

Stalcsin

IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
BÖRTÉNYSZERVEZÉSI ÉS
ORSZÁGOS PARANCSVONRSÁG
Budapest

BÖRTÖNÜGYI SZEMLE

1991/2

Belső használatra

BÖRTÖNÜGYI SZEMLÉ

AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
BÜNTETÉSVÉGREHAJTÁS
ORSZÁGOS PARANCSNOKSÁGA

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Elnök:
dr. Tari Ferenc bv. vezérőrnagy

Tagjai:
Csere László bv. őrnagy
dr. Csordás Sándor bv. ezredes
Fejes Imre bv. ezredes
dr. Lőrincz József bv. alezredes
dr. Németh Gyula bv. alezredes
Vincze Tamás bv. ezredes

Szerkesztő: Bánki Erika

Szerkesztőség:
1054 Budapest V., Steindl Imre u. 8.

A fotókat készítette:
Csatorday Zoltán
Sz. Kiss Csaba
Sebestyén Jenő

RECORD
Ipari Kiszövetkezet nyomdaüzeme
2119 Péce, Pesti út 21.
Felelős vezető: Tóth Istvánné

TARTALOM

1 LORÁND FERENC: A kényszer szerepe
a pedagógiában

11 FÓRUM

11 DR. LŐRINCZ JÓZSEF: A büntetés-
végrehajtás társadalmi felügyelete

22 TÁJÉKOZTATÓ

22 Dr. KÖVÉR ÁGNES—DR. KABÓDI
CSABA: Megalakult a Finkey Társaság

29 DR. VATHY ÁKOS: Az előzetes letar-
toztatás elrendelésének tapasztalatai

37 TAPASZTALATCSERE

37 DR. TAKÁCS JOLÁN: Az előzetes le-
tartóztatás konkrét oka

42 INTÉZETÜNK MÚLTJA

42 DR. DÓCZI ISTVÁN: Érdekességek a
Márianosztrai Fegyház és Börtön életéből
(1949 május és 1956 szeptember között)

51 A BV-TÖRTÉNETÉBŐL

51 DR. MEZEY BARNA: A börtön termé-
szeti kora, avagy a börtönépítéssel kez-
detei

59 Megilletődött beszámoló egy kandidátusi
értekezésről (K. Cs.)

60 KÖNYVEKRŐL

60 Munkanélküliség, megoldások és terápiaiák
(Tóthné dr. Langó Katalin)

I A kényszer szerepe a pedagógiában *

A kérdés, amelyről töprengéseimet az olvasóval megosztani kívánom, így hangzik: *Mi a szerepe a kényszerítésnek a nevelési gyakorlatban?* „Kényszerítés” helyett mondhatnék „erőszakot” is, és akkor máris egy analógiára csábító megfogalmazás kísért: „az erőszak szerepe a pedagógiában”.

Felesleges játék volna itt finomkodó különbségek megfogalmazásán fáradozni „kényszer” és „erőszak” között. Aki úgy érzi, hogy a „kényszer” netán szelídebb és ezért elfogadhatóbb eszköz a nevelésben, mint az „erőszak”, azt szelíden figyelmeztetnünk kell a „szelíd erőszak” jelzős szerkezetre. Nincs tehát egerút: a kérdést nem lehet holmi nyelvi bújócskával megkerülni.

A kérdés – mint a legtöbb praktikus ihletésű kérdés – nem válaszolható meg azon a síkon, amelyen felmerül. A nevelési gyakorlatban ugyanis *lényegileg* sohasem arról van szó, amiről *közvetlenül* szó van. A gyakorlat kihívásai, olykor alig tolerálható érdekes konfliktusai arra csábítanak, netán kényszerítenek is, hogy azon a szinten reagáljunk, amely szinten a kihívás történt. Így szül a „rossz” gyerek agresszivitása nevelői agresszivitást (kényszer-kényszert), hálás témát kínálva a gyermekpszichológusoknak, akik vég nélkül elemezhetik, hogy mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás, mígnem a nevelői agresszivitás elítélésével az elemzés megnyugtató révbe nem ér.

Ha valami válaszféle közelébe kívánunk jutni arra a kérdésre vonatkozóan, hogy mi a szerepe az erőszaknak vagy kényszernek a nevelésben, s hogy már maga a kérdés nem tűzrevaló-e, mivelhogy eleve becsempészi a feltételezést, miszerint az erőszaknak vagy a kényszerítésnek bármiféle szerepe lehet a nevelésben, akkor nem kezdhetjük a gondolkodást azzal, hogy a feltett kérdésre dolgozunk ki válaszvariánsokat. Ha ezt a kérdést a gyakorlat számára értelmezhetővé kívánjuk tenni, *elméletileg* kell megragadnunk. Márpedig minden pedagógiai kérdés elméleti gyökere ahhoz az antropológiai kérdéshez vezet, hogy: *mi az ember, és mitől változik, ha változik egyáltalán?*

Már ebből is látszik, hogy a feltett eredeti kérdésre nem létezik és nem létezhet világnézetileg semleges válasz. Így járunk majd minden társadalmi természetű kérdéssel, ha elméletileg ragadjuk meg.

Történetileg vizsgálva a kérdést, az intézményes nevelés első évszázadában Európában – egyházi közvetítéssel, illetve közvetlen egyházi „kivitelben” – örök, istentől eredeztetett értékek szolgálatában állt az intézményes nevelés, s a középkor általános gondolkodásmódjából eredően a nem intézményes, tehát a családban vagy a lakóközösségben zajló nevelés is. *Az értékek társadalomfeletti*

* A tanulmány másodközlés. A kéthavonta megjelenő *Eszmélet* c. elméleti-politikai ismeretterjesztő lap 7. számából vettük át. (A szerk.)

eredete és az emberek hite abban, hogy az életüket végső soron mozgató erők ember- és társadalomfelettiek, legitímálta a nyílt erőszakot a nevelésben. Az a meggyőződés állt évszázadokig a pedagógiai tevékenység céltételezésének a hátterében, hogy az ember eredően rossz, bűnös és bűnre hajló, a nevelésnek tehát az a feladata, hogy ezt a „hajlamot” kiverje az emberből. A pedagógust ábrázoló középkori miniatúrákon a nevelő kezében a vessző már-már hivatásának szimbóluma volt.

A módszerek azóta finomodtak, de a transzcendens értékek szolgálatában álló pedagógiák végső logikája a dolog lényegénél fogva nem változott, mert nem változhatott. *A transzcendens értéktételezés lényege ugyanis éppen abban van, hogy az értékek készen adóttak az ember számára. Viszonya ezekhez csak az elfogadás lehet. Ebből következően minden „nem-elfogadás” bűn, amelyet irtani, üldözni kell. A gyerek szükségképpen a nevelés tárgyaként lép a folyamatba: kénytelen elszenvetni azt, amit vele tesznek. Az ellenszegülést, értelmének vagy hajlamainak tiltakozását maga is bűnként éli meg, mert egyszerűen nincs legitimitása semmilyen eltérésnek a megszentelt parancsolatoktól és a belőlük eredeztetett, tehát ugyancsak vitathatatlan normáktól, szabályoktól. A vita és módosítás nélküli elfogadás, tehát az *engedelmesség* a gyermeki magatartás fő értéke. Az engedelmesség a legfőbb erény.*

Mindebből logikusan következik, hogy az erőszak a transzcendens értékek közvetítésére épülő pedagógiai rendszerek *szerves része*. Ezen nem kell feltétlenül fizikai erőszakot érteni. Az egy és oszthatatlan igazság, amelynek nincsenek, mert lényegénél fogva nem lehetnek alternatívái, *megköveteli*, hogy elfogadják. *Az erőszak ebben a kizárólagosságban van, nem pedig az eszközökben, amelyekkel érvényt szereznek neki. Az eszközök „szelíd” vagy „erőszakos” volta másodlagos, még az elszenvedőknek is. Minden gyerek pontosan érzi, hogy nem a „pofon” okozza az igazi szenvedést, hanem az a tény, hogy az ő véleménye, akarata, hajlandósága csak egyetlen értékrend cövekjei között bontakozhat ki.*

Herbart, akivel a nevelés tudománya voltaképpen elkezdődik, vagy – más-ként fogalmazva – akinek életművében a pedagógia elsőként válik le a filozófiáról, jól érzékeli a szabadság és az erőszak konfliktusát a nevelésben, és *filozófiai szinten* kísérletet is tesz a konfliktus feloldására. Szerinte a nevelés célja az erény, ez viszont nem más, mint a „belső szabadság” állapota. Ezt az jellemzi, hogy akaratunk és erkölcsi belátásunk egymással összhangban van. A nevelés súlypontja épp ezért a „belátás” létrehozásán van: az ifjúnak megfelelő „képzetekkel” kell rendelkeznie a „jóról” és a „rosszról”. A nevelés elsőrendű feladata tehát „a képzetek megmunkálása”, ez pedig az oktatás útján történik.

Ez a nevelésfelfogás, amely mindmáig megrendíthetetlennek bizonyult az angolszász területek kivételével jószerint egész Európában Kelettől Nyugatig, az erőszakot a „jó” és a „rossz” kritikátlan *tudomásulvételéről* ezen ítéletek *belátására* helyezte át. Ebben a nevelésfilozófiai rendszerben két dolog axiomatikus erejű: 1. az, hogy „be kell látni” bizonyos igazságokat és 2. az *amit* be kell látni. A „jóról” és a „rosszról” való „képzetek” tartalmaj, a bennük megfogalmazódott ítéletek éppúgy megfellebbezhetetlenek, az egyén kritikája által ki-kezdhetetlen szubsztanciák, mint a transzcendens pedagógiai rendszerek értékei.

És a végeredmény, nevezetesen az, hogy ezen ítéletek mentén *kell* az életet leélni, éppúgy megfellebbezhetetlen, mint bármely vallási parancs. A nem elhanyagolható különbség abban van, hogy a herbarti felfogás *valóban pedagógiai* természetű, mert *el akarja fogadtatni*, tehát a *belátás szintjére akarja eljuttatni* azt, amit a megelőző századok pedagógiája a pusztá engedelmeskedés szintjén is eredményként könyvelt el. Ebben a felfogásban tehát már helyet kap az individualitás, hiszen a belátás logikailag egyedi utakat feltételez, szemben az engedelmeskedéssel, amely figyelmen kívül hagyja a cselekvés mögött zajló egyedi értelmi és érzelmi folyamatokat.

Csak hogy *Herbartnál* az egyéniség, az individualitás még afféle ördögfióka, amelyet tudattalan szertelensége miatt meg kell fékezni, *kordában kell tartani*. Méghozzá nem külső erőknél, hanem az egyénben épp a nevelés folyamán életre hívott és megedzett *akaratnak*. A jellemet éppenséggel az akarat hozza létre, mintegy az egyéniség ellenpólusaként. Egyéniség és jellem ebben a gyakorlati konstrukcióban szüntelen egymás elleni harcra vannak ítélve.

Látjuk: a *Herbarttal* önállóuló pedagógia *az egyénen belül* jeleníti meg az „eredendő rossz” és a „kívánatos jó” küzdelmét, amelyet a sikeres nevelés a belátás és akarat harmóniájaként felfogott érényben old békévé.

A kép már-már idilli. De nevezhetjük ördöginek is, mivel *a nyílt erőszakot rejtőzködő erőszakká változtatta*. A külső kényszer az akarat formájában interiorizáltatik, hiszen ebben a koncepcióban *az akarat az egyéntől függetlenül, az ő részvétele nélkül megfogalmazott „képzetek”* (erkölcsi ítéletek) *zsoldoskatonája*, „akinek” az a dolga, hogy harcban álljon a szüntelenül rakoncátlankodó kiismerhetetlen egyéniséggel.

Csoda-e hát, ha a századelő nagy pedagógiai lázadása, az ún. reformpedagógiai áramlat az individualitás felszabadítását írta a zászlajára? E felfogás semmiből le nem vezethető központi értéke *a gyermeki individualitás*, egy megfoghatatlan és definiálhatlan entitás, „valami” ami „az, ami”, amelynek elidegeníthetetlen joga saját célját önmagában tételezni. Ez a felfogás, *az emberen kívül* transzcendens értéket megszüntetve, *emberen belüli transzcendenciaként* őrzi meg. Ezzel logikailag együtt jár, hogy sem kívül, sem belül nem állít vele szemben semmi fékező, korlátozó, elnyomó erőt, tehát sem a külsődleges engedelmességet, sem a belső akaratát interiorizált, zsandárként funkcionáló jellemet. Sőt! Az egész összefüggésrendszer megfordítja, azaz az akaratot és a jellemet *az individualitás szolgáltójának* tekinti, következésképpen a nevelést is, amely immár nem valamely külső – isteni vagy társadalmi – értéket képvisel, hanem az a dolga, hogy megszervezze a körülményeket az individualitás önmegvalósulási folyamatához. Az is logikus, hogy egy ilyen, az egyéni szabadságon mint vezető értéken felépülő nevelésfilozófiának az ember eredendő „jóságából” kell kiindulnia, pontosabban abból, hogy már a „jó” és a „rossz” kategóriái is használhatatlanok, mert olyan előfeltevéseken illetve konvenciókon vagy olyan értéktételezéseken alapulnak, amelyek helyességét vagy helytelenségét kimondani senkinek sincs joga, legfeljebb hatalma van. Így hát a gyermek sem nem „jó” eredendően, sem nem „rossz”, mivelhogy senki sem veheti magának a jogot, hogy amit ő jónak vagy rossznak tart, azt általában is a jónak vagy a rossznak tartsa. Így aztán ahhoz sincs joga, hogy ennek alapján bárkit minő-

sítsen. Arra meg még kevésbé van joga, hogy bárkit bármiféle úgymond „jórá” rábíjon vagy „rossztól” távortartson.

A gyerek tehát olyan, amilyen, aki – Rousseauval szólva – hordoz magában valaminő „belső programot”, másszóval valamiféle belső lényezetet. A természetfölötti és az emberen kívül álló „isten” beköltözik hát az emberbe. A neve most: *individuum*, amely a maga egyszeri és megismételhetetlen totalitásában éppúgy felette áll az ítélkezni és beavatkozni kívánó gyarló emberi szándékon, mint bármely istenség. A nevelés ebbe a „valamibe” tehát *nem avatkozhat bele*, két okból sem: egyrészt, mert nem tudja, mi is az, amibe beavatkozniék, másrészt mert nem tudhatja, hogy mennyire időtállóak azok az értékek, amelyek jegyében a beavatkozás megtörténék.

Nagy értékváltások korszakainak csalódásai és tanulságai öltenek testet ebben a szubjektíve kétségtelenül tisztességes pedagógiai önmegtartóztatásban. Magától értődik, hogy ez a felfogás minden nevelői beavatkozást, amely túllép a növendék önkibomlásával együttjáró kíváncsiság kielégítésén, illetve kívánságok teljesítésén, erőszaktevésnek fog fel.

Aligha kell nagy fantázia annak belátásához, hogy ez az elvileg oly tiszta nevelői önmegtartóztatás a gyakorlati folyamatokban minduntalan bűnbeesni kényszerül, mert az egész nevelési folyamat kiindulópontjának tekintett individuum más individuumok önérvényesítő és önkibontó folyamataival olykor olyan éles konfliktusba kerül, hogy az érdekegyeztetés óhatatlanul a *korlátozás*, következésképpen valaminő *kényszerítés* aktusába kénytelen átlépni.

A gyakorlat és a nevelési végeredmény szempontjából (ez utóbbi persze mindig csak állomás egy végtelen változási folyamatban) természetesen *korántsem mindegy, hogy ez a bizonyos „korlátozás” hogyan, milyen módon, kiknek a részvételével és milyen eszközökkel megy végbe*. De erről az összefüggésről a későbbiekben még bővebben lesz szó.

Egy neveléstörténeti okfejtésben elengedhetetlen volna itt azt elemezni, hogy milyen társadalomtörténeti alapokon nyugodott és nyugszik ma is az individualista nevelésfilozófia, és hogy milyen gazdasági és társadalmi változások hívták életre ennek tagadásaként a kollektivista nevelésfilozófiát. Erre itt nincs mód. Meg kell elégednünk annak a gyakorlati ténynek a leszögezésével, hogy a reformpedagógia nagy álma: az individualitás mindenekfeletti szolgálata még azon a gazdasági és társadalmi talajon sem tudott széles körű nevelési gyakorlattá válni, amelynek pedig ideológiailag tökéletesen megfelelt.

A dolog magyarázata feltehetően az emberi lényeg *egyszerre biológiai és társadalmi* determináltságában rejlik. Az emberi individualitás épp abban különbözik a „zoológiai individualizmustól”, hogy a társadalmiság a lényegéhez tartozik. Az ember *objektíve* társadalmi lény, amin mindenekelőtt az értendő, hogy a társadalom legalább annyira elemi létfeltétele, mint a természet, mivel-hogy saját biológikumát és pszichikumát csak társadalomban képes fenntartani, ami más szóval azt jelenti, hogy az ember biológiailag és pszichikailag is csak társadalmi közvetítéssel létezhet. A nevelésnek tehát mindig társas viszonyok nevelésének kell lennie, nem valamely *a priori* ideológiai tételezés okán, hanem egyszerűen azért, mert csak így felel meg az ember objektív lényegének.

De ezzel már a marxista nevelésfilozófia alapjainál vagyunk.

A megkezdett történeti gondolatmenetet folytatva: a kollektivista pedagógia az individuumot a centrumba állító nevelésfelfogás tagadásaként jön létre. Azt jelenti-e ez, hogy egyszerű helycseréről van szó: az individuum vagy az individualitás helyét a kollektíva vagy a kollektivitás váltja fel? Korántsem, legfeljebb a vulgarizált vagy szándékosan félreértett interpretációkban. *A marxista nevelésfilozófiában nem a kollektíva az a centrális, semmiből le nem vezethető érték, amely köré a nevelés elmélete és egy jobb korra remélt gyakorlata építkezik, hanem a társadalommal aktív kölcsönhatásban álló individuum. A nevelés tárgya éppen ezért sem nem az egyén, sem nem a kollektíva, hanem kettejük viszonya.*

Ennek a felfogásnak van egy történetfilozófiai előfeltevése, nevezetesen az, hogy a társadalom fejlődése csakúgy, de más módon, mint a természeté, törvényszerűségeknek van alávetve, s hogy ezek a törvények, mint „tisztá beszéd”, kihallhatók „a lét dadogásaiból”. Azaz megismerhetők. Ha pedig így van, akkor a nevelés feladata az egyént a társadalmi fejlődés elősegítésére alkalmassá tenni. Nem egy elvont „társadalmi érdek” szolgálatában, hanem önös érdekből, mivel hogy fogalmilag is és praktikusán is *csak az a mozgás nevezhető társadalmi haladásnak, amely távlataiban minden egyes egyén (és nemcsak az egyének egy kivételezett csoportja) számára teszi lehetővé a társadalmasult lényegiségének, azaz valóságos individualitásának kibontakozását. A lényegi különbség a polgári és a marxista nevelésfilozófia semmiből le nem vezethető kiinduló értéktételezése között az, hogy míg az előbbi „az individuum” szabad fejlődésének értékéből indul ki, addig az utóbbi „minden egyes egyén” szabad fejlődésének értékéből.* Ebből következik, hogy a marxista nevelésfilozófiában a közösség az egyéneknek az a létezési módja, amelyben szabadságukat az önfejlődésre és önmegvalósításra *reálisan* megvalósíthatják. A közösség ebben a nevelésfilozófiában nem az egyénnel szemben álló, önmagáért vagy önmagának való kategória, hanem éppenséggel az egyénért, de a minden egyes egyénért való. Nem cél tehát, hanem eszköz.

Ebben a felfogásban is helyet kap az „erőszak” vagy a „kényszer”. A „minden egyes egyén érdeke” fogalom logikailag tételezi „az egyes egyén” közvetlen és rövid távú érdekeinek korlátozási kényszerét. Az egyének viszonyának nevelése egyszerre jelenti primér individualitásuk kibontakoztatását és korlátozását, mivelhogy a korlátozás kibomlás is (elvégre *az individualitás gazdagszik azáltal, ha mások individualitásának tolerálása saját szövetébe szervül*), a kibomlás pedig (ugyanezen oknál fogva) egyidejűleg korlátozás is.

Ennek az egész gondolati rendszernek van egy nagyon könnyen, manapság pedig elég olcsón támadható pontja: nem vitatva magát a történelmi fejlődés törvényszerűségére vonatkozó előfeltevést (elvégre más eddig ismertett gondolati rendszerek előfeltevéseit sem vitattuk) itt tornyosul előttünk az elevenünkbe vágó kérdés: *ki a megmondhatója annak, hogy mi mutat a történések sorában a társadalmi haladás irányába és mi hat annak ellenében?* Elég sok cikk-cakkot, sőt megtagadást és kiátkozást megéltünk a készülődő szocializmus égisze alatt is ahhoz, hogy elméletileg igazolhatónak tűnjék fel előttünk a kétely: vajon az objektív fejlődéstörvény, amelyben nincs ugyan semmi elvileg megismerhetetlen, a valóságos létezésben megismerhető-e olyan bizton-

sággal, hogy bármely társadalmi erő az igazság felkent papjaként, a „törvény” hiteles interpretátoraként léphessen fel? És ami ebből következik: joga van-e bárkiknek, bárminő értékrendszereket, bármilyen szépen hangzó és nemes indulatú ideológiák nevében az intézményes nevelésre ráerőltetni?

Ez ma a kényszer-problematika legaktuálisabb elméleti kérdése. Van rá egyfajta kézenfekvőnek látszó válasz is: nincs joga. De mert értékmentes pedagógiai gyakorlat fogalmilag is és praktikusán is nonszensz, a „nincs joga” válasz nyomán támadt úrt gyakorlatilag mindenestre be kell tölteni. A szabadság köntösében, sajátos módon, újnak álcázott ősrégi hatalmi viszony lép a színre: a *szülők* hatalma gyermekeik felett. A jog oldaláról úgy hangzik az érvelés, hogy egy „szabad” államban a szülő joga, hogy olyan iskolát válasszon vagy – ha módja van rá – létesítsen a gyermeke számára, amilyent jónak lát, az államnak pedig az a kötelessége, hogy az ehhez szükséges eszközöket rendelkezésre bocsássa.

Itt most nem ezzel a jogi felfogással óhajtunk vitatkozni, csupán azt kívánjuk leszögezni, hogy a gyermek neveltetése feletti szülői jog *elvben* semmi-
ben nem különbözik más olyan jogtételizésektől, amelyek szükségképpen ugyancsak nem a még választási képességek és ismeretek híján lévő gyermekekre bízák saját neveltetésük, jelesül iskolájuk megválasztásának jogát. A szülői jog is csak a gyermek személyes szabadságának a sérelmére létezhet. Mögötte az az előfeltevés húzódik meg, hogy a szülő felelőssége kiskorú gyermekéért feljogosítja őt, hogy értékrendjének, erkölcsiségének, világnézetének megalapozása felett kizárólagos joggal rendelkezék. Így a gyermeki individualitás szolgálata a szülői individualitás oltárán áldoztatik fel. A praktikus érvelés szintjén megszépítheti a dolgot az a – szerintem minden tapasztalati ténynek ellentmondó – meggyőződés, hogy „mégiscsak a szülő ismeri a legjobban a gyermekét”, vagy ennek édestestvére, miszerint „mégiscsak a szülő képviseli a legjobban gyermeke érdekeit”. Egy ellentétes irányú, de ugyancsak praktikus érvelés ugyanakkor gúnyolódhat az afféle szabadságon, amelynek realizálására az ország 80 százalékában egyszerűen nincs mód, mivelhogy a szabad iskola-választáshoz megfelelő nagyságú település szükségeltetik, no meg megbízható információ is a választékul kínálkozó iskolákról. De most hagyjuk a pro és contra *praktikus* érveket. Ezúttal a kérdés *elméleti* vonatkozása foglalkoztat bennünket.

Elméletileg pedig aligha vonható kétségbe, hogy a nevelés gyakorlata minden szinten és minden aspektusában tartalmazza a kényszerítés vagy az erőszak motívumát. Miért?

1. Azért, mert *a nevelés gyakorlata mindig értékpreferenciák mentén történik, amelyeket sohasem azok határoznak meg, akikre a nevelés irányul.* Akkor is ez a helyzet, ha megkísérelnénk a lehetetlent: az értékmentes növekedés és az organikus alkalmazkodás folyamatával helyettesíteni a nevelést. Még egy ilyen – merőben fantázia-szülte – folyamat is csak értéktöltetű reáliák erőterében, az ezekkel való ütközések, tehát *külső hatások* közepette képzelhető el. Az egyén pedig arra *kényszerülne*, hogy az ellentétes töltetű hatások között válasszon, méghozzá éppen azok közül, amelyek a véletlen kényszere következtében éppen osztályrészéül jutnak. Ha más nem is, a választás kényszere minden pedagógia elengedhetetlen alkotóeleme.

Az erőszakot talán a humor oldja legjobban

2. *A gyerek, születése pillanatától kezdve kiszolgáltatottja a nevelésnek. Fizikai és pszichikai éretlenségénél fogva hosszú évekig nincs abban a helyzetben, hogy mást tegyen, mint azt, hogy eltűri ahogyan és amire nevelik.* Ez akkor is igaz, ha a legdemokratikusabban, egyéni adottságaira és hajlamaira való legnagyobb tekintettel teszik ezt. Abban, ahogyan és amire egy gyereket nevelnek, mindig tőle idegen akarat a mérvadó. Az is az idegen akarat függvénye, ha a nevelés folyamatában a nevelő a legmesszebbmenőkig igyekszik figyelembe venni a gyerek akaratát. A dolgot ugyanis nem a gyerek dönti el.

3. A társadalomban való létezésnek, az egyáltalában való megmaradásnak az előfeltétele az adott körülményekhez való bizonyos mértékű alkalmazkodás. A nevelés – a családon belüli és az intézményi egyaránt – az elengedhetetlen alkalmazkodásra tanít illetve tesz képessé. (Mármint optimális esetben.) Márpedig az alkalmazkodás mindig *kényszerű*, akkor is, ha valaki belátja a szükségességét.

Úgy vélem, nincs értelme tovább bizonygatni, hogy a nevelés elméletileg és gyakorlatilag szükségképpen magában hordozza a kényszer, az erőszak elemeit. A neveléstől nem idegen az erőszak.

Veszélyes végkövetkeztetés ez, mert könnyen torzítható abba a végletbe, ahol a nevelés fogalmilag is feloldódik az erőszakban, illetve az erőszak a neki

tulajdonított nevelőhatásban nyer feloldozást. Hát még milyen csábító és könnyű ezt az azonosítást a gyakorlatban végrehajtani...

Abban a problémában, hogy milyen szerepe van vagy lehet a nevelésben az erőszaknak, csak az a válasz igazíthatja el a kérdezőt, amelyet arra a kérdésre kap, hogy „*mi a nevelés?*”. De alighanem még ez sem a kiinduló kérdés. Mert nem válaszolható meg, ha nincs valaminő elképzelésünk arról, hogy *mitől változik az ember*. Innen még egy lépés szükséges a felé, fel kell tenni a kérdést: „*mi az ember?*”!

A válaszok túlnőnek e tanulmány keretein. Itt csak annak leszögezésére jut tér, hogy az erőszak és a nevelés viszonya nem tanulmányozható a morál oldaláról, mert nem erkölcsi kérdés, és nem tanulmányozható egy elvont nevelés-definíció függvényében, mert nem elsősorban hatékonysági probléma. A kérdésre annyiféle válasz lehetséges, ahány emberfelfogás van.

Ha az embert elvont, örök értékek hordozójának tekintjük, tökéletességének mértékét pedig ezen értékek interiorizáltsági fokával mérjük, akkor a nevelés nem lehet más, csak egy külsődleges, az egyéntől függetlenül keletkezett vagy eleve adott értékrend elfogadtatása. S mert az elvont értékek a mindennapi életben magatartási normák alakját öltik, a nevelés nem lehet más, mint normák megkövetelése, betartása, és – optimális esetben – elfogadtatása. Mivel azonban a normák betartása nem lehet függvénye belső elfogadottságuknak, *a kényszerítés a nevelés integráns része*.

Ha az embert szabad individuumnak tekintjük, aki eleve adott „belső programmal” rendelkezik, akkor a nevelés kimerül abban, hogy elhárítani igyekszik minden akadályt e „belső program” realizálódása elől, illetve – optimális esetben – azt jelenti, hogy olyan ingergazdag környezetet biztosít, amelyben az egyéniség önmagára lelhet. Mivel az egyéniség, az individualitás e felfogásban *ismeretlen* érték, amelyhez eljutni az egyén legfőbb célja, az erőszakos beavatkozás fogalmilag kizárt, mert nem lehet olyasmire erőszakolni valakit, amiről azt sem tudjuk, hogy micsoda.

Ha az embert egy elvont társadalmiság puszta hordozójának és szolgálójának tekintjük, akkor individualitása a közérdekként megjelenített érdekek (osztály-, nemzeti vagy faji érdekek) erőszaktevéseinek esik áldozatul. A nevelés ebben az esetben jószerivel egybeesik vagy egybeeshet az erőszakkal.

Ha az embert olyan individuumnak tekintjük, akinek individualitása nemcsak természeti önmagából, hanem a társadalommal való kölcsönhatásából is táplálkozik, akkor ahhoz a gondolathoz jutunk, hogy *az ember változása nem belső erőinek önmagukból táplálkozó kibomlása, hanem annak a változó tevékenységnek a következménye, amellyel környezetéhez viszonyul*. Ebben a felfogásban, amely Marx felfedezése, *az emberi változtatás folyamata egyúttal az önmegváltoztatás folyamata is*. Az ember a reá gyakorolt hatást nem elszenved, hanem létrehozza. *Környezet és ember determinációs viszonyában a kölcsönhatásban van a fő nevelőerő*. Ezért a céltudatos nevelésnek túl kell lépnie önnön *környezet*-mivoltán. Nem tételezheti magát csak a *külső* hatótényezők egyikének, azaz nem merülhet ki abban, hogy a maga értékteleivel bombázza a nevelendő egyént, azt remélve, hogy ő lesz a győztes az eltérő hatások versenyében.

Ha a nevelést egyszerűen céltudatos ráhatásnak fogjuk fel, hamarosan feloldozást találunk magában a definícióban a nevelés címen gyakorolt erőszakra

Elvégre is csak tőlünk függ, hogy mit nevezünk céltudatos ráhatásnak. Innen már csak karnyújtásnyira van a jesuitizmus, amely a célja minden eszközt szentesíthetőnek tart.

Fogalmilag és gyakorlatilag is kizárt azonban a nevelésnek az erőszak irányába történő elfajulása, ha a „nevelt” változását a saját műveként szervezzük meg, azaz biztosítjuk, hogy a környezetével való tevékenység kölcsönhatásban fejlődjék.

Ez a nevelésfelfogás a nevelést az önnevelésben, az önnevelést pedig a környezet, a körülmények célirányos, tudatos megváltoztatási folyamatában oldja fel. Az önnevelés tehát e felfogás szerint nem az egyén önmagára irányuló erőfeszítéseit jelenti, nem az individuum önmagával való foglalkozását, hanem éppen a másokkal, a környezettel, a társadalommal – kissé fellengzősen és némi túláltalánosítással – a világ megváltoztatásával való foglalkozást. *Az egyén általa lesz önnön nevelésének az alanya, hogy tudatosan vesz részt környezetének „nevelésében”* Ezzel a nevelés szó tradicionális értelmében megszűnik.

Világos, hogy ebben a nevelés-felfogásban is lehet kényszerítés vagy erőszak. *Fogalmilag azonban kizárt, hogy itt az individuum pusztán elszenvedője legyen az erőszaknak.*

Ahhoz, hogy ezt megérthessük, figyelmet kell fordítanunk még egy összefüggésre. A fenti megfogalmazásokban szükségképpen élnünk kellett egy absztrakcióval: „az egyénről”, „az individuumról” volt szó mint a nevelés alanyáról, így: egyes számban. Ez az absztrakció szükséges, amikor az embernek mint nembeli lénynek a sajátos jegyeiről vagy „az emberi változás” sajátos jellegéről van szó. Amint azonban a filozófiai-antropológiai absztrakció síkjáról a nevelés gyakorlati terepére lépünk, számításba kell vennünk, hogy *a valóságos ember a maga mozgásában, tevékenységében, „nevelődésében” vagy éppenséggel a környezetére ható szerepében egyes számban nem megragadható. Az ember önfenntartó tevékenységei, a környezetével való anyagcseréje mindig ilyen vagy olyan módon társult emberek műve.* Azt a fentiekben megfogalmazott nevelés-filozófiai tételt, miszerint a nevelés az egyén és a környezet kölcsönhatásában ragadható meg, a gyakorlati nevelés és az ezzel foglalkozó neveléstudomány számára tüstént át kell fogalmaznunk. Ezen a fogalmi síkon azt kell kiemelnünk, hogy a nevelés folyamata valóságosan *mindig kollektívákban zajlik.* Ezen a terepen lehet csak megvizsgálni az erőszak illetve a kényszer problematikáját.

Arról van tehát szó, hogy az egyén más egyénnel társulva, meghatározott munkamegosztásban fejt ki hatását a környezetére, ennek részeként arra a kollektívára is, amelyben él és tevékenykedik. Az egyénnek mint e nevelés alanyának tételezése magában foglalja azt is, hogy alanyi jogon formálójává annak a kollektívának, amelynek a tagja. *Fogalmilag egyszerűen kizárt az egyént a nevelés alanyának és ugyanakkor egy kollektíva vagy más egyének pusztán kiszolgáltatottjának tekinteni.* Ha ez az utóbbi forog fenn, akkor ez a gyakorlatilag és fogalmilag is megszünteti az egyén alanyiságát a saját nevelésében-nevelődésében. Ezért az egyén alanyként részvétele a nevelésben (ami – mint láttuk – egyértelmű azzal, hogy az egyén részese környezetének átalakításának, formálásának) csak *demokratikusan* szervezett közösségekben létezhet. Autokratikusan vezetett közösségekben az egyének alanyiságának tételezése önellentmondás. Amennyiben a kényszer itt belép a folyamatba, ez csak azoknak a normáknak,

rendsabályok illetve alapelveknek a szellemében történhet, amelyek létrehozásában illetve elfogadási processzusában az egyén is résztvett (a számára legrosszabb esetben mint a leszavazott kisebbség tagja).

Egyszerűen szólva: *az autokratikus és a demokratikus pedagógia között nem abban van a különbség, hogy az egyikben van, a másikban nincs szerepe a kényszernek, hanem abban, hogy kik, milyen módon, milyen ellenőrzöttség mellett és kikkel szemben élnek a kényszerítés eszközeivel.* Az egyén teljes jogú részvétele a vele társult egyének döntéshozatali folyamataiban része, ill. egyik megnyilvánulási módja alanyiségének. Ezért kizárt fogalmilag, hogy ebben a pedagógiában a kényszer is ne a társult egyének tette, ne alanyiségük nyilvánításának egyik eleme legyen.

Ezzel azonban a szó tradicionális értelmében, amely a kényszer, illetve az erőszak fogalmához egymással szemben álló feleket feltételez, a kényszer mint olyan megszünteti önmagát.

Loránd Ferenc

A büntetésvégrehajtás társadalmi felügyelete

Várhatóan egyre nagyobb mértékben nő a társadalom szerepe az állami feladatok megoldásában. Így mind szélesebb rétegek ismerik fel, hogy a bűnözés elleni harc is társadalmi feladat. A büntetésvégrehajtás területén pedig egyre erőteljesebben jelentkezik – a feladatok eredményes megoldása érdekében – a társadalmi erők gyakorlati segítségének igénye. A magyar büntetésvégrehajtás még nem igazán nyitott a társadalmi erők felé, még nem lépett a nyilvánosság szélesítésének útjára. A jogállamiság újonnan kialakított intézményei e lépések megtételét sürgetik.

Ugy véljük, hogy a közeljövőben elkerülhetetlen nyitás egyik – a világ számos államában már létező – eszköze lehetne a büntetésvégrehajtás társadalmi felügyeletének bevezetése. E felügyelet a büntetésvégrehajtás szervezetétől független szervként, objektív kontroll útján nyújtana segítséget az intézetek törvényes és célszerű működésének javításához, egyúttal fontos szerepet töltené be a büntetésvégrehajtás és a társadalom kapcsolatának fejlesztésében.

A börtönök társadalmi felügyeletének szerves fejlődése és e felügyelet tevékenységének legfejlettebb formái a nyugat-európai államokban tanulmányozhatók jól. A II. világháborút követő büntetésvégrehajtási törvényhozás ezekben az államokban majd mindenütt megerősítette a felügyelőbizottságok, – tanácsok tevékenységét, elismerve azok politikai, jogi, szakmai szükségességét. Dolgozatomban ezért elsősorban a nyugat-európai fejlődést taglalom.

A társadalmi felügyelet megelőző formái

A börtön társadalmi felügyeletének gyökerei egészen a XVI–XVII. század fordulójáig, a mai értelemben vett szabadságvesztés-büntetés előzményének tekinthető fenyítőházakig nyúlnak vissza. A nyugat-európai börtönügy egyik jeles történetírójától *Hippeltől* megtudtuk, hogy a börtönök belső életének ellenőrzésében először a polgárosuló *Németalföldön* vettek részt laikusok. Az 1595-ben létesített amszterdami fenyítőház házszabályának 13. pontja leszögezi: „a ház felügyeletét négy előkelő és jóhírű polgár lássa el, akik a ház vezetését figyelemmel kísérve, hetente ülészenek”. Eme érdemdús polgárokat, akik munkájukat megtisztelő megbízatásként, ellenszolgáltatás nélkül végezték, a polgármester javaslatára a város tanácsa választotta meg.

A XVII. század elején a *Hansa-városokban* felépített fenyítőházak mellett létrejött az amszterdami példát követő felügyeleti rendszer. Így pl. Brémában a polgármester elnökletével a város tanácsának két tagja, míg Lübeckben tíz választott polgárból álló bizottság látta el a fenyítőházak felügyeletét. A danzigi fenyítőház 1639-től datálható előírásai szerint a ház igazgatóját és egész személyzetét a város tanácsának egy köztisztületben álló polgára ellenőrizte. Hasonló megoldást alkalmaztak Nürnbergben is.

A XVIII–XIX. század fordulóján az *észak-amerikai kontinensre* áthelyeződött börtönügyi fejlődés egyik jellegzetes vonása volt a börtönök társadalmi kontrolljának kialakításán túl a rabok segítészére, támogatására siető szervezetek tevékenységének felkarolása. *Julius* részletesen leírja, hogy a Pennsylvániában kibocsátott 1790-es törvény – mely döntött a később híressé lett philadelphiai Walnut Street-i magánrendszerű börtön létrehozásáról is – ún. inspektorokra bízta az intézetek felügyeletét. A törvény előírta, hogy a város tanácsának tagjai közül kell egy „tekintélyes, becsületes, jóra való és emberszerető philadelphiai lakost választani inspektornak”.

1835-ben tizenkét Philadelphiában tevékenykedő börtöninspektorból négyet a város tanácsának, négyet az esküdttörvényszágnak a tagjai közül delegáltak, végül pedig négy embert, a városi bíróság maga nevezett ki. Megbízatásukat mindannyian négy esztendőre kapták. Az inspektorok havonta tanácskoztak és döntöttek arról, hogy ki lesz közülük az a három, aki az elkövetkező hónapban hetenként, de szükség esetén ennél gyakrabban is, megsejleli a börtönt. Aki kivizsgálja, hogy pontosan teljesíti-e a börtönsejlesztés a kötelességét, aki felfigyel a sanyargatás, az elnyomás, a sikkasztás és egyéb visszaélés bármilyen formájára.

A philadelphiai példát más észak-amerikai városok is követték. Mint *Julius* írja „a börtöninspektori intézmény hatásos ellenszere volt annak az esetenként megmutatkozó fásultságnak, amely néha erőt vett a kimerítő és felelősségteljes munkát végző börtönsejlesztésen”. *Teeterstől* azt is megtudjuk, hogy az inspektorok tanácsa nem csupán felügyeleti, hanem hatósági jogosítványokkal is rendelkezett. Így pl. kinevezési joguk volt a fontosabb börtöntisztviselői álláshelyekre, ők szabták meg a tisztviselők jövedelmét, hagyták jóvá az intézet belső életét, az ún. házszabályokat, és kötötték a börtön anyagi helyzetét érintő szerződéseket.

1797-ben 37 tekintélyes philadelphiai polgár alapította meg azt a pennsylvániai börtöntársaságot, amely a mai napig működik, és amelynek tevékenysége jó kétszáz éve hat a börtön fejlődésére. A társaság megalakulásakor azt a felfogást képviselte, hogy a magánrendszer szükségszerű elkülönítést jelent, de nem zár ki minden emberi kapcsolatot. Ezért a társaság létrehozta a Látogató Bizottságot (Visiting Committees), amelynek az volt a feladata, hogy az elítélteket hetente egyszer javító szándékkal felkeresse. De a bizottság nemcsak a rabok lelki épülését tartotta szem előtt, hanem a közérzetüket közvetlenül befolyásoló viszonyok felett is ellenőrzést gyakorolt. Így kontrollálta az étel, a ruha, az egészségügyi ellátás minőségét.

A kvérek lakta Pennsylvániában a rablátogatás szokását vallási gyökerekre is vissza lehet vezetni. A bibliai idézet miatt – „fogoly voltam és hozzám jöttetek” (Máté 25, 36) – a rabok meglátogatását vallásértékek kötelezettségként fogták fel, és noha e látogatások szentimentalizmusát később gyakran érte erős kritika, nem feledhetjük, hogy a krisztusi szeretet és megbocsátás adott újabb és újabb impulzust a rabok társadalomba való visszafogadását előkészítő és támogató karitatív egyletek, egyesületek, társaságok megalakulásához. E szervezetek igyekeztek nyilvánosságot biztosítani a börtönök zárt világának, hidat verni a társadalom és a büntető intézetek közé. Ez pedig hozzájárult ahhoz, hogy a társadalom toleránsabban támogassa a börtönügyet a szabadultak befogadásában.

A vallási indíttatású börtönlátogatások eszméjét Európában az angliai kvéker, *Elisabeth Fry* (1780–1845) terjeszti el, aki társnőivel 1813-tól látogatta a newgate-i női börtönt. *Watson* börtöntörténeti visszatekintésében említi, hogy e látogatás felkavaró élménye további tettekre serkentette a hölgyeket, de most már nemcsak a rabok lelki táplálékának, hanem materiális szükségleteinek a kielégítését is célul tűzték ki: így a megfelelő élelmezést, ruházódást és tisztálkodást. E. Fry nem csupán hazájában, hanem – beutazván Európát – mindenütt igyekezett a börtönök állapotára, a rabok támogatására irányítani a figyelmet. Hatására sorra alakultak meg a börtönügyi egyletek a kontinensen, elsőként a *Theodor Fliedner* (1800–1864) alapította Rajna-Westfáliai Börtönügyi Társaság. Ez az 1826-ban létesített

Társaság a területén működő összes börtönben finanszírozta egy lelkész és egy tanító tevékenységét. Emellett feladatának tekintette a börtönök rendszeres látogatását, és tapasztalatai alapján észrevételeket, javaslatokat nyújtott be azok felettes szerveihez.

A börtönöket felügyelő bizottságok széles körű elterjedése a XIX. század utolsó harmadában kísérőjelensége volt a polgári liberális fejlődésnek. A fejlett polgári államok többségében ezek a bizottságok a jogállamiság sáncait erősítették, hiszen az állam kontrollszerveiként felügyelték a büntetésvégrehajtást, hogy az ne éljen vissza a jogosítványaival. Míg a kontrolltevékenység az angolszász területeken a törvényességi kérdéseken túl – az önkéntes segítők bevonásával – az elítéltek erkölcsi, vallási javítására is irányult, addig a német területen – ahol az önkéntes segítők még nem sikerült a munkába bekapcsolni, ott – a bizottságok főként jogi felügyeletet láttak el.

A felügyelőbizottságok tevékenységéről vallott nézetek és gyakorlati megvalósulásuk sokszínűségét jól szemlélteti a III. Nemzetközi Börtönügyi kongresszus (1885) vitája. Ennek a Rómában megrendezett kongresszusnak egyik központi témája volt a felügyelőbizottságok illetékességi, hatásköri problémája. A főképp németalföldi államok képviselőiből álló delegációk indítványozták a bizottságok hatósági jogosítványainak kiszélesítését. Ők a börtönök vezetését, igazgatását is érintő döntési jogosítványokkal akarták felruházni a bizottságokat. Velük ellentétben az intézeti igazgatók vezette delegációk a felügyeleti jogok korlátozására törekedtek és a bizottságok tevékenységét csupán az elítéltek erkölcsi és a szabadulók anyagi támogatásának irányába bővítették volna.

A delegációk abban megegyeztek, hogy a társadalomtól elszigetelt börtönök egy független bizottság általi felügyelete garantálja mind az elítéltek védelmét, mind pedig a társadalmi nyilvánosságot. A fogvatartottak érdekvédelmét különösen a magánrendszer alkalmazása mellett látták szükségesnek, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy az elítéltek leggyakrabban itt vannak kitéve a börtönszemélyzet hatalmaskodó visszaéléseinek.

A kongresszuson a bizottságok összetételéről folyó vitán nyomatékosan leszögezték, hogy a laikusok részvétele javíthatja a börtönök kapcsolatát a nyilvánossággal, sőt, meg is akadályozhatja a börtönökről kialakított hamis nézetek elterjedését. Elvileg megegyeztek abban, hogy a bizottságok munkájában részt vesznek majd a bíróság és a közigazgatási hatóság képviselői, és abban, hogy a bizottság létszáma a felügyelt intézet(ek) nagyságától fog függni.

Zárónyilatkozatában a kongresszus kimondta, hogy a bizottságok tevékenységének célja a fogvatartás törvényességének ellenőrzése, közreműködés az elítéltek erkölcsi megjavításában és a szabadulók megfelelő támogatása. Felmerült továbbá, hogy a bizottságok feladata legyen a kegyelemgyakorlás, hogy ők javasolják ezentúl az elítéltek feltételes szabadságra bocsátását. A kongresszuson az a nézet bizonyult erősebbnek, amelyik a börtönvezetés egyszemélyi felelősségére szavazott. Kimondták, hogy a bizottság működése nem sértheti az igazgató önálló döntési jogkörét.

Társadalmi felügyelet és a magyar börtönügy

A honi büntetésvégrehajtásban a felügyelő bizottságok, illetve hatóságok ügye a nyugati államokhoz képest némi késéssel, 1876-ban jelentkezett először. A törvényhatóságok kebelében létrehozott közigazgatási bizottságok hatáskörét ugyanis az 1876. évi VI. törvénycikk 37–38. paragrafusai a börtönökre is kiterjesztették. E közigazgatási bizottságokat azzal a céllal hívták életre, hogy azok biztosítsák a kiépülőfélben levő és egyre bonyolultabb hatáskörrel bíró önkormányzati szervek és az állami közigazgatási hivatalok közötti összhangot.

A törvény 37. §-a felhatalmazta a közigazgatási bizottságokat, hogy tájékozódjanak a börtönök állapotáról, különösen a fogvatartottak élelmezéséről, fegyelmi, egészségi viszonyairól és előírt hatáskörükön belül intézkedjenek a hiányosságok felszámolása érdekében.

A hatáskörükön kívül eső ügyekben pedig küldjenek az igazságügyi miniszter számára elemző jelentést. A törvény 38. §-a értelmében a bizottság saját kebeléből öttagú küldöttséget alakított. A delegáció tagjai a területükre eső börtönöket évente négy alkalommal vizsgálták meg. A küldöttséget a főispán, illetve a főpolgármester nevezte ki. A delegáció a törvényhatósági főorvoson kívül négy főből állt, akik közül legalább kettőt a törvényhatósági közgyűlés választott meg.

A börtönök felügyeletének ez a formája nem bizonyult tartós megoldásnak. A néhány év múlva hatályba lépő Csemegi-kódex (1878. v. tc.) létrehozta a felügyelőbizottságokat, amelyek már nemcsak a börtönök és fogházak állapotának általános vizsgálatát rendelték el, hanem felügyeleti tevékenységüknek a törvényhozó szándéka szerint (Btk. 42., 46., 48. §) is kellett terjednie a börtönök fogvatartottakra gyakorolt erkölcsi hatásának a vizsgálatáig is. A felügyelőbizottságok eljárása tárgyában kibocsátott (1880. szeptember 9-én kelt) 2106 IME rendelet VII. mellékletének 1. pontja is ezt az igényt támasztotta: „a büntetőrendszer erkölcsi hatását figyeljék meg és az igazságügyi minisztériumhoz felterjesztendő javaslatok alakjában jelöljék ki azon egyéneket, akiknél az irányukban alkalmazott büntetés üdvös hatását olyan mérvben látják kifejlődve, hogy ezáltal a törvényes kedvezményekre... érdemesnek tartanak”. A felügyelőbizottságok legfontosabb feladata ugyanis az volt, hogy a törvényes kedvezményekre, így pl. a feltételes szabadonbocsátásra, a közvetítő- vagy javítóintézetbe szállításra javaslatot tegyenek. A bizottságok működésének csaknem hét évtizede arra utal, hogy legfőbb gyengeségük éppen ebből a funkcióból fakadt.

A rendelet előírta, hogy minden királyi törvényszékhelyen felügyelőbizottságot kell alakítani. Ennek tagja lehet a királyi törvényszék elnöke, akadályoztatása esetén annak helyettese, a királyi ügyészség főnöke vagy helyettese, a letartóztató intézet közvetlen igazgatásával megbízott vezető, vagyis a fegyház-, illetve a börtönigazgató, a letartóztató intézet állományában levő lelkes és tanító, végül az illetékes törvényhatóság közigazgatási bizottságának két szakembere. A felügyelőbizottság elnöke mindenütt a törvényszéki elnök vagy az elnökhelyettes volt. A rendelet arra kötelezte a bizottságot, hogy havonként legalább egyszer ülésezzen, továbbá a területén fekvő letartóztatási helyet legalább kéthavonta látogassa meg.

Honi börtönügyi szakíróink a századforduló után éles kritikával illették a bizottságok összetételét, tevékenységük elbürokratizálódását. *Fayer László* pl. azt kifogásolta, hogy azok a bizottsági tagok, akiknek egyébként nem kötelességük érintkezni a letartóztatottakkal, sohasem látogatják meg az intézeteket. Így véleményük azzal kapcsolatban, hogy bizonyos egyénekkal mi történjék, vajmi csekély értékkel bír. A döntő szó a fegyházigazgatóké, holott éppen őket kellene ellenőrizni.

Hacker Ervinnek problémát okozott, hogy a bizottságok mértékadó tagjai beleszólhattak a végrehajtásba, holott nem rendelkeztek elegendő börtönügyi szakismerettel. Ez pedig veszélyes lehet szerinte a letartóztatási intézet számára, amely nem nélkülözheti az egységes vezetést. Az ebből eredő hátrányok nem kompenzálják a felügyelőbizottságok felállításával járó előnyöket. Azt, hogy ezek a bizottságok segítenek a laikusok érdeklődését felkelteni a börtönügy iránt, hogy tagjaik között több pártfogásra alkalmas egyén akad, akik a letartóztatottakat szabadulásuk után képesek védőszárnyaik alá venni.

Finkey Ferenc a külföldi – elsősorban angliai – tapasztalatait a hazaival összevetve azon sajnálkozott, hogy míg a legtöbb nyugati államban a felügyelő hatóság kis létszámú, de a börtön iránt érdeklődő, sőt ahhoz értő külső emberből áll, akik bejárva az intézetekbe közvetlenül is megismerkednek az elítéltekkel, addig a magyar önkormányzat fejletlen volta miatt ritkán lel önkéntes közszolgálatra igazán ügybuzgó tagokat.

Miközben a fegyházak és börtönök mellett szervezett felügyelőbizottságok iránt csökkent a lelkesedés, a fiatalkorúak ügyét felkaroló büntetőjogi reformmozgalom nagy érdeklődéssel fordult egy észak-amerikai modell felé, amely sikeresen szolgált a gyermekvédelmet és a fiatalkorúak erkölcsi mentését. E modell alapján hozta létre az I. Büntetőnovella

(1908. évi 36. tc.) a fiatalkorúak felügyelőhatóságát. Ezeket az észak-amerikai állami és társadalmi intézetek mellett létesített felügyelő és ellenőrző szerveket, az ún. Boardok mintájára alakították ki azzal az eltéréssel, hogy a felügyelő tevékenységet ellátó tagokon túl ez a magyar változat mindazokat magába tömörítette, akik aktívan részt kívántak venni a fiatalkorúak patronázs-mozgalmában. A törvényhozó szándéka szerint a fiatalkorúak felügyelőhatósága olyan közbűlső szerv volt, amely igyekezett összhangot teremteni a bűnöző fiatalkorúakkal foglalkozó szervek, így a bíróság, a pártfogó- és javítóintézetek, valamint a fiatalkorúak fogháza és az irányító igazságügyi minisztérium között.

A felügyelőhatóság összetételét és eljárási szabályait az 1909. évi 27.400. sz. IM rendelet írta elő. Eszerint minden királyi ítélőtábla székhelyén, valamint olyan törvényszékhelyeken, ahol javító-nevelő intézet vagy fiatalkorúak fogháza volt, létre kellett hozni felügyelőhatóságát. A rendelet szerint ennek tagja lehet: az ítélőtábla elnöke által a fiatalkorúak bírái közül kijelölt két bíró, a királyi főügyész által kiválasztott két ügyész, az ügyvédi kamara választmánya által kijelölt két kamaratag, a vármegyei és városi árvaszék elnöke vagy annak helyettese, a vármegye és a város első tisztviselője vagy helyettese, a tanfelügyelő vagy helyettese, a javító-nevelő intézetnek vagy a fiatalkorúak fogházának a vezetője, a magán javító-nevelő intézetek fenntartójának egy kiküldöttje, valamint néhány, a gyermekvédelem és a patronázs iránt érdeklődő kiválasztott egyén. Ez utóbbiakat három évre a királyi főügyész és a királyi ítélőtábla elnökének javaslata alapján az igazságügy-miniszter, a felügyelőhatóságok tisztségviselőit pedig ugyancsak három évre a miniszter nevezte ki.

Szöllősy Oszkár feljegyzése szerint az I. világháború befejeztéig tizennyolc felügyelőhatóság működött Magyarországon, nem kevesebb, mint 7000 taggal. A két világháború között ezek száma hétre csökkent. Konkrét tennivalójuk közé tartozott: a területükön levő javítóintézetben és a fiatalkorúak fogházában folyó tevékenység kontrollja. E célból az intézeteket időnként meglátogatták és az esetleges hiányok vagy szabálytalanságok megszüntetése végett jelentést tettek az igazságügy-miniszternek. Kötelességük volt véleményt nyilvánítani a javítónevelés alatt álló fiatalkorúak kísérleti kihelyezéséről és a fogház, államfogház büntetést szenvedő fiatalkorúak feltételes szabadságra bocsátásáról. Természetesen közre is működtek a javítónevelő-intézetből kísérletileg kihelyezett és a fogházakból feltételes szabadságra bocsátottak elszállásolásában és a feltehtük gyakorolt felügyeletben. Joguk volt javasolni a kísérleti kihelyezést, illetve a feltételes szabadság megszüntetését. S igyekeztek a segítségére lenni a próbára bocsátott fiatalkorúaknak is.

A felügyelőhatóságok általános feladata persze az volt, hogy „az erkölcsi romlás veszélyének kitett, vagy züllésnek indult gyermekek és fiatalkorúak társadalmi védelmét, az ún. patronázst a rendelkezésre álló eszközökkel előmozdítsa”. Ennek érdekében társadalmi mozgalmakat kezdeményeztek és hangoltak össze. Mindemellett törekedtek a törvényhozás, a minisztérium és a különböző egyesületek közti kooperációt támogatni.

Összegezve a honi társadalmi felügyelet e két formájának hatását, leszögezhetjük: a két világháború között a társadalmi nyilvánosságtól fokozatosan elszigetelődő, az állami büntetőpolitika intim szférájává váló magyar börtönügy nem kínált megfelelő mozgásteret egy társadalmi kontrollszerepet képviselni kívánó felügyeleti tevékenységnek. Az igazságügyi kormányzatnak sem fűződött érdeke ahhoz, hogy az élesedő politikai csatározások légkörében, az egyre súlyosabb szakmai gondokkal küszködő büntetésvégrehajtás szemérmes visszahúzódsát rosszalja, hogy belső ellentmondásait nyilvánosság elé tárja. Miután elmaradt a felügyelőbizottságok szakirodalom által követelt reformja, azok működése formálissá vált. Tevékenységük jóformán kimerült abban, hogy az elítéltek számára kedvezményeket javasoltak. Tehát sem a felügyelőbizottságok összetétele, sem azok feladatrendszere nem volt alkalmas a kitűzött célok elérésére, hogy a társadalmi feltételeket már ne is említsük, ezért alig hatottak a magyar börtönügyre.

A fiatalkorúak ügyeiben eljáró felügyelőhatóságok tevékenységének csúcspontja a megalakításuk utáni időszakra tehető. A patronázsmozgalmat útnak indító, kezdetben

lelkes bizottságok egyre bővülő munkálkodásának az a háború adott szomorú aktualitást, amely megnövelte a gyermek- és fiataikorúak körében a bűnözést. A két világháború között a fiataikorúak megkülönböztetett kezelésétől lassan elforduló büntetőpolitika, a tömegessé váló munkanélküliség miatt ellehetetlenülő patronázsmozgalom a felügyelőhatóságok jószándékú törekvései ellen hatottak. A hatóságok – lehetőségeiken belül – támogatták is a fiataikorúak büntetésvégrehajtását mind a szakmai munkában, mind a fiatalok társadalomba való visszaillesztésének terén.

Társadalmi felügyelet a nyugat-európai államokban

A büntetésvégrehajtás társadalmi kontrollja a leglátványosabb fejlődést a nyugat-európai államokban érte el. Amíg a XIX. században a polgári liberális törekvések a büntetésvégrehajtás kontrolljának kiszélesítésével a jogállamiság megszilárdítását kívánták szolgálni, addig a XX. században a jogállam modernizálása mentén, a szociális állam ideájával párhuzamosan működő társadalmi nyilvánosság felvállalása a büntetésvégrehajtásban már az állam e téren kialakított mindenhatóságának korlátozására irányult.

Angliában az 1952. évi Bv-törvény előírásai szerint valamennyi kisebb letartóztató intézet mellett ún. látogatóbizottságot (Visiting Committees) hoztak létre, míg a nagyobb intézetek köré ún. felügyelőbizottságot (Boards of Visitors) szerveztek. Ez utóbbi tagjait a belügyminiszter, az előbbieket pedig a területi bíróság nevezi ki. A látogatóbizottságoknak csak békebíró lehet a tagja, aki – lévén laikus – nem az állam, hanem a lakosság képviselőjében vesz részt a munkában. A bizottságba csak olyan személy választható be, aki független a büntetésvégrehajtástól, aki nincs kapcsolatban sem az intézet vezetésével, sem a személyi állomány tagjaival.

Belgiumban a '65-ös törvényi szabályozás minden letartóztató intézet mellett létesített egy intézőbizottságot (commissions administratives). Ez a bizottság az intézet típusától és nagyságától függően három, hat, esetleg kilenc emberből áll. Tagjait az igazságügy-miniszter hat évre nevezi ki. Munkájában a laikus tagokon kívül, hivatalból részt vesz a területi ügyész és annak a helységnek a polgármestere, amelynek területén az intézet fekszik. Sajátos megoldásként az igazságügy-miniszter valamennyi intézőbizottság mellé függetlenített titkári állást rendszeresített. A titkár nem tagja a bizottságnak, feladata csupán az adminisztratív teendők ellátása.

Franciaországban az '59-es Büntetőeljárás Kódex rendelkezett a felügyelőbizottságok létrehozásáról (Commission de Surveillance). A prefektus, a megye közigazgatási elöljárója áll a bizottság élén, melynek tagjai közé sorolható a területileg illetékes megyei bíróság elnöke, a területi ügyész, a vizsgálóbíró, a fiataikorúak bírója, a bv-bíró, a katonai körzet egy választott tisztje, a városatyák egy jelöltje, a szabadulókat segélyező egyesület képviselője, valamint néhány ember (3–6 fő) olyan társadalmi szervezetektől, amelyek tevékenységéhez hozzátartozik az elítéltek és a szabadultak támogatása. Indokoltnak tűnik a szakirodalom kritikus hangja a bizottságok túlméretezettsége miatt, valamint azon okból, hogy a tagok közül jó néhányanak amúgy is hivatali kötelezettsége a börtönök felügyelete. Így azután természetes, hogy nem játszanak jelentős szerepet e bizottságok a francia büntetésvégrehajtásban.

Ugyanakkor *Hollandiában* a felügyelőbizottságok (Commissies van toezicht) összetételét az jellemzi, hogy abban nem a hivatalok, csupán a lakosság képviselteti magát. Egy 1953-ban kiadott bv-rendelet szerint a bizottság tagja lehet mindenki, akinek a Holland Börtönügyi Központi Tanács meghallgatása és ajánlása alapján az igazságügy-miniszter öt évre megbízást ad. A társadalom legkülönfélébb szellemi és szociális áramlatai képviseltetik magukat ezekben a 3–8 főből álló bizottságokban.

Fodor Gábor, a Fidesz parlamenti képviselője, az Országgyűlés emberjogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának elnöke elítéltekkel találkozik

Svédországban az ún. intézeti bizottságokban (Anstaltsnämnd) a letartóztató intézet alkalmazottai is helyet kaptak. A '74-es Bv-törvény előírásai szerint a bizottság vezetőjét – a helyi bíróság tagját vagy más jogi végzettségű személyt – a király nevezi ki. A bizottság tagja lehet még az intézet vezetője és egy alkalmazottja, továbbá két fő, akikkel szemben alapkövetelmény, hogy megfelelő ismeretekkel rendelkezzenek vagy hivatásszerűen vegyenek részt az elítéltek szociális támogatásának intézésében. Annak ellenére, hogy két intézeti alkalmazott is tevékenykedik a bizottságban, a svéd törvényhozás nagy súlyt helyez a bizottság függetlenségének a megőrzésére, ezért polgári tagjait a helyi önkormányzat választja.

Ausztriában a '69-es Bv-törvény büntetésvégrehajtási bizottságot (Strafvollzugskommission) létesített minden tartományi székhelyen működő törvényszék mellett. A bizottság hét főből áll, vezetőjét a tagok évente újraválasztják. Egy-egy tagját a Kereskedelmi- és Iparügyi, illetve a Népjóléti Minisztérium, a többi tagot a tartományfőnök javaslatára a szövetségi igazságügy-miniszter nevezi ki öt évre. Ez utóbbiak közül kettő nem állhat hivatali közszolgálatban és egyiküknek nőnek kell lennie.

Az *NSZK-ban* a szövetségi Bv-törvény 1980-ban történt módosításával valamennyi államban általánossá tették az intézeti tanácsok (Anstaltsbeiräte) tevékenységét. Ezek összetételét a törvény nem szabályozza, azt a szövetségi államokra bízta. A 162. § (2) bekezdése mindössze annyit kikötést tartalmaz, hogy a tanácsokban büntetésvégrehajtási alkalmazott nem lehet tag.

Ami a bizottságok, tanácsok funkcióját illeti, a nyugati szakirodalom csaknem egyéges abban, hogy elsősorban felügyeleti, ellenőrzési, ezenkívül a fogvatartottak reszocializációját segítő tanácsadói és pedagógiai funkciók hívták életre és működtetik a grémiumokat, azaz a választmányokat.

a) Mint azt a történeti előzmények bemutatásakor érintettük, a társadalmi felügyelet bevezetésével a fejlődő polgári demokráciák általános garanciát kívántak nyújtani ahhoz,

hogy a büntetés-végrehajtás intézményei a jogállamiság alapelveit tiszteletben tartsák. Ennek éppen az adott különös jelentőséget, hogy a szabadságvesztés-büntetés az állampolgári jogok jelentősebb korlátozásával jár együtt és, hogy végrehajtása igazgatási jellegű szervezetre hárul. A bizottságok tevékenységének e történetileg kialakult garanciális jellege mindmáig megőrizte elsődlegességét, a legtöbb országban ugyanis arra helyezik a hangsúlyt, hogy a bizottságok előzzék meg a bv-alkalmazottak lehetséges visszaéléseit. Ezzel szoros összefüggésben a bizottságok alapfeladata – a társadalmi nyilvánosság képviselői útján – a lakosság bizalmatlanságának eloszlátása az intézetekben folyó tevékenység iránt.

A társadalmi nyilvánosság bevonásának jelentőségét jól érzékelteti az osztrák Bv-törvény 18. §-ához fűzött miniszteri indokolás: „a szabadságvesztés-büntetés érzékeny beavatkozás az elítéltek életébe, ezért egy demokratikus állam akkor jár el következetesen, ha nem csupán az ítélet meghozatalakor, hanem a büntetés végrehajtásakor is lehetővé teszi a nyilvánosság közreműködését”.

E feladatok alapján határozták meg az egyes bizottságok felügyeleti-ellenőrző tevékenységének hatáskörét. A bizottságok csaknem valamennyi nyugat-európai államban jogosultak bármikor – előzetes bejelentés nélkül is – meglátogatni az intézeteket. Számos országban kötelezik a bizottságokat, hogy az intézeteket meghatározott időközönként ellenőrizzék, főképp az elítéltek őrzését, ellátását, a velük való bánásmód milyenségét. Így pl. Belgiumban és Angliában hetente, Hamburgban, a baseli kantonban pedig havonta kell ilyen ellenőrzést csinálni. Az intézeti alkalmazottak számára a legtöbb államban előírják a bizottság által igényelt szóbeli információk megadását és az iratokba való betekintés engedélyezését.

A bizottságok tevékenységének egyik leghatékonyabb eszköze, hogy a legtöbb államban a fogvatartottak kérelmekkel, panaszokkal közvetlenül fordulhatnak a bizottság tagjaihoz. Ezt elősegítendő a bizottsági tagok felkereshetik zárkájukban a fogvatartottakat és ott ellenőrzés nélkül elbeszélgethetnek velük. Levélváltásukat se kontrollálja senki. *Beckmann* egy érdekes belga megoldásról tudósít. A bizottságok az intézetekben panaszládákat állítottak fel, ahová az elítéltek bedobhatják feljelentéseiket, sopánkodó soraikat.

Mönschbach részletesen taglalja a bizottságoknak mint „informális panaszhatóságoknak” a fontosságát. A fogvatartottak közvetlen panaszlehetőségének garantálása, a szerző szerint, nem csupán azért ajánlatos, mert így valóban súlyos visszaéléseket lehet megelőzni, felfedezni, hanem mert ez a megoldás bizonyos mértékig „biztonsági szelepként” is funkcionál. A fogvatartás körülményei között, a zárt intézetből eredő depriváció és frusztráció által felfokozott érzelmi életben az elítéltek túlértékelhetik személyes problémáikat. A panasz egyfajta kiút az elhagyatottság, a kiszolgáltatottság érzésétől való megszabadulásra.

Ezért a panaszok bürokratikus kezelése az elítéltek merev szembeszegülését válthatja ki.

Meg kell engedni – írja a szerző –, hogy az elítéltek a hivatalos út megkerülésével is kapcsolatot teremthessenek a bizottság tagjaival, akiknek függetlensége az intézet szolgálati hierarchiájától biztosíték számukra jogaik pártatlan képviseléséhez. A bizottsági tag – ajánlja *Mönschbach* – a jelentéktelennek tűnő problémákat is hallgassa végig és reagáljon azokra. Bár sok a megalapozatlan panasz és bejelentés, a gyakorlat azt mutatja, hogy a bizottság tagjai egy idő után képesek megkülönböztetni a lényegest a lényegtelenről, az igaz információt a hamistól.

A vizsgált államok gyakorlatában általános elv, hogy a bizottságok nem panaszhatóságok, nem rendelkeznek döntési jogkörrel bejelentési ügyekben. Feladatuk arra korlátozódik, hogy a panaszok elszaporodását, egyes ügyekben feltárt igazságukat – a végrehajtó intézet vezetőjével való megbeszélés után – jelezzék a felettes bv-szerveknek. A bizottságok tevékenységének éppen az az előnye, hogy független testületként bürokráciamentesen, az érintettel való közvetlen kontaktus útján nyújthatnak segítséget a problémák megoldásában.

Mindez nem vonatkozik az angliai látogatóbizottságra. Ez ugyanis halasztást nem tűrő esetekben jogosult – az illetékes büntetés-végrehajtás felügyeleti hatóságának felfüggeszté-

ség — a bv-intézet alkalmazottját munkájából felfüggeszteni. Ezenkívül a belügyminiszter súlyosabb fegyelmi vétség gyanúja esetén felhatalmazhatja a bizottságot az eset kivizsgálására és kötelezheti az ügyben határozat meghozatalára.

b) A felügyelőbizottság funkcióit vizsgálva megfigyelhető, hogy a kontrollszerep fokozatosan kiegészül a fogvatartottak reszocializálását támogató szereppel. A bizottság taácsadó funkciójának megjelenése és kiszélesedése — különösen az ötvenes, hatvanas években — azzal a felismeréssel függ össze, hogy a hagyományos börtönt felváltó, a fogvatartottak személyiségformálására irányuló büntetésvégrehajtás számos, olyan ellentmondással küszködik, amit csak külső társadalmi segítséggel lehet feloldani.

A nyugati szakirodalom a börtönök szervezetét tanulmányozva arra figyelmeztet, hogy azokban a bürokratikus elmerevedés komoly károkat idézhet elő. A börtönök működését előíró szabályok részletessége, az alá-, fölérendeltség szigorú betartása ugyanis nem csupán előnnyel jár. Ezt hangsúlyozza a neves szociológus *Merton* is, aki szerint a bürokratikus szervezetek tagjainak regulák iránti vonzalma az alkalmazkodási készség jelentős csökkenéséhez vezet. A szabályokhoz való öncélú ragaszkodás pedig olyan diszfunkciót idézhet elő, amely az eredetileg másodlagos célokat elsődlegessé avatja. Ezt Merton „céltolódásnak” (*displacement of goals*) nevezi. E jelenség különösen akkor következik be könnyen, ha a szervezet tevékenységének elsődleges célja nincs egyértelműen definiálva.

A célok közt a hagyományos, biztonságra orientált börtönökben még nem ismerték a konfliktust, de azonnal számolni kellett vele, amikor a reszocializáció lett a börtönvétekenység elsődleges célja. A biztonsági és a reszocializációs célok ellentéte a bv-alkalmazottak tartós szerepkonfliktusához vezetett, hiszen a biztonsági előírásokat sokkal többen be tudják tartani, azok fogalmi egyértelműsége és a betartásukhoz fűződő nagyobb érdekelttségük miatt. Így az elsődleges célként deklarált reszocializációs törekvések ellenében kialakulhat a börtönalkalmazottak körében *Waldmann* szavaival élve az ún. foglalkozási vakság. A helyzetet még súlyosbítja, hogy a hierarchia élén álló intézeti vezetés gyakran támogatja a konzervatív magatartást, ami aztán lehetetlenné tesz minden egyéni kezdeményezést.

E jelenségek indokolják a bizottságoknak, mint az intézeti hierarchiától független testületeknek a bekapcsolását a bv-alkalmazottak szemléletének javításába. A szakirodalom számos olyan példát említ, amikor a börtönügy kívülálló javaslatának köszönheti a fejlődését. A bizottságok ilyen irányú tevékenysége akkor sikeres, ha a közreműködő tagok felkészültek. Ha elsajátítják a szükséges szakismereteket és ugyanakkor megőrzik szemléletük intakt-ságát, amellyel fel tudják tární a bv-alkalmazottak rossz beidegződéseit. *Beckmann* tájékoztatója szerint sok börtönigazgató kifejezetten igényli a bizottságok jelenlétét és szakszerű tanácsait.

A szakirodalomból kitűnik, hogy a grémiumok munkája akkor hatékony, ha az intézetek személyi állományával összehangoltan dolgozik. A bizottságok tevékenységét nyilvánvalóan hátráltatja az állomány bizalmatlansága, ezért konstruktív együttműködésre kell törekedni. Valamennyi bizottsági tagtól el lehet várni azoknak a nehézségeknek és problémáknak a megértését, amelyekkel az intézet személyzetének napról napra meg kell küzdenie. El kell érni, hogy a bizottság tagja ne lépjen fel a kívülálló arroganciájával, ne tegyen úgy, mint aki mindent jobban tud az intézet alkalmazottjánál.

A legtöbb helyen szokássá vált a bizottságok intézetben tartott megbeszélése, tanácskozása; ahol az intézet vezetésének részvétele mellett vitatják meg tapasztalataikat. Eltérő vélemény esetén a legtöbb államban a börtön felettes felügyeleti szervéhez fordulnak. A bizottságok többségét arra kötelezik, hogy évenként összefoglaló jelentést készítsen a felettes bv-hatóság számára. Így a bizottságok egyben összekötő láncszemek az intézetek és a központi bv-szerv között.

c) A szakirodalom nem egységes a felügyelőbizottságok pedagógiai, szociálpedagógiai funkciójának megítélésében. Abban egyetértés van, hogy ahol a bizottságok ilyen funkcióval bírnak, ott feladatuk a fogvatartottak és a társadalom azon erői között kapcsolatot terem-

teni és azt ápolni, amelyek az intézeten belül is támogatják a reszocializációt, illetve közreműködnek a szabadulók munkába állításában és utógondozásában.

Nem minden államban jellemzi a bizottságok munkáját a pedagógiai funkció ellátása, különösen ott nem, ahol azok működtetését a jogállamiság kritériumának tekintik, vagy ahol merően a demokratikus hagyományokhoz kötik létezésüket. Van, ahol egyenesen úgy teszik fel a kérdést: az ellenőrző, felügyelő, illetve a pedagógiai funkció nem teszi-e Janus-arcúvá e bizottságokat? Megoldásként az angliai példát ajánlják, ahol a felügyelőbizottságok nem, de egy széles körű önkéntes gondozóhálózat annál inkább foglalkozik az elítéltek, illetve a szabadultak szociális kérdéseivel.

d) A bizottságok összetételével, tevékenységük jogszabályi előírásaival kapcsolatos sokszínűség és a fellelhető eltérések ellenére az alábbi általános megállapításokat tehetjük: Az államok legtöbbjében alapkövetelmény a bizottsági tagokkal szemben a bv-szervektől való függetlenség. A bv-intézet vezetői és alkalmazottai, illetve a központi szervek képviselői többnyire csupán tanácskozási joggal vesznek részt a bizottságok munkájában. A grémiumokba, ahogy már említettük, különféle hivatalok, önkormányzati szervek, érdekképviseletek delegálják tagjaikat, de van, ahol a tagok személyes alkalmassága a döntő tényező. A bíróság, az ügyészség, a rendőrség képviselőinek jelenléte kételyeket ébreszt néhány szerzőben, vajon megfelelően képviselik-e a társadalmi nyilvánosságot?

Abban mindenki egyetért, hogy a helyi képviselőcsoport tagjainak részt kell venniük a bizottságok munkájában, hogy közvetlenül érzékeljék a büntetvégrehajtás gondjait. A bíró a legtöbb bizottságban jelen van. Elméleti felkészültsége, gyakorlati tapasztalatai miatt aligha mellőzhető. A szakirodalom szerint az aktív, ítélkező büntetőbíró kevésbé tud kapcsolatot teremteni a fogvatartottakkal, mint a bv-bíró. A bizottságok többségében a területileg illetékes ügyészség képviselője is jelen van.

A bizottságok taglétszáma 3 és 15 között mozog Nyugat-Európában. (Hamburgban inkább három, Franciaországban inkább tizenöt körül). A kisebb grémiumoknak nagy előnye az operativitás, a nagyobb választmányoké pedig a szélesebb képviseleti és kapcsolatrendszer, amely lehetővé teszi, hogy az intézeten belül végzendő munkához kedvezőbb munkamegosztás társuljon.

A bizottsági tagok kötelességeinek előírásánál figyelembe kell venni, hogy itt főhivatásuk mellett önkéntesen, többnyire anyagi ellenszolgáltatás nélkül tevékenykednek az emberek. A bizottság tanácskozásain való részvétele egyike ezen kötelezettségeknek. Ezeken az üléseken vitatják meg észrevételeiket, összesítik javaslataikat. Összejöveleteket néhol havonta, (pl. Hamburg), másutt évente (pl. Ausztria) tartanak. Valamennyi szabályozás szerint fontos az éves jelentés, meg az, hogy a bizottsági tagokat is terheli a bv-alkalmazottak titoktartási kötelezettsége. Persze az, hogy a tagok tevékenységüket anyagi ellenszolgáltatás nélkül, közmegbízatásként vállalják, nem jelenti azt, hogy nem részesülnek méltányos jóváértelben időkieséseikért és munkaráfordításaikért.

Javaslatok a társadalmi felügyelet létrehozására Magyarországon

A büntetvégrehajtás társadalmi felügyeletének lényege a nyugat-európai fejlődés tükrében vizsgálva úgy összegezhető, hogy a társadalom – képviselői útján – garantálja a büntetvégrehajtás demokratikus jogállami elvek szerinti működését, továbbá a bizottságok tanácsadói és pedagógiai tevékenységükkel közreműködnek a büntetőintézetek reszocializációs céljának eredményes megvalósításában.

A bizottságok tevékenységének hazai feltételeink között is megvalósítható elvei az alábbiakban foglalhatók össze: 1. legyenek ezek a bizottságok a bv-szervezettől független képviselői a társadalmi nyilvánosságnak; 2. terjedjen ki kontrolltevékenységük az intézetek rendszeres látogatása során mind a törvényességi, mind a célszerűségi szempontokra, s

emellett legyen joguk a bizottsági tagoknak közvetlenül is szót váltani az elítéltekkel, a bv-testület tagjaival, és engedélyezzék nekik a különféle iratokba való betekintést; 3. terjeszték elő javaslataikat a bizottságok az intézetek vezetőinek, véleményeltérés esetén pedig forduljanak a büntetésvégrehajtás irányító felügyeleti szervhez; 4. ülésezzenek rendszeres időközökben és a bizottsági tagok ezekre az ülésekre tanácskozási joggal hívják meg az intézet vezetőit, illetve a büntetésvégrehajtás központi felügyeleti szervének képviselőit és azokkal vessék egybe tapasztalataikat; 5. készítsenek a bizottságok saját tevékenységükről évente átfogó írásbeli jelentést, s ezt aztán juttassák el a legfelső népképviselői szerv illetékes bizottságához; 6. tartsák tiszteletben ezek a bizottságok a büntetésvégrehajtási, ezen belül a titoktartási előírásokat, s ha megsértik ezeket, akkor tagjaik legyenek visszahívhatók; 7. részesüljenek munkájukért tiszteletdíjban.

Ami a bizottságok irányítását, tagjainak kinevezését és összetételét illeti, a következő elvek veendőek figyelembe: tartozzon a társadalmi felügyelet irányítása, a bizottsági tagok kinevezése és visszahívása a magyar parlamenthez, és ez utóbbi a bizottságok jelentése alapján ciklusonként tüzze napirendre a büntetésvégrehajtás helyzetét. Tartozza: a bv-intézetek országosan hat-hét bizottság illetékességi körzetéhez, vezetői olyan parlamenti képviselőkből kerüljenek ki, akik egyszersmind tagjai az irányító parlamenti bizottságnak. Végül pedig ajánlatos a bizottságok létszámát 9–11 főben meghatározni úgy, hogy legyen köztük bv-bíró, bv-ügyész, ügyvéd, orvos, pedagógus, pszichológus, továbbá egy-két ember az elítéltek támogatására szerződött karitatív szervezetből és valaki a sajtótól.

Dr. Lőrincz József

Felhasznált irodalom

- Actes Du Congrès Penitentiaire International.* De Rome, 1887
- Beckmann, Günther:* Bericht über einen Studienaufenthalt in belgischen Strafvollzugseinrichtungen, in: Str Vo Pá 1969. 10. Jahrg.
- Fayer László:* A magyar büntetőjog kézikönyve, I. kötet. Budapest, 1905
- Finkey Ferenc:* Büntetéstanai problémák. Budapest, 1933
- Finkey Ferenc:* A fiatalkorúak felügyelő hatóságának feladata és tagjainak munkaköre. Budapest, 1917
- Hacker Ervin:* A börtönügy. Pécs, 1918
- Hippel, Robert:* Beiträge zur Geschichte der Freiheitsstrafe, in: Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1898
- Julius, Nikolaus Heinrich:* Nordamerikas sittliche Zustände. 2. Bd. Brockhaus, Leipzig, 1839
- Merton, Robert K.:* Social Theory and social structure. Glencoe, 1959
- Münchbach, Hans-Jörg:* Strafvollzug und Öffentlichkeit. Stuttgart, 1973
- Szóllósy Oszkár:* Magyar börtönügy. Budapest, 1935
- Teeters, Negley K.:* The cradle of the penitentiary. The Walnut Street Jail at Philadelphia, 1773–1835. Philadelphia, 1955
- Waldmann, Peter:* Zielkonflikte in einer Strafanstalt. Stuttgart, 1968
- Watson, John:* Meet the prisoner. London, 1939

| Megalakult a Finkey Társaság

1991. február 18-án az ELTE Allam- és Jogtudományi Karának aulájában, mintegy nyolcvan alapítótag részvételével megalakult a Finkey Ferenc Bűnügyi Reform Társaság*. A jelenlevők elfogadták annak a felhívásnak a szellemiségét, amelyet Bereményi Géza író, Csepeli György szociálpszichológus, Diósi Ágnes szociográfus, Feuer András szerkesztő-riporter, Konrád György író, Monory Mész András filmrendező, Nagy Ferenc büntetőjogász, Orosz Balázs ügyvéd, Sajó András jogszociológus, Somlai Péter szociológus és Wiener A. Imre büntetőjogász tett közzé, ímgyen:

„Mi, akik aláírjuk ezt a felhívást, mélyen hisszük, hogy a jelenleginél kedvezőbb módon formálhatók azok az össztársadalmi körülmények, amelyek a bűncselekmény elkövetése ellen hatnak, és sikeresebben visszaszoríthatók a bűn újratermelődésének tényezői is. Azi gondoljuk, hogy valódi és hathatós védelmet csak az áldozatra, a társadalom egészére és az elkövetőre egyaránt kiterjedő, az emberi jogokat tiszteletben tartó újfajta büntetőrendszer nyújthat. Épp ezért úgy véljük, hogy a határozott és eredményes bűnüldözés, a hatékony és rövid ideig tartó büntetőeljárás, az igazságos büntetőjogi szankciók, az áldozat és az elkövető jogait méltányoló ítélezés, a társadalmi beilleszkedést szolgáló büntetésvégrehajtás, valamint a szociálpolitikával összekapcsolódó bűnmegelőzés vezethet hosszú távon a közbiztonság olyan javulásához, amely a ma meglevő jogos állampolgári félelmet eloszlatja.

Mindehhez átfogó büntetőreformra és szemléletváltozásra van szükség. A Társaság reformjavaslatokkal és gyakorlati tevékenységgel kívánja támogatni az érintett területek immáron elodázhatatlan megújítását. Ennek érdekében tudományos kutatásokat, kísérleteket, programokat kezdeményez, támogat és végez; szakmai eredményei, illetve elvi állásfoglalásai közzétételével törekszik a nyilvánosság mind szélesebb körű bevonására; részt vállal a szociális

*A Finkey Ferenc Bűnügyi Reform Társaság címe: Budapest, Egyetem tér 1-3. H-1364. Telefonuk: (36-1)117-4015; Telefax-számuk: (36-1) 117-4091

munkások, a büntetésvégrehajtási szakemberek és az utógondozás területén dolgozók képzésében, továbbképzésében; valamint szándékában áll, hogy együttműködjék minden szakmai, illetve önkéntes társadalmi szervezettel.”

Bűnözés-bűnüldözés-bűnmegelőzés

Csupán első ránézésre tűnik paradoxonnak e fogalompárosítás, ha mélyebben belegondolunk, megvilágosodik lényegi összefüggésük, s mi több, megoldási lehetőségük közös gyökere. Köztudott, hogy – messze nemcsak a rendszerváltozás miatt – átalakítandó a bűnüldözés, a bűnmegítélés és a büntetésvégrehajtás rendszere. Bizonytalán nem túlzás elvárni egy a XXI. századra készülő büntetőreformtól, melynek elemei remélhetően harmonikusan illeszkednek egymáshoz, hogy magukban hordozzák a bűnmegelőzés lehetőségét is. Ha ugyanis végig gondoljuk a folyamat ideáltípusát, vagyis azt a variációt, amikor a bűncselekmény nem marad felderítetlen, amikor az eredményes nyomozást gyors és igazságos bírósági felelősségre vonás követi, amikor – ha valóban ultima ratioként alkalmazott végső megoldás – a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása után a szabaduló képes lesz fizikailag és társadalmilag – a hatékony utógondozás jóvoltából – visszailleszkedni.

E gondolatsorban sok a *ha* és a *feltétel*, de elméleti síkon csak ez lehet a valódi bűnmegelőzés megoldó képlete. Ezen túl – ez előtt és e mellett – feszülhet ki majd az olyannyira igényelt szociális védőháló, mint a bűnmegelőzés pozitív oldala. A *Finkey Társaság főtitkára és főtitkárhelyettese* az alábbi cikkben arra vállalkoznak, hogy a ma hatályos büntetőrendszer látelétének felvételével szóljanak a jövő javallatairól, természetesen messze nem a teljességre törekvés, az egyedüli igazság kimondásának igényével.

Jóformán triviális a megállapítás: a bűn legalább annyira örök és emberi, mint maga az ellene való küzdelem. A bűn üldözése és megítélése tulajdonképpen az emberiség állandó reformtörekvése önmaga jobbítására. Ez persze korzaként mást és mást jelentett, de ma már általánosan elfogadott az a tétel, hogy a bűnözés és az ellene való fellépés a társadalom egészének közös ügye. Mégis, a társadalom elsődlegesen a büntetőapparátustól várja e problémák megoldását, és joggal, hiszen az állam – több évezrede – kisajátította a büntetőigény érvényesítését.

Az eltelt negyven év alatt szocialista útra terelt büntető-igazságszolgáltatást nemcsak a politikai rendszerváltás miatt kell átformálni, hanem főként azért, mert időközben teljesen ellehetetlenült a gyakorlatban. A bűn üldözésére hivatott szervek, főként persze a rendőrség – igencsak széles (lásd a 39/1974. Mt. r. és az azt módosító 48/2984 Mt. r.-t!) felhatalmazása ellenére, vagy talán épp amiatt – jószerivel képtelenné vált eredeti, köznyugalmat teremtő funkciójának teljesítésére. (Ne feledjük a bűnözés riasztó növekedését! Amíg 1974-ben 111 825 bűnelkövetés volt, addig 1990-ben 341 061.) Való igaz, a magyar büntetőeljárás törvénykönyvnek a nyomozásra, s különösen a bűnfelderítés rendjére vonatkozó szabályai egyáltalán nem mozdítják elő a tettesek elfogását. Természetesen nem csupán emiatt a szerencsétlen jogi megoldás miatt eredménytelenek az eljárások, nem ez az egyetlen oka annak, hogy

a megindult nyomozások majdnem kétharmadában napjainkban ismeretlen marad a tettes.

Mindazonáltal el kell ismerni, hogy roppant nehéz a rendőrök felderítési munkáját úgy korszerűsíteni, hogy az ne egyszerűen csak a határozottabban – ne adj’ Isten durvábban – intézkedő rendőrt jelentse. (Noha ez a bűnözés riasztó növekedésétől megrettent állampolgár óhajától nem is áll olyan távol...) Olyan hatékony jogállami keretek között folyó bűnüldözésre lenne szükség, amely nem hagyja maga után felderítetlen bűncselekményeket. Kielégítené az ősi elvárást: bűn ne maradjon megtorlatlanul. Ehhez viszont olyan korszerű eszközökkel felszerelt, szakmailag jól felkészített bűnüldözők igényeltetnek, akik – felszabadulván a felesleges iratgyártás terhe alól – képesek úgy nyomozni, hogy eközben ne jelentsen terhet számukra az emberi jogok tiszteletben tartása.

A büntetőeljárás következő fóruma, „az általános törvényesség őre”: az ügyészség, akkor kerülhet jogállami helyére, ha majd képes lesz a 98,9%-os váderedményesség büvkörén felülemelkedni. Az ehhez szükséges szemléletváltás csak látszólag csökkenti a hatékonyságot. Véleményünk szerint a betonbiztos (túl)bizonyítottág védfala mögül kimerészkedő ügyész sem önmagát, sem pedig az állam büntetőigényét nem jártná le, sőt, az áldozat hatékonyabb jogvédelmét garantálná bátrabb fellépésével, mert így a sérelmet szenvedett állampolgárnak legalább az elégtétel esélyét megadná.

A bírósági eljárással kapcsolatban sincs kevesebb gond, hiszen a büntetőigazságszolgáltatás gyöngyszemének tartott elsőfokú tárgyalás igencsak opálos színekben játszik. A nyomozati iratokra alapozott vádat az esetek zömében forgatókönyvként használó bíró, legtöbbször nem az objektív igazságot fürkészi. Túlterheltségéből eredően inkább csak az óráját nézni, és vigyázó szemét a másodfokú bíróság által közvetített ún. általános bírói gyakorlat szivárványára fűgeszti.

A büntetőpereknek még alacsonyabb szintjét jelentik az ún. gyorsított formák, például az ügyek több mint a felét kitevő, egyszerűsített vétségi tárgyalások. Ezeken nincs tanács, csupán egy bíró van jelen, a vád és a védelem pedig gyakorta nem is képviselteti magát. Ezek a sietve lefolytatott perek már küllemükben sem emlékeztetnek az állam büntetőigényét érvényesítő és az elkövetőt akár szabadságvesztésre is ítélő, tárgyilagos, méltányos, tehát fennkölt igazságtevő fórumra. Sokkal inkább hasonlítanak a kádi-, és a rendőrbíraskodásra, vagy a méltán rossz emlékű tanácsi ügyintézésre, ahol közreműködők nélkül döntött egy ember.

Az emelkedettség nemcsak a bünfelderítés szakaszából hiányzik, hanem legalább ennyire nélkülözi a büntetés kiszabása és annak végrehajtása is. A magyar büntetőjog szankciórendszere ugyanis közismerten szabadságvesztéscentrikus. A Btk több mint 500 bűncselekményfajtát sorol fel, de ezeknek csupán 3%-át fenyegeti kizárólag pénzbüntetéssel. 33%-át vagylagos szankcióval; tehát pénzbüntetéssel, javító-nevelő munkával, szigorított javító-nevelő munkával, illetőleg szabadságvesztéssel bünteti. Végül pedig a bűncselekmények 64%-ának egyedüli szankciója a szabadságvesztés. Bár minden szakmai fórumon elhangzik, hogy a szabadságvesztés-büntetést ultima ratioként, azaz végső megoldásként kell alkalmazni, a Btk-ban (s a gyakorlatban még inkább!) ez koránt-

sem a végső, sokkal inkább az egyetlen megoldás. Holott a bűnelkövetők személyes szabadságának teljes elvonásán kívül, a részleges szabadságkorlátozásnak már több kialakult – és más országokban sikerrel alkalmazott – formája ismeretes.

Egy a jelenleginél árnyaltabb, sokrétűbb szankciórendszerrel mind a bűncselekményekben, mind pedig az elkövetőkben rejlő konfliktust differenciáltabban lehetne megközelíteni, de az is vitathatatlan, hogy a szélesebb körben mérlegelő bíró az eset és a tettes tény^{leges}es körülményeihez jobban illeszkedő, és egyúttal igazságosabb büntetéseket tudna kiszabni.

Az olyannyira elérni óhajtott Európában a büntetés kiszabásnak az a tendenciája figyelhető meg, hogy az elkövetőket igyekeznek a börtön falain kívül végrehajtandó büntetéssel sújtani, s így primér módon megtartani őket a szabad társadalomban. Ennek nem csupán a börtönök túlszűfolttsága és a férőhelyek drágasága az oka, hanem az a felismerés is, hogy a börtön kétes hatású és még kétségesebb eredménnyel járó intézmény. Egyetlen kézzelfogható előnye az, hogy a bűnelkövetőt időlegesen kivonja a forgalomból. Ám ez csak látszatra nyereség, hiszen a börtön – lévén a bűnözők iskolája – általában súlyosabb formákban termeli újjá a bűnözést, járulékos hátrányai pedig számosságosak.

Ha az a cél, hogy a büntetés humánus legyen és a személyiséget megfelelő módon befolyásolja, az kétségkívül sokba kerül. S ha a büntetés rosszul funkcionál, akkor csak a nemkívánatos börtönártalmakat nyújtja. A meglehetősen nagy anyagi ráfordítás eredménye tehát sok esetben csupán az, hogy megerősíti egy bűnöző kialakulófélben lévő pályafutását, és így a szabaduló személyében a korábnál sokkal komolyabb veszélyforrást produkál a társadalom számára. Mindebből az következik, hogy mind az egyes állampolgár, mind a büntető-igazságszolgáltatás egész rendszere csupán rövid távon tekintheti célnak az elkövető egyszerű, minden befolyást mellőző kizárását a társadalomból. Valójában ez nem egyéb, mint a törvényes rend megsértésére adott társadalmi pánikreakció.

Ma már ismertek olyan büntetési formák, amelyek az elítéltet eredeti társadalmi közegében, de megfelelő ellenőrzés alatt képesek megtartani – mondhatni: megőrizni – és ezáltal megvalósulhat egyfajta harmónia a közösség védelme és az elítélt kezelése között. (Pl. Angliában kialakult a próbára bocsátási rend, valamint az ún. közösség-szolgálati ellenőrzés kombinált formája, amely persze távolról sem emlékeztet a hazai pártfogó-felügyelet intézményére.)

E programokban az elítélt szabadságát a bíróság határozata alapján különböző mértékben korlátozzák; vagyis részt kell vennie olyan segítőközpontok munkájában, ahol szakszerű egyéni és csoportos foglalkozásokon nyílik lehetősége konstruktív fejlődésre. A közösségben való lét ellenőrzésének a fokozatai eltérő jellegű korlátozásokat tartalmaznak. Az elítélt kötelezettségei és a fokozódó biztonsági igény a próbára bocsátási hivataloknál az időről időre való jelentkezéstől, a kijárási tilalmon át, az ún. „electronic monitoring” vagy „electronic tagging” formájáig terjedhet. Ez utóbbi nem egyéb, mint az elítélt csuklójára rögzíthető érzékelő-szerkezet.

Talán nem álom, hogy hazánkban is elképzelhető a büntetés olyan árnyalatainak kialakítása, amely vegyíti a jelenlegi szankciókat (például a javító-

nevelő munkát és/vagy a közérdekű munkát több fokozatú ellenőrzési formával kombinálja, esetleg kötelezi az elítéltet, hogy különféle személyiségformáló és életvitelt támogató programokban vegyen részt). A nyugat-európai jogrendszerekben általában szabadon választhatnak az elítéltek a szabadságvesztés-büntetés, illetve a különböző közösségi programokban való, ellenőrzés melletti részvétel között. Ilyen jellegű büntetések kialakításához hazánkban egyfelől a jelenlegi pártfogói rendszer gyökeres átalakítására lenne szükség, másfelől pedig olyan szolgáltató- vagy segítőközpontok létrehozására, ahol ezeket a programokat meg lehet valósítani. Talán a családsegítő központok szolgálhatnának mintául.

Félő azonban, hogy a bűnözéstől megrettent, és anyagi áldozatra kevésbé hajlamos közvélemény nyomására könnyebb úgy dönteni, hogy kifizetődőbb az elkövetők börtönbe zárása, hiszen a börtön egy működő intézményrendszer, stabil apparátussal, míg ezekhez az újszerű, szabadlábbon foganatosítandó közösségi büntetésekhez meg kellene – és nem is túl olcsón – teremteni az intézményi és személyi feltételrendszert.

Ami pedig a szabadságvesztés-büntetés végrehajtását illeti, e téren sem lehetünk elégedettek, hiszen hazánk nem rendelkezik elég differenciált, kellő átmeneteket biztosító intézményekkel. Közismert, hogy sok ország alkalmazza az ún. félfogság intézményét, ami annyit jelent, hogy az elítélt csak meghatározott időt tölt a börtönben naponta, egyébként szabadon dolgozik, tanul, él családja körében. Ide tartozik a hétvégi vagy az éjszakai elzárási forma is. Talán bizonyítani sem kell, hogy az ilyen félszabad intézményekben az elkövető nem kerül a börtönbeli bűnöző szubkultúra vonzásába, megmenekül a szabadságvesztés egy sor járulékos következményétől, így a csicskázástól, a nemi erőszaktól, és általában a börtönártalmaktól.

Mindezekből logikusan levonható az a következtetés, hogy elodázhatatlan a börtönrendszer sokszínűbbé tétele, vagyis növelni kellene az intézménytípusok számát és fajtáját. Ez lehetővé tenné, hogy a szükséges diagnosztizálás után minden elítélt – természetesen a bíróság által meghatározott fokozaton belül – különböző nyitottságú, illetve zártságú, speciális foglalkoztatást és programokat biztosító intézetbe kerüljön. A hetvenes évek során a börtönt mint szervezetet vizsgáló kutatások világossá tették, hogy az elszemélytelenedés megkezdése, és az erőszakmentes kontroll érdekében az elítéltek tömegeit összegyűjtő börtönmonstrumok helyett kis létszámú, jól áttekinthető intézeteket tanácsos létrehozni.

Tudvalevő, hogy több új, kislétszámú börtön építésére a honi börtönadottságok miatt alig nyílik lehetőség. A nagy intézeteken belül viszont ki lehet alakítani önálló alrendszereket, ezeknek a részegységeknek a létrehozása egyaránt szolgálja a biztonsági és a „kezelési elv”^{*} érdekeit, hiszen így az intézetet jobban át lehet tekinteni és a speciális feladatokat, az intézetben belüli differenciálást könnyebb véghezvinni. Az alrendszereknek azonban valóságos autonómiával kell rendelkezniük, ami annyit jelent, hogy a börtön vezetője csupán menedzselné az egyes területeket, de nem kívánna egységes rendet.

^{*}A kezelési elvet nem a treatment ideológia alapján, tehát hagyományos értelemben használjuk, hanem az elítéltek befolyásolását, a velük való bánásmódot értjük rajta.

Ez a szellem ma még nem általános a büntetésvégrehajtás berkeiben. Bár a katonai, erősen hierarchizált megoldástól – ahol az az elsődleges szempont, hogy a dolgok, az emberek és az események „elvágólag” álljanak – kezd a bévé eltávolodni, ám a meginduló demilitarizáló folyamatot gyorsítani kellene. Az általunk felvázolt új szisztéma igényelte függetlenség megteremtéséhez a hatalom önkorlátozása kívántatik minden vezetői poszton, no meg olyan stílus és szemlélet, amely csupán a cselekvés kereteit teremti meg és nem akarja minden beosztott mozdulatát meghatározni. De legalább ennyire fontos, hogy a bv-alkalmazottak képesek legyenek közvetlen irányítás nélkül, célirányosan tevékenykedni.

A társadalmat általában nem érdekli, mi történik a börtönökben, azt olyan „fekete doboznak” tekinti, amelybe egyik oldalról bemegy a jogerősen elítélt személy, és a másik oldalon kijön egy törvénytisztelő állampolgár, aki többé nem jelent veszélyt a környezetére. Az igazi kérdés az, vajon mi történjen a fekete dobozban, hogy ezt az eredményt el lehessen érni, vagy legalábbis meg lehessen közelíteni. A XX. század végén az európai gondolkodás erre azt a választ adta, hogy a társadalomnak, a saját érdekében, olyképpen kell megszerveznie a büntetésvégrehajtást, úgy kell formálnia az elkövetők személységét, hogy az elősegítse a társadalom által elvárt készségek elsajátítását. E felfogásban a börtön hatékonyságának nem az a mércéje, hogy mennyire sikerül elkülöníteni a rosszakat a társadalom egészétől, hanem az, hogy mennyire képes közelebb vinni őket az átlagpolgár életviteléhez.

Ezt a gondolatot a hetvenes évek végén magáévá tette a magyar büntetőpolitika is. A jogalkotók azonban csak megfogalmazták a célt – az elítélt visszavezetése a társadalomba –, de ennek feltételrendszeréről elfeledkeztek gondoskodni, jószerivel csak toldozták-foldozták a börtönök több mint százszentes szervezetét. Jól tudjuk azonban, hogy se a börtönt, se a társadalmat nem változtatják meg az – önmagukban bármily vonzó – ideológiák. Meg kell teremteni ezek létfeltételeit, a nekik megfelelő szervezetet és a velük adekvát érdekeltségi rendszert.

A jelenlegi klasszikus börtönszervezet őriz, munkáltat és szükségszerűen arctalan tömeget mozgat. Erős választóvonalat húz a „beutalt” és a személyzet közé. Emiatt meglehetősen nehezen tűri, jó esetben furcsa csodabogárnak tartja a valódi bv-nevelő és pszichológus tevékenységét, akik az új cél megvalósításának előhírnökei a létező struktúrában.

Végezetül van még egy kérdéskör, amit a nyolcvanas évek második felének büntetőpolitikai válsága vetett fel azzal, hogy az ún. reszocializációs ideológia bukását a klasszikus büntetőjog reneszánsza követte. A kérdés az, hogy a klasszikus elvek fényében mi a börtön, mi a szabadságvesztés-büntetés feladata. Nehezen vitatható, hogy a jogállami követelményeknek a neoklasszikus, azaz tettarányos büntetési rendszer felel meg a leginkább. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maguknak a börtönöknek is klasszikus módon kell működniük. A szabadságvesztés végrehajtásának célja, hogy az elítélt emberi jogainak tiszteletben tartása mellett fogékonnyá tegye mind a büntetés alatt, mind a szabadságvesztés követően a törvénytisztelő magatartás iránt.

Véleményünk szerint ez azt jelenti, hogy a büntetésvégrehajtás nem adhatja fel az elítélt személyiségének befolyásolására irányuló törekvéseit. Sőt,

ezentúl már a börtönben is segítséget kell nyújtania – az utógondozókkal való együttműködés útján – abban, hogy az elítéltek számára megteremtsék a szabadulást követő külső feltételeket. A végrehajtásnak gondoskodnia kell arról, hogy az elítélt számára elérhető legyen mindazon oktatási, pedagógiai, pszichológiai, készségfejlesztő program, amely lehetővé teszi szabadulását követően társadalmi integrációját. Természetesen ezeket a programokat nem tanácsos hatalmi szóval az elítéltre erőszakolni, hanem szolgáltatásként kellene felajánlani nekik.

Több európai országban jól bevált az a módszer, hogy az elítélt börtönbüntetésének kezdetekor nevelőjével vagy tanácsadójával közösen megtervezi – a felkínált lehetőségek ismeretében – az előtte álló börtönének „menetrendjét”. Az elítélt így érdekelt abban, hogy minél tartalmasabban töltsse el benti életét, hiszen nem mindegy mivel telnek el a büntetés évei, és az sem közömbös számára, hogy e programok teljesítésének függvényében juthat különböző kedvezményekhez.

A felvázolt és reményeink szerint differenciált, sok-sok árnyalattal bíró büntetőrendszer kiépülése talán lehetővé tenné a jövőben, hogy a büntetőjog és annak gyakorlata nem úgy nyomna össze totális durvasággal minden embert, aki csak az útjába kerül, mint az autókat a roncsprés, hanem az osztó-igazság elvei szerint eljárván ott büntetne, ahol kell.

dr. Kövér Ágnes–dr. Kabódi Csaba

Az előzetes letartóztatás elrendelésének tapasztalatai

A Fővárosi Bíróság Büntető Kollégiuma megvizsgálta az 1989. évi XXVI. törvénnyel bevezetett bírósági kényszerintézkedések eddigi gyakorlatát – a vádirat benyújtása előtt. A vizsgálat *1990. január 1-jétől 1990. szeptember 30-ig* terjedő időben azokat az ügyeket ölelte fel, amelyekben a vádirat benyújtása előtt a gyanúsítottak előzetes letartóztatását a bíróságok elrendelték, fenntartották vagy az ezekre irányuló ügyészi indítványokat elutasították, az előzetes letartóztatást megszüntették.

Általános megállapítások

Az 1989. évi XXVI. törvény legutóbbi módosítása révén a kényszerintézkedésekben való döntés – már a nyomozás során – a bíróságok hatáskörébe került. Ez magában foglalja az előzetes letartóztatás, az ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelését, meghosszabbítását és megszüntetését is. A nyomozás során most már nem egy, hanem két szerv dönthet, a bíróság és az ügyészség. Az ügyészség számára továbbra is fennmarad a kényszerintézkedés megszüntetésének lehetősége, míg azok elrendelése és meghosszabbítása kizárólag a bíróság feladata. A „nyomozás ura” továbbra is az ügyész marad, aki ellátva a nyomozás felügyeletét belülről is megismerheti a nyomozás részleteit, tér és időigényét. A bíróságnak nagyon korlátozottak a lehetőségei, hogy ezeket megtapasztalja, a bírósági döntésnek pedig a nyomozásra – a kényszerintézkedésben való határozathozatalt kivéve – jóformán semmilyen hatása nincs.

A kényszerintézkedéseket illető bírói hatáskör korábban csak a nyomozás befejezése után, a vádirat benyújtását követően állott fenn, amikor a lehetséges bizonyítékokat már összegyűjtötték és egy magasabb valószínűségi szinten levő nyomozati anyagra támaszkodva dönthetett a bíró. Az újabb lehetőség az ítélkező bíróktól bizonyos fokig más szemléletet, más szerepkört kíván meg. Határozniuk a nyomozás korábbi fázisában vagy később, de korántsem a teljes nyomozati anyag ismeretében, hiányos információk alapján kell, így a döntésükben több a jövőbeni feltételezés, a valószínűség, a vélelem, mint korábban.

A helyi, kerületi bíróságokra 1990. január 1-je és szeptember 30-a között összesen 1963 ügy érkezett. Ezen belül az ügyész 924 esetben rendelt el kényszerintézkedést, 775 esetben pedig annak meghosszabbítását indítványozta. S érkezett még hozzá összesen 227 szabadlábra helyezés iránti kérelem is.

A Fővárosi Bíróságra ugyanakkor első fokon összesen 533 kényszerintézkedés meghosszabbítására irányuló ügyészi indítvány jött, másodfokon viszont 1261. Az első fokú ügyek több mint a felében, 50,5 százalékában jelentettek be felbbezést.

Az alapos gyanú és a bizonyítékok értékelése

A büntetőeljárás törvény 4. §-ának első bekezdése a személyi szabadságot korlátozó intézkedések alkalmazását csak a törvényben meghatározott esetekben és módon teszi lehetővé, miközben kötelezően előírja a személyi szabadságjogok és más állampolgári jogok tiszteletben tartását. Ezt a büntetőeljárás alapelvet egészíti ki, konkretizálja a Be 12. § (1) bekezdése, amely szerint büntetőeljárást csak törvényben meghatározott feltételek alapján, bűncselekmény alapos gyanúja esetén, és csak az ellen lehet indítani, akit bűncselekmény alapos gyanúja terhel.

Ezek az *általános feltételek* alkalmazandók az előzetes letartóztatás elrendelésekor, amiből az következik, hogy előzetes letartóztatásra csak alapos gyanú esetében lehet utasítást adni. Az előzetes letartóztatás *különös feltételeit* a Be 92. § (1) bekezdése szabályozza. Ehhez járulnak még a Be 13. §-ában, a büntetőeljárás akadályai címszó alatt szabályozott ún. *negatív feltételek* is.

Miután az 1989. évi XXVI. törvény a kényszerintézkedések kérdésében a döntés jogkörét – a vádirat benyújtása előtt is – a bíróság hatáskörébe utalta, az eddig csak ítélkezési feladatokat ellátó bíró új teendővel találkozott. Amíg korábban ezekben a kérdésekben a bírói döntést megelőzte a vádemelés, az egész nyomozati anyag ügyészi értékelése – ami magában foglalta a bizonyítékok bizonyító erejének ügyészi minősítését is – addig most a nyomozás folyamatába beékelődve kell a bírónak a nyomozás korai fázisától kezdve elébe tárt, sokszor hiányos, sokszor változó bizonyítékok alapján döntést hoznia.

A feladat újszerűségét csak fokozza annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a kérdések eldöntésekor mit kell vizsgálnia a bíróságnak, hogy az előzetes letartóztatás általános, valamint különös feltételeit alátámasztó, vagy annak ellentmondó bizonyítékok értékelésében a bíróság meddig mehet el. Figyelembe véve, hogy a bizonyítás lehetőségei ebben az eljárásban nagyon szűkre szabták, a bíróság számára.

A Legfelsőbb Bíróság 122. számú büntetőkollégiuma állásfoglalásában kifejtette, hogy a Be 379/A és B §-aiban szabályozott eljárásban vizsgálnia kell a bíróságnak a kényszerintézkedés indokoltságát, és ennek fényében kell értékelni mind az ügyész, mind a gyanúsított, mind a védő által előadott érveket, dokumentumokat, egyszóval bizonyítékokat. Ez kiterjed a bűncselekmény alapos gyanújának, mint a kényszerintézkedés általános feltételének a fennforgására, de nem jelenti a bizonyítékok demonstráló erejének felbecsülését. Az állásfoglalás tehát lehetővé teszi a bizonyítékok értékelésével az alapos gyanú vizsgálatát anélkül, hogy e bizonyítékok erejét a bíróság mérlegelné.

Miután a bizonyítékok bizonyító erejének értékelése az ügyész feladata maradt, így a gyanú alaposságának megítélése is elsősorban az ügyész dolga. E felfogásból pedig egyenesen következik, hogy az alapos gyanút alátámasztó

bizonyítékok mellett nincs jelentőségük se a nyomozóhatóság birtokában levő, se a védő által csatolt olyan bizonyítási eszközöknek, amelyek a kényszerintézkedéssel szemben hatnak – tekintettel arra, hogy a bíróság ezek erejét úgysem minősítheti. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha az ügyész által a bíróság elé tárt indítványt megalapozó bizonyítékok között van olyan, ami bűncselekmény elkövetésére utal, akkor az alapos gyanú megvalósultnak tekinthető, és a bíróságnak már csupán az előzetes letartóztatás külső feltételeivel összefüggő bizonyítékok ismeretére van szüksége döntése meghozatalakor.

A bíróságok többségében az előzetes letartóztatás elrendelésére, illetve meghosszabbítására irányuló ügyészi indítványok szerint járnak el. Ezekhez általában csatolják a nyomozati iratok egy példányát, ahol is fellelhető a gyanúsított, a sértett, a tanúk vallomásai, a rendőri jelentés, a házkutatási jegyzőkönyv és egyéb dokumentumok. Több esetben hiányzott pl. az előéletre vonatkozó adatlap, ami nélkül viszont nincs megalapozott döntés. Az előzetes letartóztatást elrendelő végzések általában megállapítják bizonyítékokra hivatkozás nélkül az alapos gyanú fennforgását, tartalmazzák továbbá a legjellemzőbb bűncselekmények rövid tényállását és jogi minősítését, valamint az előzetes letartóztatás különös indokait.

A vizsgált időszakban az előzetes letartóztatás elrendelésére vagy meghosszabbítására irányuló ügyészi indítványok döntő többségét nem az alapos gyanú hiánya, hanem az előzetes letartóztatás speciális feltételeinek (lásd a Be 92. § (1) bek.!) fogyatékoságai miatt utasították el. Felmerült a kérdés, hogy a gyakorlatban az előzetes letartóztatás elrendelésekor fennálló gyanú eleve adott, statikus állapot-e, vagy később a nyomozás folyamatában, az idő múlásával is összefüggésben alakul ki. Az előzetes letartóztatás elrendelését követően ugyanis új bizonyítékok merülhetnek fel a gyanúsított terhére vagy javára, amelyek a korábbi alapos gyanút megerősíthetik, illetve legyengíthetik, néha meg is szüntethetik.

A bizonyítékok bizonyító erejének értékelésével kapcsolatban a bírák álláspontja különbözik. Többen úgy gondolják, hogy már az alapos gyanú feltételeinek vizsgálatakor is szükség van az azt alá vagy alá nem támasztó bizonyítékok bizonyító erejének vizsgálatára. A bizonyítékokat ugyanis általában csak azok bizonyító erejével együtt lehet igazán mérlegelni. A kétfajta mérlegelés merev és következetes szétválasztása sem a gyakorlatban, sem a gondolkodás folyamatában nem képzelhető el.

Itt jegyzem meg, hogy a védők beadványaikban nemcsak az előzetes letartóztatás különös feltételeit, hanem az alapos gyanúra vonatkozó bizonyítékokat és azok bizonyító erejét is vitatják. A bizonyítékoknak bizonyító erő nélküli mérlegelése esetén a védőknek ezek a beadványai a bíróság részéről jórészt válaszolatlanul maradnak. A bírói mérlegelésnek ez a nyomozásba ékelődött formája azonban eltér a tárgyalási szakban folytatott mérlegeléستől, mert nem a tényállás megállapítására, csupán az előzetes letartóztatás feltételeinek vizsgálatára irányul.

Az egyik legtöbbször alkalmazott letartóztatási ok a bűncselekmény súlyosságától függő szökés, elrejtőzés veszélye. A bírói gyakorlat várhatóan egyre jobban el fogja határolni magát attól a korábbi szemlélettől, amely a szökés, elrejtőzés veszélyét mechanikusan a bűncselekmény törvényi büntetési tételé-

nek nagyságától teszi függővé. Ma már nem lehet egyetérteni azzal az állásponttal, mely szerint akkor lehet valakit letartóztatni, ha az általa elkövetett bűncselekmény büntetési tételének minimuma két év, vagy ennél enyhébb büntetési tétel esetén két évnél súlyosabb a várhatóan kiszabott szabadságvesztés. Ugyanis nem az absztrakt büntetési tétel nagyságát, sokkal inkább a konkrét bűncselekmény súlyát kell megítélni.

Többször fellebbezés folytán, másodfokú eljárás során került szabadlábra a gyanúsított, mert a másodfokú bíróság az elsőfokútól eltérően ítélte meg az adott bűncselekmény jelentőségét. Magasabb büntetési tétellel fenyegetett bűncselekmény gyanúja esetén is nemegyszer megállapították, hogy nem merül fel a szökés, elrejtőzés veszélye, mert a gyanúsított személyes körülményei kedvezőek. Tehát a szökés, elrejtőzés veszélyét a bíróságok a gyanúsított személy és körülményeivel együtt értékelik, így gyakran állapítanak meg kellő okot a letartóztatásra viszonylag kisebb büntetési tétellel fenyegetett bűncselekmény gyanúja esetén is, ha azt a gyanúsított életmódja indokolja.

Hasonló módon született az ezzel ellentétes bírói döntés is, a halált okozó testi sértés büntette miatt a Fővárosi Bíróság mint elsőfokú bíróság 4. B. 1790/1990. számú ügyében is. A tárgyalás előkészítése közben hozott végzés csak egy mondatral indokolja az előzetes letartóztatást és a végzés rendelkező része még a fenntartás időtartamát sem jelöli meg. A Be 91. § (1) bek. b) pontban szabályozott letartóztatási ok esetén azt kell eldönteni, hogy a terhelt szabadlábon hagyása meghúszaná, megnehezítené vagy veszélyeztetné az eljárást. Az ügyészi indítványok és a bírói döntések ennél a letartóztatási oknál divergálnak, tartanak szét a legtöbbször.

Erre az okra hivatkozva nyilvánvalóan csak addig rendelhető el vagy tartható fenn az előzetes letartóztatás, ameddig a terheltnek az eljárás megghiúsítására, illetve veszélyeztetésére megvannak a reális lehetőségei. Gyakorta indokolják ezt a letartóztatási okot azzal, hogy ha szabadlábon hagyják a gyanúsítottat, akkor az a tanúkat, no meg a szökésben levő társait károsan befolyásolja. Ennek ellenére úgy ítélem meg, hogy ennél a letartóztatási oknál is mindig konkrét tényekkel kell alátámasztani, hogy a gyanúsított milyen módon veszélyeztetné a büntetőeljárás sikerét.

A bűnismétlés veszélyének megítélésénél (Be. 92. § (1) bek. c) pont) nagy szerepet játszanak a terhelt személyi körülményei, életvitele. A bűnismétlés veszélyét általában nem állapítják meg a bűncselekményt első ízben elkövetőkkel szemben, még akkor sem, ha a törvény viszonylag súlyosabb büntetési tétellel fenyegeti a bűncselekményt, megállapítják viszont olyan esetekben, amikor bár kisebb súlyú a bűncselekmény, de sorozatban követik el. Minderre a halmazati cselekmények nagy számából is következtethetünk.

A kérdés megítélésében nagy jelentősége van az előéletnek, az életmódnak. De ahogy a büntetett előletről nem lehet a büntetés reális veszélyére következtetni, úgy pl. az állandó munkahely hiányából se lehet messzemenő következtetéseket levonni a jelenlegi gazdasági körülmények közepette. A bűnismétlés veszélyére alapított előzetes letartóztatás esetében a Fővárosi Bíróság határozottan leszögezi, hogy nem elegendő az újabb bűncselekmény általános kockázatát feltételezni, a bűnismétlés közvetlen, már a büntetőeljárás tartalma alatt fenyegető veszélyét kell valószínűsíteni.

A gyanúsítottból előzetes lesz

A fiatakorúak előzetes letartóztatásakor a Be 302. §-ának első bekezdése még egy speciális feltételt tartalmaz: a bűncselekmény különös súlyát. A kérdés megítélése itt esetleg akkor okoz gondot, ha a bűncselekmény tárgyi súlya nem különösen nagy, de a fiatakorú családi körülményei, személyes életvezetése mégis az előzetes letartóztatás elrendelését támasztják alá a Be 92. §-ának első bekezdésébe foglaltak alapján.

Az előzetes letartóztatás meghosszabbítása és időtartama

Az előzetes letartóztatást a helyi bíróság rendeli el, és annak időtartama legfeljebb egy hónap. Ezt követően még egyszer maximum két hónappal meg lehet hosszabbítani. Az előzetes letartóztatás elrendelésének egy hónapos határideje nagyon kevés. Már az elrendelésekor tudni lehet, hogy a nyomozás ez alatt az idő alatt nem fejeződik be, az ügyek pár hét múlva visszaérkeznek a bíróságra az előzetes letartóztatás meghosszabbítása végett. A statisztikai adatok is erre utalnak: a vizsgált időszakban összesen 924 ügyben rendeltek el előzetes letartóztatást a helyi bíróságokon, ugyanakkor 775 ügyben, az elrendelések 84%-ában került sor meghosszabbításra. Ezért vetődött fel – a kodifikációt is érintően – , hogy helyesebb lenne, ha hosszabb időre, esetleg két-három hónapra lehetne az előzetes letartóztatást elrendelni.

Az előzetes letartóztatás meghosszabbítása esetén a bíróságnak mindig újból állást kell foglalnia abban, hogy fennállnak-e továbbra is az előzetes letartóztatás feltételei. Megnyugtatóan e kérdésben akkor lehetne dönten, ha a bíró tisztában lenne azzal, hogy a kényszerintézkedés tárgyában hozott korábbi intézkedése óta eltelt időben mi történt, milyen új bizonyítékokat szereztek be a rendőrök a nyomozás során. Ezek ismeretében lehetne határozni arról, hogy fennállnak-e akár az alapos gyanú, akár az előzetes letartóztatás különös feltételei továbbra is. Nemesyszer előfordult, hogy a korábbi intézkedés óta a nyomozás terén semmi nem történt.

A Be 379/A. § (4) bekezdése arra kötelezi az ügyészt, hogy a meghosszabbítást a kényszerintézkedés lejártá előtt öt nappal kérelmezzék a bíróságon. Az indítványok egy részéből mindez nem derül ki. Azok általában arra utalnak, hogy a korábbi döntés meghozatala óta a fogvatartás okai nem változtak, a nyomozás „ütemesen halad”, de még nem fejeződött be, a nyomozás „be-fejezéséhez közeledik”, de még szükséges az ügyészi állásfoglalás kialakítása, a hátralevő idő nem elegendő a gyanúsított ügyészi kihallgatására, a vádirat megszerkesztésére stb.

A kérdést az is bonyolítja, hogy az ügyek egy részében az eljárások többetes eltolódása miatt a másodfokú eljárás idejére az indítványhoz csatolt nyomozati anyag eleve nem tartalmazhatja azokat az újabb bizonyítékokat, amelyeket időközben beszerzetek. A bíró döntése, mivel nem a döntés időpontjában aktuális nyomozati anyag ismeretén alapul, súlyos tévedés okozója is lehet. Többször előfordult, hogy a bíróság a gyanúsított vagy a védő beadványából értesült a nyomozás során bekövetkezett változásokról, olyan új bizonyítékokról, amelyekről a korábban megküldött nyomozati anyag semmit nem mondott. Esetenként az ügyben eljáró bíró dönt úgy, hogy bizonyos iratokat határozathozatal előtt, pótlólag beszerez.

A meghosszabbítások időtartamát a bíróságok általában az ügyész javaslata alapján állapítják meg. Felmerül a kérdés, hogy eltérhetnek-e a bíróságok az indítványozott időtartam mértékétől. Törvényi akadályba ez nem ütközik, ugyanakkor a bíróságok nincsenek abban a helyzetben, hogy kellő információik legyenek a nyomozási tervről, a még hátralevő nyomozási feladatokról, azok mikéntjének végrehajtásáról stb.

Az ügyész nyomozásfelügyeleti jogköre miatt mindezen információkhoz hozzájuthat, ezért lehetősége van a nyomozás meggyorsítására. A jelenlegi szabályozás keretei között a bíróság nem tudja befolyásolni az előzetes letartóztatás időtartamát, így a bírói döntések nem hatnak ki a nyomozás időtartamára. Ezzel magyarázható, hogy a bírósági végzések a meghosszabbítás tárgyában nem foglalkoznak a meghosszabbítás időtartamának mértékével.

A Fővárosi Bíróság elnöke a fővárosi főügyész javaslatára az 1989. EL.V.B. 43. számú intézkedésével mindazokban az ügyekben, amelyekben a nyomozást a BRFK központi szervei folytatták, a Pesti Központi Kerületi Bíróság illetékességét állapította meg. Miután a BRFK vizsgálati és ifjúságvédelmi osztálya Budán van, az őrizetben levő gyanúsítottakat gépkocsival kell átszállítani a Pesti Központi Kerületi Bírósághoz. Mindez tagadhatatlanul több gépkocsit, üzemanyagot és munkaerőt igényel a rendőrségtől. A szállítások a nehézségek ellené-

re szervezeten és időben történnek, a késések időtartama még a kora délelőtti órákban sem haladta meg a 15 percet.

A nyomozással összefüggő iratok a bíróságokról sok esetben több hét, esetenként több mint egy hónap eltelte után kerülnek vissza a nyomozóhatóságokhoz. Olykor az is megtörténik, ha több gyanúsított van az ügyben vagy szabadlábra helyezési kérelemről van szó, hogy a nyomozati iratok mindkét példánya a bíróságon található, s ez igencsak hátráltatja a nyomozást. Az alábbiakban a kényszerintézkedésekkel kapcsolatos eljárásoknak azokat a mozzanatait emelném ki, amelyek miatt valóban elcsúszhat a nyomozati iratok visszaküldése. Az eljárásoknak ezeket a neuralgikus mozzanatait, nevezetesen az előzetes letartóztatás elrendelését, a másodfokú eljárást, a több gyanúsítottal szembeni eljárást, valamint a szabadlábra helyezés iránti kérelmek intézését – részletesen taglaljuk.

Az előzetes letartóztatás elrendelése

A terhelt meghallgatásakor a határozat kihirdetését követően – amennyiben valamennyi érdekelt jelen van és a határozat ellen senki nem jelent be fellebbezést – az ügyész ma már csak egy példányt kap a végzésből, míg annak másik két példányát, a jegyzőkönyvvel, a nyomozati iratokkal, valamint a kiállított értesítővel együtt közvetlenül a gyanúsítottat előállító rendőrnek kell átadni, aki ezt az átvételt az iratborítón vagy az ügyeletes naplóban aláírásával igazolja. Ha a védő a meghallgatáson nincs jelen, *a fellebbezési határidő lejártának bevárása nélkül* ugyanígy kell eljárni. Ha a meghallgatáson fellebbezést jelentenek be, akkor a nyomozati iratokat vissza kell tartani, és a többi irattal együtt soron kívül fel kell terjeszteni a másodfokú bírósághoz.

A másodfokú eljárás

Az előzetes letartóztatás meghosszabbítását elrendelő határozatok elleni fellebbezések esetén a legtöbb problémát az okozza, hogy a gyanúsítottal közölt meghosszabbító határozatok kézbesítési ívei gyakran többhetes késedelemmel (nemegyszer sok utánajárás, telefonálás, levelezés segítségével) kerülnek vissza a bíróságra, annak ellenére, hogy a Fővárosi Bíróságon és a Pesti Központi Kerületi Bíróságon futárposta útján kézbesítenek. A védőkkel közölt határozatok többségét a rendes posta hordja ki, így ezeknek a tértivevényeknek a visszaérkezése általában még több időt vesz igénybe.

A gyanúsítottaknak kézbesítendő iratokat a nyomozati iratokkal együtt a bíróságok az indítványt tett ügyészségnek küldik meg, akik gondoskodnak arról, hogy az iratokat a fogvatartást foganatosító rendőrkapitánysághoz, bv-intézetbe továbbítsák. A gyanúsítottaknak kézbesítendő iratokat a bíróságok általában késedelem nélkül postázzák az ügyészségek felé. *A kézbesítési ívek visszaérkezését meg lehetne gyorsítani, ha a résztvevő szervek (így az ügyészség, rendőrség, bv-intézet) jobban együttműködnének.*

Felvetődött, hogy a bíróságok közvetlenül szervezzék meg a rendőrség helyett a bv-intézetbe irányuló iratkézbesítést. Erre azonban a Fővárosi Bír-

ság és Pesti Központi Kerületi Bíróság nevében nyilatkozva nem látok semmi lehetőséget. A bíróságok ugyanis nincsenek közvetlen kapcsolatban a nyomozóhatóságokkal, nincsenek pontos információik arról, hogy a gyanúsított melyik rendőrségi fogdában vagy bv-intézetben van, így a többszörös kézbesítési kísérletek még több időt vennének igénybe.

Eljárás több gyanúsított esetén

A nyomozati iratok visszaküldésének elhúzódása gyakran fordul elő olyan ügyekben, melyekben több más-más időpontban letartóztatott terhelt van. Ugyanazon ügyben, így a különböző hatáskörű bíróságok előtti eljárásban egyszerre volt szükség a nyomozati iratokra, s azok hiánya mind a bírósági eljárást, mind a nyomozást akadályozta. E problémán a bírósági eljárás gyorsítása csak enyhíthet, teljesen meg nem oldhatja. Ezért született az a javaslat, hogy ilyen ügyekben ne kettő, hanem ennél több példányban készüljenek a nyomozati iratok.

Szabadeljárás helyezés iránti kérelmek

Az előzetesből való szabadulás kérelmének az elbírálása – a törvény hatályba lépése után – a helyi bíróságokon kezdődött. Sokszor előfordult, hogy a kérelem megítélése időpontjában a gyanúsított ellen már folyt a Fővárosi Bíróságon a másodfokú eljárás, vagy az elsőfokú bíróságon tárgyalták az előzetes letartóztatás meghosszabbítását. Némegyszer megtörtént, hogy a bíróságok egymás tevékenységéről nem tudva, egymásnak ellentmondó határozatokat hoztak: a helyi bíróság pl. a szabadlábba helyezési kérelemnek adott helyt, a Fővárosi Bíróság pedig az előzetes letartóztatást hosszabbította meg. A kérelmekhez csatolt nyomozati iratok nyilvánvalóan akadályozták magát a nyomozást is.

Tapasztalataink összegzéseként az alábbi – kodifikációt is érintő – javaslatokat tesszük:

1. A kényszerintézkedések elrendelése és meghosszabbítása kerüljön a helyi bíróságok hatáskörébe. Semmi nem indokolja, hogy három hónap eltelte után a magasabb hatáskörű bíróság járjon el a meghosszabbítások tárgyában.
2. Az előzetes letartóztatást ne egy hónapra, legalább két-három hónapra lehessen elrendelni, és ezzel párhuzamosan módosítandó a hosszabbítások száma és időtartama is.
3. Meg kellene adni a bíróságnak is azt a lehetőséget, hogy előzetes letartóztatás helyett még a vádirat benyújtása előtt lakhely elhagyási tilalmat rendelhessen el.

dr. Vathy Ákos

Az előzetes letartóztatás konkrét oka

Az előzetes letartóztatás olyan büntetőeljárás kényszerintézkedés, amelyet kizárólag a büntetőeljárás törvényben meghatározott esetekben, módon és ideig lehet alkalmazni. A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény 92. § (1) határozza meg, hogy mikor kerülhet sor előzetes letartóztatásra, vagyis hogy melyek azok az okok, amelyek lehetővé teszik e kényszerintézkedés elrendelését. Az ügyész az említett paragrafus első bekezdésének a), b), c) pontjaiban foglalt okokat jelöli meg előterjesztésében letartóztatási indokként. Az alábbiakban ezeket részletezném és világitanám meg példákkal.

a) „Megszökött, a hatóság elől elrejtőzött, illetőleg a bűncselekmény súlyossága folytán, vagy egyéb okból a szökésétől vagy az elrejtőzésétől lehet tartani.” Szökésről akkor beszélünk, ha a gyanúsított azért távozik el állandó lakó-, illetve tartózkodási helyéről, hogy kivonja magát a büntetőeljárás alól. Elrejtőzésnek azt a magatartást nevezzük, amikor a gyanúsított állandó lakó-, illetve tartózkodási helyének elhagyása nélkül igyekszik magát kivonni a büntetőeljárás alól azzal, hogy hollétét a hatóságok elől eltitkolja, pl. rejtékhelyet készít, hamis címet ad meg stb.

Mindezek veszélyét a terhelt személyi körülményeinek ismeretében kell valószínűsíteni. Tehát figyelembe kell venni a gyanúsított életkorát, büntetlen vagy büntetett előéletét, kereső foglalkozását, rendezett vagy rendezetlen családi állapotát, gyermekeinek számát, lakóhelyének állandóságát... A szökés, elrejtőzés valószínűségét csökkenti a feddhetetlen előélet, a rendezett családi viszony, a sok éve fennálló munkahely, a sok gyermekről való gondoskodás, az állandó orvosi ellenőrzésre szorulás, azaz a rossz egészségi állapot. Ugyanakkor a szökés, elrejtőzés valószínűségét növeli az állandó lakó-, illetve munkahely hiánya, a csavargó életmód, a felelőtlen életvitel.

Például elrendelte a bíróság K. L. előzetes letartóztatását, mivel kb. fél éve elhagyta állandó siófoki lakását és Budapesten, alkalmi nőismerőseinél húzza meg magát. Csavarog, gépkocsikat tör fel, vagyis bűnözésből tartja fenn magát. Ugyanakkor pl. G. L. esetében elutasította a bíróság az ügyészi indítványt. G. L., akit rablással gyanúsítanak, 25 éve él állandó, bejelentett lakásán, 10 év óta pedig leszázalékolt, súlyos tüdőbeteg. Az utóbbi időben hetente szorul orvosi ellenőrzésre. Büntetve még nem volt. Feleségével lakik, aki szintén nagyon beteg, gondozni, ápolni kell. Az otthoni teendők ellátása G. L.-re hárul. Tekintettel a személyes körülményekre a szökés, elrejtőzés veszélye szinte kizárt.

Ha a gyanúsított terhére rótt bűncselekmény súlyos, akkor feltehetően igyekszik megszökni vagy elrejtőzni. Bizonyára ezt tette volna S. É. is, aki egy

családi perpatvar során, háromszor megszurta a férjét. A konyhakés először a mellkas jobb oldalán, a második borda magasságában hatolt be a mellüregbe átvágva a tüdő felső és középső lebenyét. A második szúrás a szegycsontot, a harmadik a bal oldali mellizmot érte. B. L. sértettet életveszélyes állapotban vitték a kórházba. S. É. felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 20 éve dolgozik jelenlegi munkahelyén, születése óta lakik a szóváltás színhelyén, hiszen ez az állandó lakása születésétől kezdve. S. É. körülményei rendezettek, büntetve nem volt, a nyomozóhatóság felszólítására bizonyára bármikor előállítható, mégis el kellett rendelni előzetes letartóztatását, bűncselekményének súlyossága, társadalomra való veszélyessége, no meg a törvényi büntetési tétel nagysága miatt.

A bíróság ügyészi indítványra O. T. előzetes letartóztatását is elrendelte. A csalással gyanúsított O. T. körülbelül másfél éve külön él feleségétől, gyermekeitől. Nyíregyházi állandó lakásukból elköltöztve a Nyugati Pályaudvaron lelt ismerősökre. Elmondása szerint azért jött a fővárosba, hogy munkát találjon. Jóakarói alkalmi munkalehetőséget kínáltak fel neki egy építkezésen. A maszek vállalkozó munkát és szállást is biztosított, de nem engedte a szállásra bejelentkezni, és mint munkaerőt se regisztrálta a hatóságoknál. E sajnálatos személyes körülmények ugyan nem róhatók fel neki, de az igen, hogy társaival és hamis személyi igazolvánnyal műszaki cikkeket vásárolt hitelbe, és azokat értékesítette. Szabadlábban hagyása esetén bizonyára megszökne, illetve elrejtőzne a számonkérés elől, ezért lett – úgymond – előzetes.

Ami a fiatalkorúak előzetes letartóztatását illeti, erre csak meghatározott okok esetében kerül sor, ha a bűncselekmény különös súlya folytán erre szükség van. A különös súlyt pedig nem annyira a bűncselekmény tárgyi oldala határozza meg, hanem a fiatalkorú alanyi körülményei, életmódja, a családhoz való viszonya stb. Ezen szempontok figyelembevételével utasította el a bíróság a B. F.-re vonatkozó ügyészi indítványt. A 15 éves B. F.-et csoportosan elkövetett rablás alapos gyanúja miatt akarta a kerületi ügyészség előzetes letartóztatásba helyezni. B. F. gyermekkorú társaival ugyanis egy kapu alá csalta a szintén gyermekkorú K. I.-t, akinek aztán lecsatolták az óráját, és elvették az 52 forintnyi készpénzét.

A meghallgatáson a gyanúsított elmondta (s ez az iratokból is kitűnt), hogy édesanyjának sokat segít, szabad idejében kutyát sétáltat, este pedig végzi az általános iskola 8. osztályát. A nappali oktatásból azért maradt ki, mert egy éve súlyos betegségen esett át. Most szorgalmasan tanul a Dolgozók Esti Iskolájában, sosem hiányzik az órákról. Szüleivel lakik, azok állandó bejelentett lakásán. Büntetve még nem volt. Igaz, fennáll vele kapcsolatban a csoportosan elkövetett rablás alapos gyanúja, de a bíróság figyelembe vette a terhelt életkorát, alanyi körülményeit, azt, hogy bármikor beidézhető, hogy bármikor a hatóság rendelkezésére áll, tehát felesleges előzetes letartóztatás címén bv-intézetbe helyezni.

Ezzel szemben a 15 éves B. Zs.-t, akinek alanyi körülményei nagyjából rendezettek (hisz együtt él a szüleivel, állandó bejelentett lakása van, büntetve még nem volt) előzetes letartóztatásba helyezte a bíróság. Az általános iskola 6. osztályát végzi, mert háromszor már megbukott. Lemaradásának oka tehát nem betegség, mint G. F.-nél. A bíró kérdésére, hogy mit csinál szabad idejében B. Zs. azt hümmögi: „sétálgatok, csak úgy.”

Az eljárás eddig feltárt adatai szerint B. Zs. két társával, a felnőttkorú S. Cs.-vel meg a gyermekkorú L. G.-vel egy VIII. kerületi ház pincéjében 18 és 19 óra között arra kényszerítette L. M. felnőttkorú sértett hölgyet, hogy vele és barátaival orálishan közösjön. A sértett ellenkezett, emiatt veréssel fenyegették, majd a bűncselekmény elkövetése után is megfélemlítették, hogy senkinek el ne merje mondani a történeteket. A bűncselekmény társadalomra veszélyessége miatt, meg abból eredően, hogy a másik fiatalkorú tettestárs jelenleg ismeretlen helyen tartózkodik, el kellett rendelni B. Zs. előzetes letartóztatását. A meghallgatáson egyébként érezni lehetett, hogy a gyanúsítottnak nem ez az első ilyen jellegű cselekménye. Ezt sugallta egész, bíróságon tanúsított magatartása.

b) „*Alaposan feltehető, hogy szabadlábbon hagyása esetén az eljárás megghiúsítaná vagy megnehezítené, illetőleg veszélyeztetné.*” Ha az ügyészi indítvány a kényszerintézkedést ezen okra hivatkozva terjeszti elő, akkor a tények és körülmények alapján meg kell vizsgálni, hogy van-e lehetősége a gyanúsítottnak megghiúsítani, illetve megnehezíteni az eljárást. Tekintetbe kell venni, hogy a bizonyítás eredményes lefolytatásához szükséges eszközök és dokumentumok rendelkezésre állnak-e. Továbbá meg kell figyelni a terhelt egész magatartását abból a szempontból, hogy alkalmas-e a büntetőeljárás megakadályozására.

Például a 21 éves Zs. I. egy kisiparosnál dolgozott, aki igen jó körülmények között (drága bútorok, arany ékszerek, festmények társaságában) élt. Az üzlet jól ment. A gyanúsítottnak nem volt oka panaszra, havonta 15 000 forintot keresett. Barátainak gyakran mesélt főnöke lakásáról, márkás autóiról, no meg arról, hogy sokat tartózkodik külföldön. Barátai csak az alkalomra vártak, és amikor a kisiparos külföldre utazott felfeszítették lakásának ajtaját és elvitték a komolyabb értékeit. Ez idő alatt a 21 éves gyanúsított ittas állapotban a kocsiiban aludt. Néhány nappal a bűncselekmény elkövetése után a terhelt barátait elfogták és előzetes letartóztatásba helyezték. Három nappal később Zs. I.-t is őrizetbe vették. Ám a bíróság elutasította az ügyészi indítványt. Zs. I. büntetve még nem volt, és őszinte, feltáró jellegű vallomást tett. Miután társait letartóztatták, ő mégha akarná se tudná a bírósági eljárást megghiúsítani.

„*A terhelt előzetes letartóztatására alapul szolgálhat az is, ha az eljárás megghiúsítására, megnehezítésére, illetve veszélyeztetésére irányuló cselekményeket nem maga végzi, hanem ebből a célból mással beszél össze.*” Például emiatt rendelte el I. T. gyanúsított előzetes letartóztatását a bíróság. I. T.-t és négy társát csoportosan elkövetett rablás büntetével gyanúsítják. Társai szökésben vannak, ismeretlen helyen tartózkodnak. Ha I. T. szabadlábbon marad, akkor joggal feltételezhető, hogy összebeszélve megghiúsítják, megnehezítik a büntetőeljárást. De nemcsak az „összebeszélés” veszélyes az igazság kiderítése szempontjából, problémát okozhat a tárgyi bizonyítékok megsemmisítése, a tanúk törvényellenes befolyásolása, valamint a hamis bűnjelek koholása is.

c) Ha terhelt az eljárás alatt újabb bűncselekményt követ el vagy szabadlábbon hagyása esetén eltervezett bűncselekményét megvalósítaná, akkor előzetes letartóztatásba helyezendő. A kritérium első felét „*az eljárás alatt szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követett el*” könnyen, ám a

második rész feltételes módját „*alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményét véghezvinné*” igencsak nehezen lehet értelmezni. A tévedés elkerülése végett figyelembe kell venni a gyanúsított már eddig elkövetett bűncselekményeit (azok fajtáját, számát, időbeli egymásutánosságát), valamint a terhelt életében bekövetkezett negatív és pozitív változásokat.

Például *K. F.* elvesztett személyi igazolványa helyett OTP iratokkal és villamosbérlettel vásárolt egy V. kerületi OFOTÉRT üzletben két alkalommal is egy-egy 21 400 Ft értékű TOSHIBA videómagnót. Néhány nap múlva harmadszor is megjelent az említett üzletben és hamisított papírjaival ismételtelen videómagnót akart venni. Ám a bolt dolgozói felfedezték a csalást, és így *K. F.* kvázi-dokumentumainak hátrahagyásával elmenekült az üzletből. *K. F.* ellen egyébként már két ízben folyt büntetőeljárás. A nyomozást közkegyelem címen mind a kétszer beszüntették. Jelenleg a Pesti Központi Kerületi Bíróságon folyik ellene eljárás. *K. F.* 58 éves, állandó bejelentett lakása van, önálló gazdálkodó, felesége súlyos beteg. Tartani lehet attól, hogy szabadlábon hagyása esetén újabb, hasonló típusú bűncselekményt követ el.

Hasonló okból rendelte el a bíróság *K. D.* román állampolgár előzetes letartóztatását, akit zsebmetszéssel gyanúsítottak. A terhelt három hónapja van Magyarországon. Bejelentett tartózkodási helye nincs, az éjszakákat a pályaudvarokon tölti. S feltételezni lehet, hogy hasonló bűncselekményekből tartja fenn magát.

Zs. I. letartóztatásakor az ügyészség okként a bűnismétlés veszélyét hozta fel. A bíróság az indítványt elutasította. *Zs. I.* tavaly októberben behatolt egy ABC-üzletbe, ahonnan elvitt 20 000 Ft értékű árut. A gyanúsított állandó lakásán tartózkodik. 15 évvel ezelőtt erőszakos közöszlész kísérlete miatt volt büntetve. 9 évig dolgozott utolsó munkahelyén, amit tavaly szanáltak. Azóta alkalmi munkákból tartja el magát. Az elmúlt időszakban, a terhelt életvitelében pozitív változás állt be. Több mint 10 éve nem követett el semmit. Hogy alkalmi munkából él, az a mai gazdasági körülmények miatt nem róható fel neki. Bejelentett lakása van, a nyomozóhatóság rendelkezésére áll. Tehát a bíróság joggal ejtette el az ügyészség javaslatát, mert „*egyetlen bűncselekmény elkövetése önmagában még nem valószínűsíti a bűnismétlés veszélyét.*”

Az előzetes letartóztatás okait – példákkal illusztrálva – a teljesség igénye nélkül számláltam elő. A terhelt magatartása, személyes körülményei oly sokféle variációt képezhetnek, hogy azok felsorolása lehetetlen. Remélem, kitűnik a példákból, hogy az előzetes letartóztatásnál nem elég a törvényben meghatározott feltételekre hivatkozni, az indokul szolgáló körülményeket is részletezni kell.

A körülményeket értékelve sajnálattal kell megállapítani, hogy sok a fiatal felnőtt és a 14. életévét alig betöltött személy a kényszerintézkedés elrendelésénél. A cselekmény többnyire vagyon elleni és/vagy erőszakos. A bűnelkövetők agresszivitása egyre nő, a csoportosan, bűnszövetségben elkövetett cselekmények száma szintén szaporodik. Szembeszökően sok az egyedül élő, sok az elvált, a különélő – főleg a férfiak között.

Ami a munkahelyi körülményeket illeti, sok bűnelkövető végez alkalmi munkát, szeretnek olyan foglalkozást választani, amely nem követel tőlük nagy

munkafegyelmet. Természetesen nem szabad megfélemlkezni az elhelyezkedés nehézségeiről, méltánytalan, ha a gazdasági válságból eredő helyzetet is az ő számlájukra írjuk. Van, aki úgy érzi, ha a gyermeke éhes, erkölcsös lopni. Az árak emelkedésével sűrűbbé váltak az ABC-betörések, gyakoribb lett a hentesüzletek, zöldséges boltok kifosztása.

Talán sikerült érzékeltetnem, hogy a kényszerintézkedések elrendelésénél nem kis feladat az okok és a körülmények igazságos feltárása. Pedig megalapozott döntésre szükség van, hiszen az előzetes letartóztatás szabadságkorlátozással járván súlyos hátrányt jelent.

dr. Takács Jolán

EINE GUTE ANTWORT

Ein Arbeiter wurde vor Gericht gefragt, ob er die weltliche oder die kirchliche Form des Eides benutzen wolle. Er antwortete: „Ich bin arbeitslos.“ – „Dies war nicht nur Zerstreutheit“, sagte Herr K. „Durch diese Antwort gab er zu erkennen, daß er sich in einer Lage befand, wo solche Fragen, ja vielleicht das ganze Gerichtsverfahren als solches, keinen Sinn mehr haben.“

HELYES VÁLASZ

A bíró megkérdezett egy prolit: „Világi vagy egyházi esküt óhajt-e tenni.” – Munkanélküli vagyok – felelte. „Ezt nem csak szórakozottságból mondta – tette hozzá K. úr –. Ezzel azt akarta kifejezni, hogy az ő helyzetében értelmüket veszítik az ilyen kérdések, s talán értelmét veszti maga az egész igazságszolgáltatás.”

Bertolt Brecht

Érdekességek a Márianosztrai Fegyház és Börtön életéből

(1949 május és 1956 szeptember között)

A Börtönügyi Szemle előző számában azzal fejeztem be tanulmányomat, hogy Márianosztrán az intézet vezetését 1949 májusában a szerzetesrendtől átvette a bv-testület, korabeli kifejezéssel a letartóztató intézet. 1950. júliusában a női fogvatartottakat Kalocsára szállították, így 1950 augusztusától Márianosztra kizárólag férfi elítéltek elhelyezésére szolgál.

Írásom folytatásán töprengve azon morfondíroztam, hogy ragaszkodjak-e az események további taglalása során a tulajdonjogi megközelítéshez vagy mutassam be az ehhez szorosan nem kapcsolódó, de a történetekhez mégis szervesen hozzáfűzhető eseményeket. Végül az utóbbi álláspont kerekedett bennem felül egy megszorítással, hogy ami a tulajdonjog területén módosult, arról azért mindenképpen szót ejtek. A történéseket az ötvenes években a politikai szféra mozgatta, így ennek jellegzetességeit ez a cikk is magán fogja viselni.

Azzal kezdeném, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány még 1945-ben bevezette a munkatáborokban végrehajtandó kényszermunka intézményét és miután országos jellegű női végrehajtási intézet csak Márianosztrán volt, az itt működő intézet pontosan „Márianosztrai Országos Büntetőintézet, Női Szigorított Dologház és Kényszermunkatábor”-nak nevezetett.

Egy 1949. december 31-én kelt örnagyi zárójelentés szerint a Rendtől átvett intézetben a női elítéltek száma 572 volt. Ebben 31-en lopás, illetve csalás, zsarolás miatt szigorított dologházat kaptak, 44-en pedig népellenes, illetve háborús bűncselekményért és rablógyilkosságért kényszermunkatábor.

A fegyencnők 1949-es forgalmi létszáma (ami nem azonos a zárólétszámmal!) 918 volt, és igen érdekesen oszlott meg a büntettek szerint. A népbíróság által elítéltek 25%-ot, a lopás miatt elítéltek 34%-ot tettek ki, a közellátást a fogvatartottak 6 százaléka veszélyeztette, a szándékos emberölők az elítéltek 5%-át, a magzatelhajtók pedig 4%-át alkották.

A szabad életben üzött foglalkozás szerint a háztartásbeliek vezettek 64 százalékkal. A napszámosok, gyári munkások hat, illetve öt százalékot képeztek, míg nem a háztartási alkalmazott és iparosok száma négy-négy százalékot tett ki. Szerepelt még a listán tizennégy szülésznő, három színésznő, egy orvos, egy missziós nővér és egy nyelvtanár nő is.

1949-ben összesen 96 fenytést szabtak ki. Ebből 56 esetben magánzárkát. Huszonegy alkalommal szigorítottat és ötször sötétet. Miután érvényben volt még a kurtavas, azt kétszer alkalmazták. A forgalmi létszámot alapul véve

akkortájt egy letartóztatottra átlag 50 levél és 20 csomag jutott. Megjegyzem, ma is örülnék, ha ez volna az átlag.

Ami a munkáltatást illeti, a Magyar Köztársaság kormánya 2600–12780/1948. sz. rendeletében előírta az igazságügyi letartóztató és nevelő intézetek mellett működő ipari és mezőgazdasági üzemek állami vállalattá szervezését. Ezzel párhuzamosan létrehozták az IM gazdasági igazgatóságát. Ennek irányítása alatt 1949 elején a termelőüzemeket két (egy ipari és egy mezőgazdasági) vállalatba tömörítették.

Az ipari vállalat budapesti központja 1949 nyarán pedig felállította a márianosztrai üzemegységet és megszervezte a konfekció varróműhelyt. Ez augusztusban 43 fővel indult, de decemberre már elérte a 90 főt. Nem volt ugyan nagy, ám a vállalati munkáltatás első lépcsőfokának lehetett tekinteni. Ezenkívül ugyancsak vállalati keretek között működött egy kisebb létszámú kötőüzem is, sőt 1950-től már ment a fonó és termelt a bélyegüzem is.

A fentiek mellett természetesen költségvetési keretben is dolgoztatták az elítélteket, így lényegében már ettől az időponttól kezdve létezett a má jellemző kettős munkáltatási rendszer. A költségvetési rendszeren belül az elsőbűntényesek zömét ún. külső munkáltatásban (mezőgazdaság, kertészet, szőlészet, állattartás stb.), mintegy 208 katasztrális holdon foglalkoztatták. Akiket a büntetés ideje alatt nem lehetett kivinni, tehát főleg a visszaesőket, azokat az intézetben belső háziipari munkákkal (takarítással, mosással, favágással, főzéssel, kenyérsütéssel, varrással stb.) foglalkoztatták. Volt cipész- és asztalosműhely is, no meg alkalmanként csuhéfeldolgozás. Érdekes módon a politikai elítélteket vállalati rendszerben, a konfekció-, illetve kötőüzemben dolgoztatták.

A felügyelet létszámával és helyzetével kapcsolatban az alábbi tények érdemelnek említést. Csak az összehasonlítás kedvéért idézném a 40212/1929. IM sz. rendelettel jóváhagyott szerződés kiegészítését, amely szerint az irgalmas nővérek száma 57 volt. Ehhez jött még egy orvos, a lelkészek és a fegyőrök 26-os létszáma. Tehát összesen 83-an látták el az intézetben a fogvatartottak irányítását, felügyeletét és őrzését. Húsz évvel később – tehát 1949-ben – a személyi állomány létszáma majdnem ugyanannyi, azaz 88. Ebből 12-en tisztek és 76-an tiszthelyettesek, tisztsek vagy örök. A nemi megoszlás arányos, 50% férfire 50% nő jut.

A tisztek közül a legrégebb Hrebák Elek alezredes, római katolikus lelkész és Bálint Ambrus alezredes, református lelkész. Az előbbi 1929-től, az utóbbi 1928-tól szolgált Márianosztrán. Az unitárius, és evangélikus és az izraelita letartóztatottak lelki gondozása is a református lelkészre hárult.

Ne feledjük, ebben az időszakban is rendszerváltás zajlott! Megbizonyosodhatunk erről, ha betekintünk az 1949-es Magyar Közlönyök kinevezési rovataiba. A személyi állomány körében egymást követték a kinevezések és a leváltások. Márianosztrán pl. 1949-ben három intézetvezető tevékenykedett; június 7-ig dr. Bukovszky József alezredes, szeptember 27-ig Cséfalvy Lajosné őrnagy, majd őt követte Nagy Józsefné őrnagy.

Az 1950–1951-es esztendő két szempontból is jelentős volt Márianosztra életében. Ekkor, ötven nyarán szállították át Kalocsára a női fogvatartottakat, természetesen a szükséges, főleg női személyi állománnyal együtt. Augusztus

8-án 64 testületi tag (5 tisz, 59 tiszthelyettes, illetve tisztes) került Kalocsára. Az átszállítások után pedig megkezdődött Márianosztra feltöltése férfi fogvartartókkal. Az őrzésükhöz szükséges létszámot azonmód biztosították. Szeptember 12-e és 18-a között 34 új embert irányítottak az intézetbe.

Bárki joggal állíthatná, hogy az áthelyezések következtében csökkent az itteni létszám. De a helyzet ennél bonyolultabb. Akkoriban közel sem volt az állománytábla a mai értelemben stabil. Hiszen az áthelyezések és átvezénylések központilag, egyik napról a másikra történtek. Mindennapos eset volt, hogy az, aki még az egyik nap Szegeden szolgált, a másik nap már menetparancsot kapott és a harmadik nap – teszem – Sopronkőhidán állt szolgálatba. Az áthelyezéseknek és átvezényléseknek alapvetően két oka volt: a szolgálati érdek és a személyes kérelem.

Mindenesetre elég zűrzavaros képet mutattak ezek a mozgások. Pl. Márianosztrán 1949. május 4-én 88 főből állt a testület, de már 1950. október 24-én 160 főből. 1950 októbere és decembere között 1 testületi tagot vezényeltek a szédületes tempóban épülő szocialista társadalom olyan területeire mint Lábatlan, Rudabánya, Somoskőújfalu, Tiszalök, Tokod stb. A büntetés-végrehajtás tükrözte a kinti állapotokat, amit egy régi vicc így jellemezett: „Mátyás hajtotta, a nép meg szédült tőle”.

Forgott a világ persze a letartóztatási intézet munkatársaival egyéb okokból is. Ezen élmény alól sem a vezetők, sem a beosztottak nem tudták kivonni magukat. Akkortájt a szelekció legfőbb mércéje a nem egy esetben igencsak kérészerűtűnek bizonyuló politikai megbízhatóság volt. 1950–1951-ben újabb négy vezető váltotta egymást Márianosztrán. De az alkalmazottak körében is erős volt a fluktuáció. Csakúgy mint a civil életben egynémely cselekmény, bizalmas, mondhatni „gondatlan” kifecsegése révén előnyhöz lehetett jutni, illetve hátrányos helyzetbe lehetett hozni mást, ha a magasabb beosztású személyevő volt az ilyen információra.

Az intézet vezetője politikai helyettese segítségével viszonylag rövid idő alatt feltérképezhette állományát. Nem véletlen például, hogy az 1951. február 5-én kinevezett K. alezredes első jelentősebb intézkedése 36 dolgozó áthelyezésének kezdeményezése volt. Az alábbi indokkal küldte őket más intézetbe: „gyenge jellemű, politikailag és szakmailag képzetlen, züllött életet él, magatartása hanyag, életvitele erkölcstelen, erős klerikális befolyás alatt áll, szellemi hiányosságai folytán alkalmatlan a szolgálatra”, és így tovább.

A leszerelések lényegében két nagy hullámban zajlottak le. 1951-ben és 1955-ben. Az ürügyeket másképp fogalmazták meg, de az ügyek kicsengése igen hasonlított egymásra. Mulatságos mintaként álljon itt néhány K. alezredes által az igazságügy-miniszterhez felterjesztett vélemény. K. L. őrmester: „Egész családja, valamint ő maga is erősen klerikális befolyás alatt áll. A papoknak még ma is „dicsértessék!”-kel köszön. Bár fenytése még nem volt, erélytelen a rabokkal szemben. Feltételezhetően ő a helyi klerikális reakció beépített embere. Több esetben beszélgetett hosszabb ideig az utcán a pappal. Politikailag teljesen megbízhatatlan. (Az említett pap az a Hrebák Elek, akit húsz évi szolgálat után alezredesként 1949-ben nyugdíjaztak. D. I.)

Sz. J. főtörzsőrmester: „... annak ellenére, hogy párttag, állandóan zúgolódik. Több esetben hangoztatta az elvtársak előtt, hogy a múltban jobb volt,

legalább enni volt mit. Taggyűlésekre egyáltalán nem jár (micsoda malőr, mikor ez volt az igazi értékmérő egy-egy személy megítélésékor. Az idősebbek emlékeznek rá, ha pl. az előadó kiejtette Rákosi nevét, akkor »föl ... taps ... leülni« és folytatódott a monológ az »izzó lelkű hazafi« által mondottak soron következő idézetéig, amikor is megint »föl ... taps ... leülni« következett. D. I.) Vácott mindenben benne volt, így a szakszervezetben is öt évig. De tagsága alatt csak a bélyeget fizette, cserébe semmit sem kapott – állítja. Amikor felszólítottuk, hogy nálunk is lépjen be a szerveződő ...-be, csak legyintett: »szarok bele«...»

V. L. örvezető: „Sem a pártnak, sem a szakszervezetnek nem tagja. Semmiféle társadalmi munkát nem végez. Hanyag szolgálatellátásért négyszer indítottunk ellene fegyelmező eljárást. (Abban az időben külön fegyelmi – a súlyosabb esetekre – és külön fegyelmező – az ejnye-bejnye ügyekre – eljárás volt D. I.) Előbb áthelyezését, majd nőülése után leszerelését kérte. Egyetlen vágya, hogy mint cigány a nagybölgőjét fűrészelhesse. Az I. osztályon, ahol kulcsosként teljesített szolgálatot elnézte, hogy a foglyok az egyik zárkából a másikba sétálgatnak beszélgetni. Ezalatt ő az irodában a kályha mellett szunyókált. Politikailag teljesen megbízhatatlan.”

A másik jelentős esemény 1950-ben az volt, hogy megszűnt Márianosztrán a mezőgazdasági munkáltatás. Ennek rövid története pedig az, hogy a gazdaságot a Rendtől 1949-ben átvette az IM Mezőgazdasági Vállalat, a vállalattól még ugyanezen évben az intézet, az intézettől pedig 1950 nyarán (lásd a július 19-én, Budapesten kelt 3316/1950. IM III/4. sz. leiratot!) az Állami Gazdaságok Igazgatósága. Így a gazdaság minden ingó és ingatlan, élő és holt tartozékával együtt a Földművelésügyi Minisztérium kezelésébe ment át, és Márianosztrán kb. annyi mezőgazdasági hasznosítású területe maradt, mint amennyi nagyjából ma is van, azaz pár hold kertészet céljára, illetve parlagon. A fogvatartottak létszáma az 1950–1952-es években igencsak hullámzott, általában 1200–1800 fő között. Foglalkoztatni csak az elítéltek egyharmadát, egynegyedét tudták.

Az események 1952-ben felgyorsultak; részben az 1950. évi II. tv. miatt, amely kodifikálta a Btk. általános részét, részben az öt követő büntető-perrendtartás miatt és a hozzá kapcsolódó különböző témájú Im-rendeletek és -utasítások következtében. Így pl. az 1/1952. IM sz. rendelet a börtönbüntetésre ítélték feltételes szabadonbocsátását szabályozta. Ezt a rendeletet foglalta össze, illetve értelmezte a 99323/2. (B.) a) 1952. IM VI/1-es Igazgatási utasítás, amely kiemelte Márianosztrát a szokásos eljárási rendszerből, ugyanis a feltételes ügyeket ezentúl nem a területileg illetékes államügyészhez kellett innen felterjeszteni, hanem az Igazságügyi Minisztérium II/1-es osztályához.

Az 1952. február 26-án napvilágot látott 17. sz. Bv-utasításból derült ki a fenti döntés oka. E dokumentum leszögezi, hogy azokat a politikai elítélteket, akiket öt évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélték, azokat Márianosztrára kell szállítani. (Az öt évnél kevesebbre ítélt politikaiakat a Jászberényi Bírósági Börtönbe, a politikai cselekményük miatt egy évnél többre ítélt nőket pedig Kalocsára kellett vinni.

Később, 1952. november 7-e tájban külön szempontok hívták fel az itteni parancsnok figyelmét arra, hogy miképp kell szabadon bocsátani az ún. statáriá-

lis elítélteket. E szempontokat a helyi intézetvezető kissé sajátosan értelmezte. Amíg az 5/d pont így szólt: „kérni kell a Tanácsot, hogy állítson ki munkakönyvet a szabadulónak, és ne gördítsen akadályt az elé, hogy mihamarább munkába állhasson a szabadult”, addig a parancsnok ezt írta levelében a komáromi tanács végrehajtó bizottságának: „felhívom a figyelmüket, hogy nevezett elítéltet, azonnal állítsák munkába úgy, hogy az önmagát és családját megfelelő módon el tudja tartani”.

Az 1952-es év más szempontból is jelentős volt. A 2033. (10) 1952. MT sz. határozattal az örök feletti felügyelet joga ekkor került a belügyminiszter hatáskörébe. Az akkori belügyminiszter Házi Árpád az 1952/1. B/52. ápr. 24-es számú parancsában köszöntötte az állományt, és azt javasolta érezzék át feladataik fontosságát, hogy őrhelyeiken is a szocializmust építik. Ugyanebben a leíratban eligazította a bajtársakat a szolgálati úttal és a fegyelmi jogkörrel kapcsolatban, de azt is tudatta velük, hogy fizetésüket nem emelik. Hozzávetőleg úgy járt el, mint Mária Teréziával a magyar nemesek, akik felajánlották neki életüket és vérüket, ám szénájukat nem.

Az új szervezeti felállás szerint a büntetésvégrehajtás a BM. VII. főosztályát képezte. E két osztályból a testületiből és a KÖMI-ből tevődött össze, és mindkettőt Garasin Rudolf vezette. A testületi rész négy csoportból, a költségvetési, a politikai, a személyzeti és az igazgatási csoportból verbuválódott. Ez utóbbinak volt két alosztálya is, nevezetesen a büntetésvégrehajtási és az őrszolgálati alosztály. Már a BM égisze alatt, 1952. október 30-án közzé tették az elítéltek fegyelmi helyzetének és a nekik adható kedvezményeknek a szabályozását, itt ezt részletesen nem taglalhatom. Ám egy pontjára kitérnék: szerepelt a fegyelmi fenytések között a szigorított börtönbe utalás, melynek leg-rövidebb időtartama hat hónap volt!

Ezt a szankciót a politikai elítéltek vonatkozásában a Márianosztrai Országos Börtönben, a köztörvényeseket illetően a Sátoraljaújhelyi Bírósági Börtönben, a nőknél viszont mindkét bűncselekmény esetén a Balassagyarmati Megyei Bírósági Börtönben kellett végrehajtani. Ha végiggondoljuk, hogy ez az utasítás hány elítéltet érintett konkrétan, akkor észrevevesszük, hogy milyen korán csorbát szenved az egységes szabadságvesztés-büntetésnek az elve, különös tekintettel arra a tényre, hogy mindez egy főosztályvezetői utasításból indult ki.

Márianosztra létszámhelyzetéről már volt szó. Mondandómat most azzal egészíteném ki, hogy 1952 májusában 143 fogvatartott volt az intézetben életfogytigra ítélve. A BM. vezetői nem is győzték az akkori parancsnok sirámain hallgatni, olvasni. Így írt pl. az 522/B./52. sz. jelentésben a személyi állomány fegyelmi helyzetének értékelése kapcsán: „... a dolog lényegének meg nem értését jelenti, amikor nem teszünk minőségi különbséget a rabok között, amikor nem olyan örökkel őriztetünk, akik a maximális biztonságot nyújtják. Világos, hogy a magas képzettségű politikai rabokat, akik között tábornokok, vezérkari tisztek, mérnökök, kémek és egyéb hétróbbás gazemberek is vannak, csak megbízható, a néphez, a párthoz és a kormányhoz hű válogatott őrséggel volna szabad őriztetni.”

A főosztályvezető nem vehette rossz néven a kioktatást, mert a 00265/5./1952. sz. leírat, mely már nyelvezeténél fogva is magán viselte a kor legfőbb

sajátosságát („... december 21-én ünnepelte a haladó, emberiség a lánglelkű Sztálin születésnapját. A Szovjetunió és a világ népei Sztálin elvtársban látják a békéért folyó harc, a haladás, az emberiség boldog jövője, azaz a kommunizmus felé vezető út nagy vezérét. A magyar dolgozó nép – pártunk és Rákosi elvtársunk irányításával – felsorakozott a Szovjetunió vezette népek közé... Népgazdaságunk ez évi fejlődése mutatja a felszabadult magyar nép megérti Sztálin elvtárs útmutatásait...” (így zárult: ... ezer forint jutalom az egységnek. Kaphatják azok, akik kiválóan látják el őrszolgálatukat, akiknek politikai magatartása kiemelkedő. Természetesen tekintettel kell lennie a parancsnoknak a beosztottak anyagi viszonyaira, meg arra is, hogy ki nem kapott legutóbb.

Az 1953-as év rosszul kezdődött Márianosztrán. Február 28-án megszökött Sz. J. elítélt, aki rablásért, szándékos emberölésért és fegyverrejtegetésért életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetését töltötte az intézetben. Miután a lakatokat, pántokat lefeszítette és kijutott a körlet tetejére, kötélén leereszkedve eltűnt Zebegény felé. Később átkelt a Dunán és Dorog irányába ment. A helyzet kínos voltát fokozta az a tény, hogy a kötélén leereszkedő elítéltet két külső őr is észlelte. Sőt, amikor Sz. J. 3 méterre volt a földtől és elszakadván a kötele jókorát esett, az őrk folyamatosan tüzelni kezdtek rá. Összesen 55 lövést adtak le Sz. J.-re, de egyikük sem találta el; hadbíróság elé is állították őket. Persze néhány nappal később elfogták az elítéltet, és szökése miatt plusz három évet róttak ki neki. Mivel büntetése életfogytig szólt, ez az új büntetés nemigen érintette.

Érdekes mozzanat, hogy ugyanez az elítélt egy évvel később, 1954. januárjában 150 000 forintot ajánlott fel K. J. körletparancsnoknak, ha az kiviszi őt a börtönből és hagyja megszökni. (A felajánlott összeg egyébként a körletparancsnok mintegy tíz évi fizetésének felelt meg!) Ha viszont eljár a szája, akkor három napon belül el fog tűnni családja köréből – olvashatjuk a váci ügyészségnek küldött 043/1954. sz. átiraton. Persze K. J. körletparancsnok jelentette az ügyet, és az elítélt ellen életveszélyes fenyegetés, valamint vesztegetés miatt ismét feljelentést tettek.

Még ugyanebben az évben megkezdődött az elítéltek munkáltatása a KÖMI 303-as számú Szobmalomvölgy-i kőbányájában. A dolog nehezen indult, hiszen már 1952-ben üzemeltetni akarták a bányát, de csak most sikerült 40–100 elítéltet itt foglalkoztatni. Felügyeletüket 37 ember látta el. A felső vezetés szempontjából is jelentős volt az 1953-as év. Nyáron összevonták a BM-et és az ÁVH-t, és Gerő Ernő lett az új belügyminiszter. Ennek folyamánaképp megerősödött az intézetekben az ÁVH, mindenütt kaptak 1–3 tisztelet vagy tiszthelyettest, Márianosztrára pl. két főt. Elvileg a parancsnok munkáját kellett támogatniuk, ám valójában a helyi osztályharc végrehajtói voltak.

Rákosi szerint Sztálin halála ellenére tovább erősödött az osztályharc, az ellenség mindenüvé beférkőzött. Visszatekintve úgy látszik, a MDP jelen volt mindenhol, példa rá a 48/k./1953. sz. átirat, amely így szólt: „... jelentem, hogy H. I. bv.-százados elvtárs, mint alkalmazott dolgozott a BESZKÁRT központjában. Országgyűlési képviselő és tagja volt a kisgazdapártnak. Amíg én a Beszkártnál voltam, tehát 1949 közepéig, addig H. I. elvtárs a Beszkárt pártbizottságával állandó kapcsolatot tartott fenn, mindig informált bennünket a kisgazdapártban történekről, illetve előkészületekről. Utasításainkat, kéréseinket

becsületesen végrehajtotta a kisgazdapárton belül, iparkodott pártunk politikáját a kisgazdák körében is érvényre juttatni.” No comment.

1954-ben az elítéltek létszáma 1100 fő körül mozgott. Ennyi emberből csak 250–300 főt tudtak foglalkoztatni. Olyan kiemelkedő esemény, amely fennakadást okozott volna az intézet életében, az év során nem volt. Noha Márianosztra mindig is a hátrányos helyzetű intézetek közé tartozott. Hiába voltak pl. országos szinten – és itt is – toborzások, az intézet létszámhiánya sajnos állandósult. (Be kell vallani, hogy a toborzási versenyen Márianosztra különösképpen nem jeleskedett, dobogós hely jutott neki, csak épp hátulról.) Siralmas képet mutatott a szociális, a kulturális háttér vonatkozásában is. És nehezítette a helyzetet, hogy a falu lakossága és az intézet állománya élesen konfrontálódott. Itt időzzünk el egy ideig!

Az 1950-es évek első felében, sőt tovább, elég huzamos ideig K. alezredes volt a márianosztrai intézet parancsnoka. Igen balos és autokratikus stílust honosított meg. (Az más kérdés, hogyha nem lett volna balos, akkor parancsnok se igen lett volna!) Hibái ellenére, kétségtelenül voltak vezetői kvalitásai is. Amikor idekerült első lépésként, az akkori elvárásoknak megfelelően, politikai téren teremtett rendet, leszerelt jó pár őrt, illetve intézeti dolgozót, aztán viszont megcélozta a szociális, kulturális és sport szférát, nem is akármilyen eredménnyel.

Egy kis községben, ahol a szórakozás mindenféle lehetősége kimerül a templommal és a kocsmával, K. alezredes új szituációt teremtett. Megszervezte az állomány étkeztetését, saját rezsit, különböző termékekkel történő ellátását, nevéhez fűződik a filmvetítések bevezetése, a könyvtár felállítása, a sportpálya és a kultúrhelyiség megépítése, a színjátszó-, illetve tánccsoportok, valamint a fúvós zenekar megszervezése, a labdarúgó-csapatok patronálása stb. K. alezredes mindezt úgy tette, hogy ahová csak lehetett bevonta a község lakosságát. Pl. a filmvetítéseken átlag 300 néző volt jelen, a sportpálya avatásán kb. 1200-an vettek részt, a község lakóinak száma ugyanakkor 900 volt.

Természetesen nemcsak Márianosztrára terjedt ki a börtön tevékenysége, hanem gyakorlatilag a szobi járás nagyobb részére (Szobra, Ipolydamásdra, Letkésre, Ipolytölgyesre, Nagyborzsönyre, Vámosmikolára stb.-re) is. Szerencsére ezt a jó hagyományt követték a későbbi vezetők is. 1956-ban, az ominózus események kapcsán volt ugyan egy törés, a személyi állomány és a helyi lakosság között kiéleződtek az ellentétek, ám az intézet parancsnokainak nem kis szerepük volt abban, hogy Márianosztra mint település megmaradt, ezért a jóviszony helyreállt.

1955-ben már érezni lehetett a politikai széljárás némi megváltozását, bár komolyabb fordulatot nem hozott az intézet életében az év. A személyi állomány körében ugyan fokozódott az elégedetlenség, volt olyan hónap, amikor tizen is megtagadták a parancsot, de ezt még sikerült autokratikus vezetési módszerrel a helyére tenni. Az emberek megítélésében továbbra is a politikai magatartás játszotta a fő szerepet. (Ez ötvenhat után enyhült némiképp, bár a tömjénezés szokása megmaradt, legföljebb a füstje csipett kevésbé!) Ma már nevetségesnek tűnő dolgok miatt tiltottak ki személyeket az intézet területéről, illetve tettek keresztbe áthelyezési kérelmüknek.

A KÖMI egyik alkalmazottját pl. azért nem engedték be Márianosztrára, mert „nevezett bőbeszédű, idős kora ellenére sok esetben nyilatkozott meg gondolatlanul, a figyelmeztetések dacára több esetben elszólta magát a kinti helyzettel kapcsolatban az elítéltek előtt”. De idézhetünk egy másik, 1955-ből származó átiratból is, mely a korabeli állapotokat hasonlóképp jellemzi. „K. K. a márianosztrai községi borbélynak, S. K.-nak a sógora bejár a papokhoz haját vágni és borotválni. Így feltételezhető, hogy a helyi klerikális reakció S. K.-n keresztül akar kapcsolatot teremteni a fogvatartottakkal.”

Ettől az évtől datálható az ún. minősítések rendszere, ami eleinte csak a tiszteket érintette. Márianosztrán elég sajátosan értelmezheték ezt az új feladatot, mert elfelejtették készítésébe bevonni a politikai helyetteseket. Lett is ebből kisebb pankráció, tény, hogy az egészet, az összes minősítést visszaküldték átdolgozás végett, és a politikai helyettes bekapcsolásával újakat készítettek.

Ugyanennek az évnek a végén az intézet vezetése úgymond racionalizált a személyi állománnyal kapcsolatban. Így a 160 körüli létszámot lecsökkentette mintegy 110-re. Ez volt egyébiránt a második nagy leszerelési hullám. A válogatás szempontját, azt hiszem nem kell bővebben taglalni. A racionalizálásra az adott lehetőséget, hogy sorállományú honvédekkel töltötték fel az intézeteket, akik aztán jelentős szerepet játszottak a külső őrzésben. Később ez a racionalizálás visszaütt, mert pl. a Márianosztrára vezényelt 26 kiskatonát egy év elteltével leszerelték, és újakat nem küldtek helyettük.

Még egy esemény kívánt ezen a nyáron – Márianosztrán is, meg mindennütt – kemény felvilágosító és politikailag meggyőző munkát: az újabb, immár 6. békekölcsön jegyzése. A vonatkozó utasítás bevezetőjében ez áll: „A kölcsönjegyzés elengedhetetlen feltétele az önkéntesség. Megengedhetetlen bármiféle kényszer, adminisztratív eszköz alkalmazása. Rendkívül fontos, hogy bv-beosztott önként, jószántából, meggyőződésből jegyezzen kölcsönt”. Ám az utasítás 6. pontja már egészen másképp fogalmaz: „el kell érní, hogy minden ő, tiszthelyettes és tiszt jegyezze, illetve túljegyezze a kormány által számára előírányzott összeget”. Szóval úgy volt ez a békekölcsönjegyzés önkéntes, mint később a téesz-szervezés. Szomszédom is önként lépett be a termelőszövetkezetbe annak idején, csupán az ujjait csavargatták meg egy kicsit.

Még egy érdekes adalék 1955-höz. Ekkor mérték fel először a bv-állomány iskolai végzettségét. Ez Márianosztrán 111 emberre vonatkoztatva így festett: a testület 10%-ának volt 3–4 elemije, 45%-ának 5–6 elemije, 27%-a végzett 7–8 elemi. 6%-a járt 3–4 polgárit, 4%-a 1–2 gimnáziumi osztályt, 1%-a bírt felsőfokú iskolai végzettséggel, és 7%-ra vonatkozóan nincsenek adatok.

Ötvenhat Márianosztra számára azzal kezdődött, hogy február elsejei hatállyal ezredessé léptették elő a parancsnokot, majd kivételes elbánás alapján nyugállományba helyezték. Helyére a BM Bv. Parancsnoksága T. Gy. alezredes nevezte ki utódként. Fiatalításról nemigen beszélhetünk, hisz a nyugdíjazott parancsnok 61, a kinevezett pedig már ekkor 58 éves volt.

Tulajdonképpen még folyt a régi és az új parancsnok közti átadás-átvétel, amikor egy szerencsétlen, tragikus eset történt. A Márianosztrára vezényelt sorállományú kiskatonák közül ketten bálba mentek a szomszéd községbe. Egyikük H. S. honvéd annyira lerészegedett, hogy hazafelé mentében kevéssel

éjfél után már szinte magatehetetlen volt. Társa a februári hidegben 7 km-t vitte a hátán, aztán kimerült, és otthagya a hóban. Segítséget kért a börtöntől, de mire a segítség megérkezett a magatehetetlen honvéd magához tért, és elindult. 13–14 óra között 500–600 méterrel odébb találták meg teljesen dermedt állapotban. Az orvosi vizsgálat szerint „a nevezett személy öntudatlan és eszméletlen volt, pulzusát nem lehetett kitapintani, szív működését nem lehet észlelni, percenként ötször hörögve lélegzett, bőre jéghideg volt, végtagjai hófehérek, pupillái gombostűfejűek, és nem reagáltak a fényre. Szemgolyói pedig balra, felfelé tekintettek...” Február 5-én délután a Budapesti Központi Katonai Kórházba szállították a honvédet, aki aztán másnap meghalt.

A fogvatartott elítéltek létszáma márciusig átlagosan 1000 körül mozgott. Márciustól azonban a létszám havonta kb. 100 fővel csökkent és szeptember végén már csak 413 fogvatartott volt. (Ilyen kevesen legközelebb 1990-ben lesznek!) A létszámcsökkenés az MOP 1955-ös novemberi határozatával magyarázható, ekkor ugyanis teljesen újszerű módon szabályozták a feltételes szabadlábra helyezést. 1956. augusztus 24-én a BM Bv. Parancsnokság 9. számú hetiparancsában Márianosztrát és Szegedet mint fegyelmezőbörtönt megszüntette.

Az ötvenhatos eseményeket közvetlenül megelőző hónapokban nem volt komolyabb nehézség az intézet életében, de a változások előszelét mind az elítéltek, mind a személyi állomány: érezte. 1956 szeptemberének végéig az intézetből felfelé menő jelentések, valamint a központból lefelé érkező utasítások menetrendszerűen bonyolódtak. Októberben ez a folyamat megszakadt, a következő hetiparancs csak december 20-án érkezett be az intézethez, melynek első pontja így kezdődött: „a BM vezetésében végrehajtott személyi változások...”

dr. Dóczi István

A börtön természeti kora, avagy a börtönépítészet kezdetei

„A büntetés jellege lelepleződik az építészeti konstrukcióban, úgy, hogy annak pusztá bemutatásán túl már semmiféle vádra nincsen szükség.” – írja a börtönépítészetről szóló írásában Winifred Reeb. Szükségesnek érzem e megfogalmazás kiegészítését. Helytelennek tartom ugyanis, ha büntetés és a börtön jelenségét – természetes környezetéből kiemelve – felszíni, pusztán tárgyilag megragadható, technikai ismérvek alapján minősítik.

Én tehát hozzáteszem Reeb gondolatához: az a bizonyos építészeti megoldás kifejezi a társadalom és egyszersmind az architektúra fejlettségét, valamint a társadalom ítéletét a büntetésről általában. Önmagukban ugyanis az építészeti lehetőségek és a technikai megoldások nem kizárólag a büntetéspolitikai, netán büntetésvégrehajtási megfontolások tükrői. Angliában például egyidőben működtek a feudalizmusból örökölt tömlöcök és a világhírű „minta-börtönök”. Most vajon melyik jellemezte inkább a szabadságvesztésről vallott angol felfogást?

Ugy tűnik, Reeb másik megjegyzése helytállóbb: „a börtön és főképp a büntetésvégrehajtás története nem egyéb, mint annak az építészeti és szociális technikának fejlődése és kutatása, melynek célja az elnyomottak és bántalmazottak megbüntetése, fegyelmezése és felügyelet alatt tartása”. (Az idézet Reeb nézőpontját is megvilágítja: tanulmányában a börtönépítészet kíméletlen kritikáját kívánta adni. Nekem ez ehelyütt nem célo.)

A börtön történetének kutatása hazánkban szerényebb, német földön viszont óriási irodalommal rendelkezik. A hatalmas mennyiségű értekezés szerzői között természetesen nagy polémiák lángoltak föl. Ezen tudományos viták tanulsága számomra (a hazai szakirodalomra is vonatkoztathatóan) az, hogy – miként az a társadalomtudományokban gyakran lenni szokott – a különböző vélekedések zöme terminológiai eltérésekre és pontatlanságokra vezethető vissza. Ezek egyik legfontosabbika a börtön meghatározása.

Nemcsak a magyar nyelvben, a németben is gondot okoz a börtön (Gefängnis) szó – kezdetben számos értelemben alkalmazott – általános használata. Gondoljunk arra, hogy hazánkban egy ideig még a hóhért is e néven szólították. A börtön szó a németben csakúgy, mint a magyarban lassan lelte meg stabil jelentését, és később még ez is tovább módosult. Ennek eredményeként a börtön általában az az *épület*, hely ahová valakit bezárnak, de börtön a *büntetés* is, melyre valakit elítélnek, de lehet *fokozat* is, a büntetésvégrehajtási szaknyelvben a szabadságvesztés-büntetés realizálásának egyik változata. Hogy

tehát egyértelmű legyen minden állításunk, először azt kell tisztáznunk, mit értünk a börtön fogalmán.

Ugy vélem, ha eltekintünk a mellékjelenségektől, három választásunk van. Lehet a börtön a bezárásnak, a szabadságfosztásnak büntetési céllal elrendelt megvalósulása, a szabadságvesztés-büntetés maga. Ilyen értelemben története szórványos és meglehetősen távoli bizonyítékokat tár elénk. A börtön, mint büntetés az ókorig visszamenően létezik természetesen több megszorítással. Rómában például a polgár nem szenvedhetett börtönbüntetést csak a rabszolga. A tanúskodó források azonban azt igazolják, hogy a börtön ilyen funkciója – létezen az a törvényben, rendeletben vagy a gyakorlatban – másodlagos jelenség. Mellette sokkal fontosabb a vizsgálati fogság, az adósságfogság, az executiot megelőző biztonsági fogság.

A börtönt úgy is fel lehet fogni, mint eljárást, mint a kezelés technikai megoldásainak sorozatát, melyben természetesen visszatükröződik a kor „jogpolitikai” felfogása, a bűn és a büntetés megítélése. Ezen keresztül megfogalmazódik az őrizet valamiféle célja is, legyen az a büntetés célkitűzéseiről szóló tanítások szerint akár a megtorlás, az elrettentés, a cselekvőképtelenné tétel, a bűnbánat, a jobbítás, vagy ahogy a modern értelemben vett szabadságvesztés-büntetéssel kapcsolatban emlegették: a kemény munka általi javítás, az oktatás és a lelki gondozás, illetőleg nevelés és reszocializáció.

Természetesen, ha így értelmezzük a börtönt, akkor szinte nincs is múltja. Hiszen, ha a 18–19. század követelményeit tartjuk szem előtt – és azokat a börtön fogalmának részeként definiáljuk – akkor az ezeket szolgáló és kifejező szabályok, létesítmények és technikák mind hiányoztak. Kijelenthetnénk tehát, hogy csak a Tuchthuis óta ismerjük a börtönt, mint intézményt. (Ugyanerre a következtetésre kellene jutnunk, ha a tudományos gondolkodás, a pönológia, a büntetési elméletek oldaláról vizsgálnánk a dolgot, hiszen a börtön funkciójára és mibenlétére vonatkozó tudományos tézisek a 18–19. század termékei.)

Végül a börtön harmadik jelentése egy technikai jelenségre utal, mely persze nem nélkülözi a tartalmi vonásokat: egy helység, egy hely, egy építmény ahol – teljesen mindegy milyen megfontolásból és célból – rabokat tartanak őrizetben és esetleg az eljárásnak megfelelő kezeléssel szereznek érvényt a fogság célkitűzéseinek. „... minden, az emberek erőszakos és kényszerített őrzésére, és letartóztatására meghatározott hely” ... „vermek és barlangok, természetesen és mesterségesen előállítottak, melyekben a természeti népek állatokat fogtak vagy tartottak képezték a bezárás helyét az emberek számára az emberiség őskorában”. Ez volt a primitív ősi börtön Krauß szerint.

Hajlok arra, hogy egy történeti munkában a kutató ezzel a fogalommal tud a legtöbbet kezdeni. Ez ugyanis nem viszi kizárólagos elméleti irányba a vitát, és nem zárja le a börtön történetét a rá vonatkozó nézetek kialakulásának korában. Az előző két fogalom segítségével értelmezett börtön jellegzetességei pedig visszatükröződnek a technikai megoldások értékelésében is. Összehasonlító történeti áttekintés építészetiileg csak így adható. Természetesen a fogalom illetően használata sem menti fel a szerzőt a társadalompolitikai és kultúrhistóriai összefüggések elemzése alól.

A börtönfogalom harmadik jelentésének segítségével megszerkesztett áttekintésünket – a történeti művek szokásos megoldásával élve – az ókori Kele-

ten kezdjük. Kiindulópontul ajánlom azt a tételt, mely szerint a legősbibb kor igazságszolgáltatása is ismerte a szabadságfosztás valamilyen formáját. Bizonyosra vehető, hogy az ősi közösség nem engedte a tabukat, szellemeket, isteneket megsértő tagjait akadálytalanul és büntetlenül távozni a törzs, a nemzetiség szállásterületéről. Különösképpen nem valószínű ez azon népeknél, ahol az engesztelés rituális formája olykor az emberáldozatig is eljutott. Ilyen esetekben értelemszerűen gondoskodni kellett megfelelő őrzésükről a felelősségrevonásig. Lehet, hogy ez morális alapon is megoldható volt, de valószínűbb az ennél biztonságosabb módszerre törekvés.

A delikvenst meg kellett akadályozni távozásában: vagyis meg kellett gátolni mozgásában. Meg kellett kötözni, esetleg hozzá kellett erősíteni valamihez, egy fához, egy cölöphöz, egy sziklához. Ez a jelenség, mely egyaránt fellelhető a nomád népeknél és az ősi földművelő kultúrákat kifejlesztő, letelepedett társadalmakban, két később igen fontossá váló intézményét alapozta meg az igazságszolgáltatási tevékenységnek. Az oszlophoz kötözés későbbi utóda a *nellenger* (amely, mint látni fogjuk, nem csak megszégyenítésül szolgált), sőt egyes szerzők feltételezik, hogy a tönkhöz láncolás, a kaloda ugyancsak e szokásból fejlődött ki. Ezekről a maguk helyén majd szó esik. A megkötözésből ered a másik későbbi megoldás a *bilincs* is, amely szinte azonnal megjelent a vasművesség elterjedtével, s egy természetes igényt elégített ki: a biztonságos rögzítést. Amíg a kötelékek növényi és állati eredetű fonatokból állottak, addig a fogvatartott vagy a segítségére siető társa könnyen elvághatta, megoldhatta azokat. A vaslánc ellenállt a kés pengéjének, különösen, ha kombinálták az előző módszerrel, és a foglyot egy oszlophoz vagy egy tőkéhez láncolták hozzá.

Azok a beszámolók, amelyek már írásos formában, kordokumentumként maradtak ránk, a bilincsek és láncok mint biztonsági berendezések teljes elterjedtségéről tudósítanak. Az indiai leírások arról tanúskodnak, hogy a börtönökben nehéz vasak alatt szenvedtek a rabok. Egyiptom börtöneiben, a bányákban kezükön-lábukon bilincset viselő foglyok sínylődtek. A kínai gyakorlat speciális „bilincse” egy nyakon viselhető ólom vagy deszkalap, de ismerték már a lábon vonszolt vasgolyót is. Az athéniek a megbilincselés, megvasalás szót a bebörtönzés szinonimájaként használták. Börtönük neve: a Desmoterion „a láncok házá-t” jelentette. Rómában a polgári szóhasználatban a fogság és a megkötözés szó bármikor felcserélhető volt.

Összegezve az eddigieket: a megbilincselés mint biztonsági intézkedés már általános elterjedt volt az ókorban. (Sőt jellegzetességeiben már ekkor egyfajta kínzásra törekvés is vegyült, lásd a súlyos golyót a lábon vagy a kényelmetlen deszkalapot a nyak körül.) De tovább élt a faoszlophoz kötözés megoldása is. Az elégetés és a kényszermunka mellett a legelterjedtebb fenyítés volt Egyiptomban az oszlophoz kötözve foganatosított verés.

A bilincsek és egyéb kötelékek térhódítását segítette elő az ellenség teljes kiirtásának gyakorlatát megkérdőjelező új gondolat. A vándorló nemzetségek hadviselő tagjait kezdetben természetesen önvédelmi megfontolás vezette, amikor az ellenséget a lehető legtökéletesebb formában megsemmisítették.

A körülbelül azonos erőviszonyok és a korban ismert haditechnika ellenkező esetben nem biztosította a győző nyugalvét, az joggal félt a megtorlástól. Hiszen a primitív közösségek alapvető önvédelmi elve a fennmaradás érdekében a támadás feltétlen megbosszulása. A legyőzöttek asszimilálása nehézségekbe ütközött, a nomád népek is csak nagy népvándorlások idején, nagy létszámkülönbségek esetén éltek vele.

A primitív népek nem ismerték a nagyobb, alávetett népességet kormányzó és felügyelő „elnyomó” apparátust. A szolgaság fogalma azoknál a népeknél bukkant föl először, amelyek letelepedtek és rátértek a földművelésre. Náluk több tényező is inspirálta a szolgaság, ha úgy tetszik a rabszolgaság kialakulását. A nehéz fizikai munkára való áttérés önkéntelenül kínálta a megoldást: büntetésből azt a legyőzött hadsereg katonáival, a legyőzött nép tagjaival (is) végeztessék.

A folytonos munka, amúgy is nélkülözötte a munkáskezeket. A fizikai munkát odahagyó, egyre nagyobb létszámú irányító apparátus helyét is be kellett tölteni, a lassan hivatássá váló hadi szolgálat is elszívta a munkaerőt, de ugyanúgy hatottak a vezető hivatalnokok növekvő igényei, a kizsákmányolás megjelenése. A kialakuló rabszolgaság igényelte az őrzést, sok esetben a megbilincselést is. A rabszolgatartás történetében vissza-visszatérő jelenség a bilincs-használat. Szólnom kell természetesen magáról az őrzésről is. A foglyok mellé őrt állítottak, még akkor is, ha azok meg voltak bilincselve, illetve kötözve. Ez az őr a hadsereg hivatásos fegyveres testületté válásával egyre gyakrabban katona; a hatóságok vagy a bíróságok szolgálatában álló úgymond főállású fogolytartó csak később jelent meg. Addig azonban még hosszú az út.

Mivel a fogvatartás szinte egyetlen követelménye a biztonságos őrzés, az ezzel megbízottak folyamatosan keresték a mind célravezetőbb megoldásokat. A biztonság fokozásának lehetőségeit kutatva szinte mindenütt eljutottak a bezárás gondolatáig. Míg az építészet fejlődésnek nem indult, a foglyok őrzésére szolgáló külön építmény emelésének gondolata föl sem merült. Am az emberi leleményesség kifogyhatatlan. Amikor a közeledő Józsefet testvérei meglátták, így szóltak egymáshoz: „Imhol jó az álomlátó! Most hát jertek, öljük meg őt, és vessük őt valamelyik kútba, és mondjuk azt, fenevad ette meg, és meglátjuk, mi lesz az ő álmaiból... Meghallá pedig Rúben és megmenté őt kezökből, és mondá: ne üssük őt agyon”. A testvérek végül is elfogadták Rúben javaslatát, és amikor öccsük hozzájuk ért, csupán „... megragadák őt és beleveték a kútba, a kút pedig üres vala, nem vala víz benne”. Itt addig tartották fogva Józsefet, amíg húsz ezüstpénzért el nem adták őt az izmaelitáknak.

A kiszáradt kutakat egyéb célokra is használták az ókori népek: kézenfekvő, egyszerű és praktikus megoldás arra, hogy a szökés különösebb veszélye nélkül őrizzenek valakit. A kutak, az amúgy szárazsággal küzdő területeken rendkívül mélyek, sokszor vájták őket sziklába, és időről időre kiszáradtak. Emiatt aztán jól lehetett őket őrzésre is használni. A *kút* később is jelentős az őrzés (sőt gyakran a büntetés) szempontjából. Szicíliában pl. hosszú ideig *ciszternák* szolgálták börtönül. A Kaukázus vidékéről is maradtak fenn történetek, melyek arról meséltek, hogy a börtön kút volt.

De talán legérdekesebb az a Hans Hentig által említett elbeszélés, amely az 1870-es évek Amerikájából származik. A Kansas állambéli Dodge City polgárai mesélték, hogy első fogdájuk egy 15 láb mély kút volt, ebbe engedték le az izákosokat, amíg ki nem józanodtak. Néha többen is voltak benne. Krauß Forchhammer archeológiai kutatásaira hivatkozva ismerteti azt a hipotézist, miszerint az ősi római börtön, a Tullianum (amely az ő értelmezésében Kútház-at jelent) eredetileg ugyancsak kút lett volna. Ezzel kapcsolatban Jugurtha numídiái királyt szokták idézni, akit diadalmenete után ruhájától és jelvényeitől megfosztva a Tullianumba hajítottak. Ekkor a történet szerint így kiáltott föl: „Héraklészre, de hideg fürdőtök van!” Forchhammer szerint, akkor kezdték carcerként használni a régi kutat, amikor újabbat nyitottak.

Visszatérve az ókori Keletre: Safátiás, Gedáliás, Jukál és Passurr a király engedélyével elfogják Jeremiást és elvivék, hogy „beversék Melkiásnak, a Hammélek fiának vermébe, a mely a tömlöcz pitvarában vala; és lebecsáták Jeremiást köteleken: a veremben pedig nem víz vala, hanem sár, és beesék Jeremiás a sárba”. A veremből azután Ebed Malek és harminc (sic!) segítőtársa jóvoltából kötelekkel sikerült följutnia és utána „lakék a tömlöcz pitvarában,..” (Ez az utóbbi megjegyzés már csak azért is figyelmet érdemel, mert jelzi: már létezett a tömlöc mint helység, de az őrzés szempontjából mégis a vermet találták megbízhatóbbnak. Lehet, hogy a verem egy éppen kiszáradt kút; erre utal az is, hogy az elbeszélő fontosnak tartotta kiemelni, hogy nincs benne víz.

A verem segít a fonalat továbbvinni. A fogolyőrzők természetes asszociációik alapján logikusan jutottak oda, hogy az állatok megfogására és tartására alkalmas vermek az őrizetükre bízottak biztonságos elhelyezését is szolgálhatják. A *gödrök, lyukak, barlangok, vermek* legalább olyan megbízhatóak mint a kutak. A verem egyfajta indirekt „megbilincselés”. Verembe zárással a történelem írott periódusában is sokfelé találkozunk, a görögöktől a középkorig. Plutarkhosz példának okáért leírja Philopimén börtönét, mely olyan földalatti helyiség volt, amelynek egyetlen nyílását egy nagy kő zárta el, és így „nem kapott sem levegőt, sem világosságot”. De megidézhethetjük a német városok tömlöceit is, melyekben a börtönöket Loch-nak azaz lyuknak nevezik.

A kutak, vermek hatását évszázadokig érezni lehet a tömlöcök föld alá telepítésében, mert ez az elhelyezés szinte előírás. Mi jellemzi ezt, a 19. századig használatos börtöntípust? Sötétség, hideg, nedvesség és persze a biztonság: ami a kutak és vermek sajátja. Hentig még valamire felhívja a figyelmet, nevezetesen a bűnhődés jeleként értelmezhető motívumokra. A másvilág, a pokol, a bűnhődés vallásos színhelye szinte minden nép világképében a sötét-séggel, a föld mélyében rejlő gonosz erővel kapcsolatos.

Én persze azt is hangsúlyoznám, hogy a racionális érvelés körébe tartozik, hogy tudniillik az embernek okozható rosszak közé sorolható még a veremmel elrabolható fény, levegő, testmeleg, vagyis az emberi léttől idegen sötét, nedves közeg. A bezárás nemcsak a mozgásszabadságot korlátozza, nem pusztán őrzés, hanem a valamilyen okból vétkesnek tartott fogoly bűnhődése, sanyargatása is. E korban nem gond, hogy a fogvatartott bűnössége esetleg nem bizonyított, e gondolatot a kor igazságszolgáltatása nem ismeri.

Az állatfogás és -őrzés asszociációjából nőtt ki a ketrec, melyet többfelé alkalmaztak fogvatartásra. (A Zwinger börtön jelentését jóval megelőzte „állati ketrec” értelme, akárcsak a franciában a Bastille-ét.) Ez már egy határozott lépés a börtönépítés irányába. A rabok őrzésére szolgáló ketrec már kifejezetten ilyen funkcióval jön létre, ember által tervezett és emberi kéz emelte építmény.

Az egykori indiai börtön, mint arról Manu rendelkezik a kő- vagy faketrec egy fajtája, amelyet a nyilvános, nagyforgalmú utak mellé építettek. Ezekbe a foglyok megbilincselve, kitéve a Nap forróságának és hidegének, félholtan az éhségtől és szomjúságtól őriztettek. Egyes szerzők ebben a generális prevenció korai megnyilvánulását vélik fölfedezni, hiszen az a célja, hogy a „bűnelkövetők nyomorban és eltorzítva láttassanak” elrettentő példa okán az arra járóknak. A ketrecnek a büntetésvégrehajtás történetében rendkívüli szerepe volt. Gondoljunk csak a szégyenketrecekre, a kalitkákra a városok főterén, vagy a mai amerikai börtönök jó néhányában a nyitott, rácsos megoldásra. A maguk helyi értékén ezekre még visszatérek.

Ezzel elérkeztünk az első „épített” börtönökhöz, amelyeket az egyértelműség kedvéért carcernek, tömlöcnek hívok a továbbiakban. A forrásokban viszonylag ritkán nevezik nevén magát a helyiséget, az épületet, gyakoribb a fogság, elzárás, bezárás, bebörtönzés kifejezés, ez utóbbiak azonban nyilvánvalóan valamiféle helyiséget feltételeznek. (Ez ad abszurdum lehet egyfajta zárható verem vagy barlang, az esetek többségénél azonban nem erről van szó.) A tömlöc helye önként adódott az állami építkezések megindulásával: a hivatalos épületek valamely – ritkábban teljesen önálló – része.

Krauß etimológiai fejtegetései szerint a *carcer* szó – melyből a német kerker is származik – a sémi népek nyelvében fellelhető kar, illetőleg kir szóból ered, mely eredeti értelmében ketrecet, falat, erődítményt, várat, megerősített várost jelent. Karthago például, melyet a punok Kardata-nak mondtak, a latinok Carthago-nak, a görögök pedig Karchadeon-nak nevezték, egyszerű fordításban „új vár”, „új város”. A görög nyelvből ebből fejlődött tovább a szó. A Karkaron, illetve a Karkaros Diodorosznál, Sohpronosznál börtön értelemben szerepel.

Asszurbanipál egy előkelő arisztokrata fiát vétke miatt megvakíttatta, majd bebörtönöztette Ninive naptornyába. Amikor Jeruzsálemben a nép megakarta ölni Pált, a segítségére siető ezredes, miután nem tudott az ügyben a helyszínen döntenit, azt parancsolta, hogy vigyék el a várba és tömlöcöztessék meg, míg ügyét ki nem vizsgálja. Más helyütt Péter raboskodásáról szólva arról számol be a Szentírás, hogy a börtön kapuja közvetlenül a város egyik utcájára nyílt. Ebből tehát az következik, hogy önálló épület vagy épületrész volt. Athénben, Plutarkhosz leírása nyomán tudjuk, hogy a dekhasz, a börtön külön épület. Rómában a Carcer Mamertinus és a Tullianum úgyszintén e speciális célt szolgáló építmények. Belső elrendezésükről keveset mondanak a leírások, Péter börtöne mindenképpen többhelyiséges volt. A szoba, ahol megbilincselve őrizték, s ahol vele együtt tartózkodtak őrei, egy külső helyiségbe nyílt, ahol újabb őrség vigyázta a foglyot. Végül pedig volt egy harmadik őrhely, és csak azután nyílt egy nagy vasajtó, a *tömlöc* ajtaja az utcára.

Az athéni börtön szintén több szobából állott, itt volt a kivégzőhely is egy külön helyiségben. A sokak által leírt római királykori börtönt, a Carcer Mamertinust feltehetően több, egymás fölötti szinten alakították ki. Legmélyebbike a Tullianumnak nevezett tömlöc, az azt követő „osztályok” közül csak a legfelsőbb rész lakói jutottak elegendő fényhez és levegőhöz. A felső szinteken deszkafallal elválasztott cellák sorakoztak, a foglyok izolálásának szándékával. Mommsen elmondja, hogy mivel kifejezetten börtön céljára emelt építmény a köztársaság korában nem volt, ezért a közcélú épületek arra alkalmas helyiségeit vették szükség esetén igénybe. Dolsperg pedig a császárkor növekvő számú börtönlétesítményeiről tudósít.

A jog fejlődésének antik szakaszában a büntetőjog részben privát módon érvényesítendő jogosítványokból, részben pedig magánjogi igények kielégítését segítő szankciókból állt. Ezért alakult ki a fogságnak egy sajátos, a 19. századig újra és újra felbukkanó formája: a házifogság. Ez realizálódhatott egyfelől a sértett vagy a hitelező házában, magánbörtönében, másfelől a delikvens saját otthonában. Az utóbbinak egyik formája majdan a középkori városjogok házifogsága, árestuma. Az akkád törvény szerint a fiú, aki anyját megsérti „tartassék mindaddig házifogságban, amíg meg nem javul”. A XII. táblás törvény adóssági fogságát úgyszintén magánbörtönben kellett végrehajtani.

Justinianus rendelte el, a nemek szétválasztása okán, hogy a nőket kolostorokba vagy magánházakba zárják. Rómában a szabadoknak nem volt állandó börtönépülete, a rabszolgáknak viszont igen. A rabszolga börtönbe zárását semmi sem tiltotta. Viszonylag korán létrejött az ergastulum, a rabszolgák börtöne, ahol föld alatti helyiségekben dolgoztatták őket.

Volt Rómának még egy szabadságfosztás-típusa, a nevében tömlöc (carcer publicus, carcer lautumniarum), amely valójában a bányamunkára („metallum”, „opus metalli” és „ministerium metallicorum”) ítélték végrehajtási helye. A Tuküdidész által leírt szürakuszai modell másolata: épített falak helyett természetes falak közé telepített tömlöc, ahol a kor elvárásainak megfelelően igen kemény munka is végezhető.

Az ötlet eredete háborúskodásra nyúlik vissza. A legyőzött és katonáival hadifogolyként egy kőfejtőben őrzött Nikias király szenvedéseit „képezték” le az örök. Látván azt a kínt, amit a hőség, a hideg, a vízhiány, a szomjúság okozott a foglyoknak, megvalósíthatónak vélték ezt igazi rabok esetében is. I. Dionys tyrannisa alatt szabályszerű börtönné alakították át a kőfejtőt. Innen vették át az ötletet a rómaiak, sőt egyes szerzők szerint napjaink Amerikája is. A Sing-Sing, a San Quentin, Conan City és Clemners is elhagyott kőfejtőkre települt. Megemlítenéd még a római katonai táborok fegyelmezésre szolgáló eszköze, a tábori börtön, mely azonban semmiféle különleges elhelyezési sajátossággal nem bír.

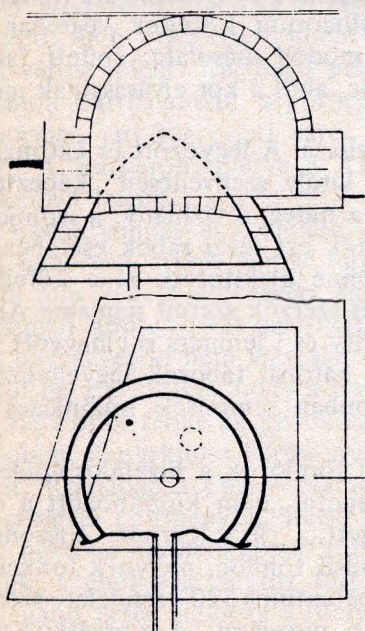
A keresztények által használt császárkori tömlöcök a hivatalos épületek alatt, illetve városkapukban voltak. Ezek állapota „nem különbözött a régi Tullianumtól, talán még elviselhetlenebb lett...” írja Khroné. Viszont a tömlöc szerkezetéről tudjuk, hogy volt ún. belső tömlöc, melynek funkciója az őrzés. Létezett egy külső rész, melyben Constantinus 320-i rendelete szerint időnként biztosítani kellett a foglyok szabad mozgását. A császárkor ren-

deletei között fel-teltűnő kolostortípuság lényegét tekintve már egy elkövetkező korszak része, így ezt most nem taglaljuk.

Összefoglalva a fent elmondottakat: börtön első korszakáról kézenfekvő a megállapítás, hogy a fogvatartás természetes keretek és adottságok között szerveződött, ott talált rá feltételeire. A börtön falait kezdetben nem emberkéz alkotta, vagy legalábbis eredendően nem bebörtönzés céljára. A foglyokat vermekben, üregekben, barlangokban, kutakban, ciszternákban és ketrecekben őrzik. Ekkor még a megkötözés, megbilincselés szinonimája a bebörtönzésnek. Az építkezési technika fejlődésével várakban, városi középületekben, erődítésekben és templomhelyiségekben, alkalmanként teljesen önálló börtönépületekben helyezik el a rabokat. Jelek szerint kettévált a börtön: külső és belső börtönről tesznek említést a dokumentumok (ahol egyáltalán fennmaradtak). Amit ez a korszak a következőknek hagyományozott: a börtön általában a föld alatt van, sötét és nedves, a levegőzése nem megoldott, a katonai őrsg mellett a bilincsek, láncok és kötélekek szolgálják a biztonsági követelményeket.

A történeti fejlődés szempontjából e korszak – nevezzük a börtön természeti korának – jelentősége főként abban áll, hogy a felsorolt jellemzők évszázadokra-évezredekre rányomták bélyegüket a börtöntechika fejlődésére. Ezek sajátossága még, hogy nem valamiféle egységesen ható büntetőjogi (büntetési) megfontolás, központi ideológia, mesterséges elmélet alakította ki őket, hanem a kezdetek kényszerű gyakorlata.

dr. Mezey Barna

A római Tullianum metszete

Megilletődött beszámoló egy kandidátusi értekezésről

Elfogódott vagyok, mégpedig többszörösen, mert a barátom, (épp e folyóirat hasábjain) szerzőtársam, egyetemi oktató kollégám, Mezey Barna dolgozatáról írok, és mert a téma: „A magyar polgári börtönügy kialakulása” nekem is kedves, s legfőképpen azért, mert nagyon tetszik a mű feldolgozásának módja. Nem tudom magam kivonni e hatások alól, de nem is akarom, jószereivel ott voltam a mű születésénél. Lehetnék persze – épp a fentiek miatt – akár irigy is, hiszen Mezey Barna „előttem” készítette el és védte meg – 1991. március 20-án az MTA nagytermében – a legnagyobb fokú elismerés mellett kandidátusi értekezését. Ha ebből indul ki az Olvasó, talán benne is helyére, s egyensúlyba kerül elfogódottságom.

Az értekezés két lényegi újdonsága az, hogy minden korábbi és megszokott tudományos állítással szemben a börtön örök büntető intézmény, hogy a dualizmuskori büntetőigazságszolgáltatás és -végrehajtás eddig harmonikusnak tartott – azonos cél által vezérelten eddig felépítettnek hitt – rendszere hamis képzet, jobbára csak a „boldog békeidők” szivárványos emléke.

A börtönügy polgári szellemben való modernizálásának nagy kísérlete volt a reformkor, amikor az ún. fogházjavító mozgalom kritizálni kezdte a feudális tömlöcöztetési gyakorlatot. Mivel e mozgalom szorosan a politikai polémia részeként tárgyalta a börtönügyet, az 1843–44-es javaslat mint ismeretes zátonyra futott. Így a modern polgári börtön eszméje egy torzító szűrőn keresztül érkezett el hazánkba az ún. neoabszolútizmus, az osztrák kormányzat 1852-ben bevezetett büntető törvénykönyve révén.

E törvényhozás központi büntető intézménnyé tette a szabadságvesztést, de ehhez nem voltak megfelelő intézetek hazánkban. 1852–56 között a megnyitott váci, máriánosztrai, illavai, lipótvári, szamosújvári, nagyenyedi, munkácsi intézetek korábbi zárdák, szerzetesházak, kaszárnyák, tébolydák vagy várak falai közé szerveződtek. E fegyintézetek alkalmatlanok voltak bármiféle 19. század közepi korszerű börtöneszme befogadására. A börtönügy alsó szintjén, a vármegyékben viszont még ennyi változás sem történt.

A kiegyezés igazságügyi kormánya örökölte a börtönügyi szervezetet és azt az ellentmondást, amely a viszonylag modern börtönügyi szabályozás és az ezt ellehetetlenítő feltételek között feszült. E csapdából úgy próbált menekülni, hogy komoly szellemi, pénzügyi szervező munkába kezdett. Elméleti téren kiváló pönológus szakértők ostromolták folyamatosan a jogalkotást, s nem minden eredmény nélkül, hiszen az országgyűlés – legalább is törvényi szinten – magáévá tette a leghaladóbb nyugati elveket. Ám a reform szempontjából legfontosabb feladat, a börtönépítkezés és korszerűsítés meghiúsult az anyagi feltételek fogyatékosága miatt, noha külön költségvetési keretet nyitottak e célra.

Ugy gondolom, talán e néhány sorral is sikerült felkeltenem az érdeklődést Mezey Barna – remélhetőleg publicitást nyerő – értekezése iránt.

K. Cs.

Munkanélküliség, megoldások, terápiák

Munkatársat keresünk..., vállalat felvesz..., állást kínál szövetkezet..., azonnali belépéssel alkalmazunk... – látom nap mint nap az újságokban tömegével megjelenő álláshirdetéseket, és olvasom vele párhuzamosan a tömeges munkanélküliség kialakulásáról szóló tudósításokat. Az ellentmondás – sajnos – csak látszólagos. A munkanélküliség növekedése az egyik leg súlyosabb, legkezelhetetlenebb társadalmi jelenségünk.

A címben jelzett tanulmánykötetben a társadalmat és az egyént egyaránt nyomasztó helyzet több szempontú elemzésére, és a lehetséges megoldások bemutatására vállalkozott az MTA Szociológiai Kutatóintézetének néhány munkatársa. A kötet szemléletmódja, a probléma alapvetően szociológiai megközelítése szakítást jelent azzal a hagyományos közgazdasági szemlélettel, amely a munkanélküliséget a munkaerőpiac önszabályozásának felborulására vezeti vissza. Mivel bizonyos adatok alapján ma munkaerőhiány van, egyes közgazdászok tulajdonképpen nem létező társadalmi jelenségnek tartják a munkanélküliséget.

A kötet ezt az ellentmondást egy korántsem közismert szociológiai definíció bevezetésével, nevezetesen a strukturális munkanélküliség kategóriájával oldja fel. A strukturális munkanélküliséget ugyanis az jellemzi, hogy a munkaerőpiac globális összefüggéseitől teljesen függetlenül, tehát akár munkaerőhiányos helyzetben is kialakulhat egy munkanélküli réteg.

A szakirodalom egyébként a *strukturális munkanélküliséget* két értelemben használja. Az egyik megközelítés szerint a munkaerőkínálat és a -kereslet a tudás és a képes-

ség szerkezete között feszülő aszimmetriát jelenti. Így pl. strukturális a munkanélküliség, ha az ipari fejlődés diktálta új szakmaszerkezetnek nem felel meg a munkaerő szakmai képességszerkezete. A másik interpretáció szerint a strukturális munkanélküliség a társadalom működéséből, történeti folyamatainak diszfunkcióiból, a társadalmon belül és annak külső környezetében zajló szegmentációs és szelekciós folyamatokból fakad. A munkanélküliek csoportja e társadalmi mechanizmusok működésének következményeként jelenik meg.

A szerzők rámutatnak arra, hogy a munkanélküliségnek számos típusa létezik, így van pl. szezonális, ciklikus munkanélküliség, de más és más sajátosságokat mutatnak a fiatalok, a nők, a testi fogyatékosok vagy akár – magyar specialitásként – a nyugdíjasok foglalkoztatási problémái. „*A legnehezebb dolog mindenképpen a strukturális munkanélküliség elleni hatásos védekezés. Sajnos... sikeres kezelése sehol a világon nem létezik*” – írja előszavában a szerkesztő.

A bevezető – *Makó Csaba és Gyekiczky Tamás* által írt – tanulmány a munkanélküliség néhány közgazdasági, szociológiai összefüggését tárgyalja. A munkanélküliség „*okainak strukturális rendszere mélyen beágyazódik azokba a társadalmi intézményrendszerekbe, amelyek a modern ipari társadalmakat működtetik és formálják*” – írják a szerzők. Ezen okok közül legfontosabb a munkaerőpiac, amely ellentétben a többi piaci formával a társadalmi normák, kulturális szokások, attitűdök és viselkedési stratégiák egészét jutalmazza vagy bünteti.

A szakirodalom megkülönbözteti a munkanélküliséget és a munkanélküliek szo-

ciológiáját. Ez utóbbi kategórián belül jól elhatárolható egymástól *a munka nélkül maradók csoportja* (amelynek tagjait stratégiájukban, cselekvési lehetőségeikben együttesen sújtják a munkaerőpiacot jellemző aszimmetrikus viszonyok és társadalmi hátrányok) valamint *a munkanélküliség által veszélyeztetett csoportok* (amelynek tagjai abból a foglalkoztatott rétegből származnak, mely a munkaerőpiacról bármikor visszaléphetető, hiszen a munkaszervezetben elfoglalt helye, kvalifikációja, illetve adaptációs képessége alacsony).

Ezt követően a szerzőpáros a munkanélküliség kezelésének nemzetközi tapasztalatait veszi górcső alá. A nyolcvanas évtized a fejlett tőkés országokban a munkanélküliség csökkentésére irányuló kormányzati programok időszaka, melyben prioritást élveznek a munkaerőpiac befolyásolásának módszerei, ezen belül pedig leginkább a rugalmas munkaerőfelhasználás gyakorlatának megteremtése. Kiemelik a foglalkoztatási szolgáltatások pl. elhelyezés, tanácsadás, munkaerőpiaci információk, munkaerőképzés, oktatás, munkahelyteremtés, munkanélküli segély fontosságát. S jóllehet tanulságos az amerikai, svéd, német modell tanulmányozása, alkalmazásuk nem feltétlenül üdvözítő, hiszen „*a különböző társadalmi és kulturális minták következtében nem létezik olyan foglalkoztatáspolitikai egységcsomag*” amely sikeresen alkalmazható minden országban.

A kötet első része a magyarországi munkanélküliség történelmi előzményeit mutatja be. *Borisza Gyula* a századelő munkanélkülisége elleni terápiaik ismertetésére vállakozva megállapítja, hogy *a munkanélküliség kérdése a századfordulót megelőző évtizedben jelentkezett először „súlyos, társadalmi-politikai cselekvést kiváltó problémaként.”* Ezt követően számos olyan program és intézkedés született, melynek célja a munkaerőpiaci egyensúly biztosítása, a munkaerőpiac dinamizmusának növelése működési feltételeinek alakításával. Az eszköz-

rendszeren belül sajátos helyet foglalt el a munkaközvetítés (1900. Budapesti Munkaközvetítő Intézet) és a segélyezés rendszere (1917. ún. szénszegélyezés).

Csuhaj V. Imre és *Frey Mária* az elmúlt négy évtized foglalkoztatási folyamatait értékelték. Az 1945 utáni társadalmi-gazdasági szerkezetbe ágyazva elemzik az új típusú foglalkoztatási zavarokat. Megállapítják, hogy a teljes foglalkoztatás meghirdetése és megvalósítása a munkaerőforrások – társadalmilag szervezett keretek közti maximális, de egyben – pazarló felhasználásához vezetett, egyéb alternatív foglalkoztatási formák és lehetőségek csaknem teljes kizárása mellett. A gazdaságban két meghatározó érdek érvényesült: a társadalom munkavállaló tagjainak elemi érdeke a munkaviszony megszerzésében és megőrzésében, valamint a gazdálkodó szervezetek érdekeltége – az alacsony munkaintenzitás és -termelékenység mellett – a túlfoglalkoztatásban.

Leszögezik, hogy a munkaerőfelhasználás makro- és mikroszinten egyaránt jelentkező feszültséggócainak (globális munkaerő-túlkereslet, krónikus munkaerőhiány, alacsony hatékonyságú foglalkoztatás, kapun belüli és kívüli munkanélküliség, stb.) a foglalkoztatáspolitikai hatókörén kívül eső, közös gyökerek van, ez pedig a gazdaság „erőforráskorlátos” állapota és mesterségesen létrehozott szervezetrendszer.

Úgy látják, hogy a foglalkoztatáspolitikai szempontjából is döntő jelentősége van a monetáris gazdaságirányítás korszerűsítésének, a piaci elemek és intézmények növelésének, a tulajdonviszonyok, valamint a gazdasági struktúra átalakításának, és végül, de nem utolsósorban a szociális ellátás felülvizsgálatának. Más szóval a foglalkozáspolitikai és a szociálpolitikai összehangolásának.

A kötet második része a terápia eszközről és a megoldás módzatairól szól. *Frey Mária* Állami foglalkozáspolitikai eszközök c. írásában azokat az állami intézkedéseket jellemzi, amelyek az elmúlt években

születtek a magyarországi helyzet javításának szándékával. *Juhász Pál* Munkanélküliség, munkahelyteremtés, gazdaságélénkítés című írásában a kezelés eszközeinek elméleti-közgazdasági modelljeit térképezi fel, Frey Mária pedig a jelenlegi munkanélküliség és kezelésének eszközrendszere közti ellentmondásokat tárja elénk. „*A mai munkanélküliek zömét azok az emberek alkotják, akiknek nemcsak a foglalkoztatását, de a társadalmi beilleszkedését sem sikerült megnyugtató módon rendezni az elmúlt négy évtized alatt, s realisan ez a közeljövőben sem várható. Aligha kérdéses ugyanis, hogy őket elsősorban nem a munkaerő-mobilitás élénkítését szolgáló eszközökkel, hanem rétegspecifikus foglalkoztatásprogramokkal, valamint munkanélküli és szociális segélyezéssel (esetleg a kettő kombinációjával) lehet és kell segíteni.*”

A szerző részletesen taglalja a munkaerő-közvetítés, az átképzési támogatás (1983), a közhasznú munka (1987), az újrakezdési kölcsön (1988), a munkanélküli segély (1989), a korengedményes nyugdíjazás intézményeit, és újabb eszközök bevezetését, illetve a meglévők (lásd a non-profit vállalkozás, a részmunkaidős foglalkoztatás, stb.) bővítését javasolja. Végül figyelmeztet arra, hogy a rendelkezésre álló eszközök sem működnek a kívánt hatékonysággal. 1988-ban ugyanis 3820-an részesültek a munkanélkülieknek járó szolgáltatásokból, holott a regisztrált munkanélküliek száma 10 000–15 000 főre becsülhető. Ez pedig 30–40 százalékos ellátottságot jelent csupán.

A kötet utolsó blokkja azokat a rétegeket célozza meg, amelyek helyzetüknél fogva a legnagyobb valószínűséggel lesznek az elbocsátások és a leépítések áldozatai. Így a nőket Szabó Irén és Vanicsek Mária, a fiatalokat Boros László, a nyugdíjasokat pedig Szémán Zsuzsa és Gyekiczky Tamás.

A *Szabó–Vanicsek* szerzőpáros tehát megállapítja, hogy amíg a hatvanas évek extenzív fejlődésének időszakában a nők tömeges munkába állítása biztosította a nő-

vekvő munkaerőigény kielégítését, addig a nyolcvanas évek gazdasági és szociális problémái, a szerkezetváltással, a veszteséges tevékenységek leépítésével együtt járó feszültségek alapvetően őket sújtják. Tehát a nők a munkaerőpiac egyik stabilan hátrányos helyzetű csoportját képezik. A jövőben a munkaerőállomány struktúrájának átrendeződése egyre nagyobb mértékben függ a női munkavállalók konvertálhatóságától, ugyanakkor azt is meg kell fontolni, hogy hol van a nők foglalkoztatásának az az optimális határa, ahol a társadalmi, családi és egyéni érdekek összhangja még fenntartható. A feszültségek feloldására különböző lehetőségek kínálkoznak, így pl. a gyed. felemelése három évre, vagy a többgyermekes családnyák esetében a gyermeknevelés ellátása társadalmilag hasznos munkaként.

Számomra a kötet legigényesebb és legszínvonalasabb tanulmánya a szociológus-jogász-politológus *Boros László* írása az ifjúsági munkanélküliségről. A *Fiatalon „eltemetve”* c. írás abból indul ki, hogy magyar fiatalnak lenni ma egyet jelent „*a generációs periférián*” való létezéssel. Egyrészt, mert elméletileg az ifjúsági életszakasz az önálló egzisztencia megteremtésével ér véget, s ez ma szinte irreális kritérium, másrészt, mert a korábbi gazdasági, politikai, kulturális hierarchiák és betagozódások megmerevedtek, „besültek”, még akkor is, ha ez a folyamat oldódni látszik. Az ifjúsági munkanélküliség így ma nemcsak közgazdasági, hanem politikai kategória is, miután ez az egyik legtöbb társadalmi feszültséget kiváltó jelenség.

A kérdés tehát az, hogy beszélhetünk-e egy egész nemzedéket sújtó perifériális hátrányról? A statisztikai adatok szerint igen: a 15–34 évesek ugyanis a munkaviszonyban nem álló álláskeresőknél belül 1987. IV. negyedévében mintegy 66%-ot (!) tettek ki. Ehhez társul az a demagóg jogi szabályozás, amely a pályakezdeket kizárja a munkanélküli segély lehetőségéből,

így még segéllyel sem kezdetnek. A nem termelő infrastruktúra háttérbe szorítása, az oktatási rendszer „megrendülése”, a hiányosan lezajló politikai szocializáció stb. egyaránt oka a jelenlegi helyzetnek. A szerző megállapítja, hogy az ifjúság szocializációs folyamatainak alapintézményeiben – egy általános válságfolyamaton belül – mély krízis alakult ki, amely szűkszerűen együttjár e nemzedék versenyképességének csökkenésével.

Kétségtelen azonban, hogy a statisztikai adatok elfednek, megszépítenek néhány tényt. Az pl., hogy egy-egy korosztály 5%-a még ma sem végzi el az általános iskolát a nyolc osztályát, és így 15%-a a későbbi szakképzésből is kimarad. Az 1986-os foglalkozási statisztika elég durván utal arra, hogy a vizsgált pályakezdők 36%-a szakképzetlen. Sok adat utal a nemzedéki periféria kitermelődésére. De arra is, hogy az ifjabb évrészek nem tehetők felelőssé a kialakult helyzetért. „*Szisztematikusan kiépült kényszerpályán haladnak, sorsuk intézményesen meghatározott.*” Természetesen hatnak a családok értékorientációs modelljei is. Boros László megkülönböztet falusias településre jellemző, fizikai munkára alapított *felhalmozói*, rövid távú gazdagodásra orientált *váltakozói*, tanulás és *tudáscentrikus*, valamint halmozottan *hátrányos helyzetű* – családmodelleket.

A megoldás csak több szinten mehet végbe. Szükség van az átfogó, globális, politikai-gazdasági intézményrendszerrel összefüggő, a munkanélküliség egészének kezelésére vonatkozó, valamint kifejezetten az ifjúsági munkanélküliség enyhítésére szolgáló, a pályakezdők speciális védelmét szolgáló intézkedések megvédésére. Ezen belül kiemelt jelentősége van egy olyan oktatási intézményrendszernek, amely képes rugalmasan alkalmazkodni a demográfiai változásokhoz.

A Széman–Gyekiczky szerzőpáros rámutat arra, hogy a foglalkoztatottsági életszakasz és a nyugdíjaskor a nyugati társá-

dalmakban ellentmond egymásnak, Magyarországon viszont nem, mert itt a nyugdíjasok tömege vállal munkát. Egyfelől, mert megélhetési gondjaik erre kényszerítik őket, másfelől, mert a gazdálkodó szervezetek igénylik az olcsó nyugdíjas munkaerőt. De e megoldási módra a gazdasági válság megrendítő csapást mért. A nyugdíjas először a munkalehetőségeit veszítette el, majd a munkahelyeit, végül anélkül vált munkanélkülivé, hogy rendelkezésére álltak volna azok az eszközök, amelyeket a normál foglalkoztatottak mégiscsak igénybe vehetnek (pl. a segélyt, az átképzési támogatást, stb.)

Végül e kötetben találjuk *Gönczöl Katalin* Válság – munkanélküliség – büntetőpolitika c. írását is, amely a munkanélküliség és a bűnözés kapcsolatával foglalkozik. Mayertől kezdve Durkheimen át N. Christie-ig imponáló magabiztonsággal tárja fel a témára vonatkozó kriminológiai nézetek fejlődését. S jöllehet a laikus szorosabb összefüggést gyanít, az írás a következő megállapítást teszi: „*Társadalmi szinten azonban sem a vétőképes lakosság 2–5%-át kitevő bűnözés, sem a munkaképes korú lakosság 3–10%-át érintő munkanélküliség nem olyan statisztikai nagyságrend, amely alkalmas lenne arra, hogy kifejezze a két jelenség korrelációját*”, vagyis amíg a gazdasági folyamatok bűnözést befolyásoló hatása nehezen bizonyítható addig a büntetőpolitika, ezen belül a büntető szankciók alkalmazása és a gazdasági változások közötti kapcsolat valóságosan is érzékelhető, nevezetesen: „*a végrehajtandó szabadságvesztések száma pl. olyan mértékben növekszik, ahogyan a munkaerőpiac felvevőképessége csökken.*”

A szerzőnek kétségtelenül igaza van abban, hogy a büntetőpolitika a maga sajátos és tradicionális eszközeivel nem oldhat meg olyan társadalmi problémát mint a munkanélküliség, tehát arra kell törekedni, hogy a bűnözésben is megjelenő társadalmi, gazdasági és szociális problémák a büntetőpolitika keretein kívül nyerjenek intézményes megoldást.

Befejezésül, van két olyan cikk a kötetben, amely némiképp kilóg egy ilyen alapvetően elméleti jellegű válogatásból. Az egyik (Szabó Irén és Vanicsek Mária munkája) az *Ózdi Kohászati Üzemek*ben történt elbocsátásokból és létszámleépítésekben igyekszik konklúziókat levonni Tanulságok, megoldás nélkül címmel. A példák jól alátámasztják más szerzők, pl. Boros László megállapításait, mert a létszámcsökkentés is legtöbbször a női, a pályakezdő fiatal, no meg a szakképzettség nélküli munkavállalókat sújtja. A másik (a szerkesztő zárótanulmánya) megpróbál utánajárni, hogy miképp reagált 1987/1988-ban a *magyar sajtó* a munkanélküliség megjelenésére; felidézi, hogy milyen átértelmezésen ment keresztül a munkanélküliség fogalma, „1987 végétől az okok és magyarázatok közül egyre gyakrabban hiányzik a szerkezetátalakítás, a modernizáció és a világgazdasági alkalmazkodás. Az az igazság, hogy min-

denféle magyarázat kezd hiányozni. Az új kiindulópont azt, hogy munkanélküliség pedig van. A kérdések, a magyarázatok megfogalmazása abbamaradt.” – összegzi olvasmányait Gyekiczky Tamás.

A kötet megjelenése óta kétségtelenül rövid idő telt el, de azért történtek kisebb lépések a helyzet enyhítésére. Hamarosan a honatyák elé kerül a foglalkoztatási törvény, szerveződik a Munkaügyi Tanács, és már megjelent az Egzisztencia Alapról szóló (97/1990./XI. 27.) sz. kormányrendelet is. Várhatóan az újonnan felállott önkormányzatok is megteszik a helyileg igényelt intézkedéseket. E teendők mottójául *Ferge Zsuzsa* szavai kívánkoznak „Egy alapjában társadalmi eredetű problémáért részlegesen sem lehet a felelősséget az áldozatokra hárítani.”

Tóthné dr. Langó Katalin

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Dóczi István bv. őrnagy, a Márianosztrai Fegyház és Börtön nevelője; dr. Kabódi Csaba egyetemi adjunktus, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar büntetőeljárásjogi tanszék; dr. Kövér Ágnes tudományos aspiráns, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar kriminológiai tanszék; dr. Loránd Ferenc a neveléstudományok kandidátusa, az Országos Közoktatási Intézet tudományos tanácsadója; dr. Lőrincz József bv. alezredes, a Rendőrtiszti Főiskola bv-tanszékének vezetője; dr. Mezey Barna egyetemi adjunktus, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, magyar állam- és jogtörténeti tanszék; dr. Takács Jolán bírő, Pesti Központi Kerületi Bíróság; Tóthné dr. Langó Katalin főiskolai tanársegéd, Rendőrtiszti Főiskola büntetőjogi és kriminalisztikai tanszék; dr. Vathy Ákos a Fővárosi Bíróság elnökhelyettese

Német börtönmisszió a Markóban

A finn bv-delegáció a Budapesti Fegyház és Börtönben

Ára: 10 FT